

Լ ՈՒՄԱՅ

ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԻ

1897 թ.

Բ. ԳՐԳԻ

ՅԱԿԵԼՈՒԱԾ

ԼԻՆՀԱՐԴ ԵՒ ԳԵՐՏՐՈՒԴ

ՎԷՊ ՊԵՏԵԼԼՈՅՑՈՒ

(Վ Ե Ր Զ)

ՏԵՍ «ԼՈՒՄԱՅ» 1896 թ. և 1897 ա.

THE

LIBRARY

OF

THE

UNIVERSITY

OF CALIFORNIA

BERKELEY

1900

PAID BY THE UNIVERSITY

Գերտրուդի գալուց յետոյ Բուդին չգիտէր թէ ինչ ասէր ու ինչ անէր. նա մի վայրկեան ձեռքերը հանգիստ պահեց և մտածում էր ինքն իրեն. ինձ այնպէս է թւում, որ եթէ այսպիսի ամուսին ունենայի, կարծես թէ երկընթուով կ'լինէի: Երբ նա երեկոյեան իր երեսայոցը Գերտրուդի մօտ էր ուղարկում, երկար տարիներից յետոյ սուղին անգամ նա ուշադրութիւն դարձրեց՝ թէ արդեօք ներանց երեսն ու ձեռքերը մաքուր են, կամ թէ զգեստներն ու մազերը կարգի՞ն են, այնպէս որ երեսաներն էլ զարմացան և դրացիները տեսնելով նրանց այնպէս մաքուր ու կանոնաւոր տանից դուրս գնալիս՝ ասացին. երեւի թէ նա նորից ուղղւում է ամուսնանալ:

Փոքրիկները Գերտրուդի տուն հասնելով՝ տեսան որ նրա լոյրը երեսաներն աշխատում են. սրանք ուրախ ու զուարթ ընդունեցին եկողներին, բայց միւսնոյն ժամանակ մի րոպէ անգամ իրենց գործը ձեռքից բաց չթողին: Այնպէս արէ՛ք, որ գործերդ վերջացնէք. յետոյ կարող էք սրանց հետ խաղալ մինչև ժամի 6-ը, ասաց նրանց Գերտրուդը: Ուրեմն կշտապենք, մայրիկ, արեն ամուսնույ պէս է փայլում, պատասխանեցին մանուկները: Բայց զգուշացէք, որ ձեր մանուածը կուրծք դուրս չգայ, պատասխանեց մայրը: Դու մանուածի համար մի կրոյցէր աւելի կստանաս քան թէ պակաս, ասաց Լիզէն: Մեր մանուածների համար նոյնպէս, բղաւեցին ամեն անկիւններից և միւս մանուկները: Շուտով կտեսնեմ, պարծենկոտներ, պատասխանեց մայրը:

Բուդիի երեսաները բերանաբաց ու աչքերը չուած նայում էին այդ սենեակի մէջ եղած սիրուն աշխատանքներին ու զուարթութեանը: Դուք էլ մանեկ գիտէ՞ք, հարցրեց Գերտրուդը: Ա՛խ, ո՛չ, պատասխանեցին մանուկները: Ուրեմն պէտք է սովորէ՛ք, սիրելիներ, ասաց Գերտրուդը. տեսէ՛ք սրանք մանուած են և շաբաթ օրերը շատ ուրախ են լինում՝ իրենց աշխատանքի համար մի քանի աբասիներ ստանալով: Տարին երկար է, սիրելիներ, և եթէ ամեն շաբաթ մի փոքր աշխատանք ունենանք, տարուայ վերջը բաւականին փող է հաւաքւում և մարդ չի էլ իմանում՝ թէ ինչպէս:—Ա՛խ, խնդրում ենք, մեզ էլ սովորեցրու, ասացին մանուկներն ու բռնեցին այդ բարի կնոջ ձեռքը: Սիրով կը-

սովորեցնեմ ձեզ, պատասխանեց Գերարուդը, միայն ամեն օր պետք է գաք, որ շուտ սովորէք: Այդ միջոցին միւսներն աւարտեցին իրանց աշխատանքը, մանուածն ու ջահրէն պահեցին ու սկսեցին երգել. աւարտեցինք, աւարտեցինք, սիրելի մայրիկ, մեր այսօրուայ գործը. գիշերը հանգիստ կը քնենք և առաւօտն ամենքս ուրախ կգարթնենք:

Յետոյ Գերարուդի երեսաններն իրենց փոքրիկ հիւրերի ձեռքից բռնած՝ դուրս թռան մարգագետինն ու սկսեցին վազվզել և շրջան անել մացառների ու ծառերի չորս կողմը: Բայց Գերարուդի երեսաններն Բուդիի մանուկներից աւելի էին զգուշանում ճանապարհի վրայ եղած աղբից, մացառների փշերից ու հոգացողութեամբ էին վերաբերում իրենց զգեստներին: Նրանք կապում էին իրենց գուլպաներն ու կիսակօշիկներն թելերը, երբ սրանք բացւում էին և երբ Բուդիի երեսաններն այդպիսի բաներէ վրայ ուշադրութիւն չէին դարձնում, ասում էին դրանց, դու կ'կորցնես կօշիկդ թելը, գուլպայիդ ծոպը, կամ թէ՛ շորերդ աղտոտում ես, զգեստդ փշի վրայ կպատռես և այլն: Սակայն Բուդիի երեսանները ծիծաղում էին սրանց բոլոր ասածների վրայ ու ծնողների պատուէրից աւելի շուտ կատարում, որովհետեւ տեսնում էին, որ նրանք ինչ որ իրենց ասում են, իրենք էլ կատարում են և չարութեամբ ու մեծամտութեամբ չէին ասում: Հէնց որ վեց ժամը խփեց, Գերարուդի երեսանները արագ վազեցին դէպի տուն, ինչպէս որ թռչուններն արեւը մայր մտնելուց յետոյ շտապում են իրենց բունը: Ուզում էք մեզ հետ գալ, ասացին նրանք Բուդիի մանուկներին, մենք այժմ աղօթելու ենք գնում: Այո՛, ուզում ենք, պատասխանեցին սրանք, բո մայրիկին էլ միաս բարով պետք է ասենք: Շատ լաւ, ասացին առաջիններն ու միմեանց ետեւից շարուելով—«կատուապոչիկ» խաղալով—անցան մարգագետնով և տուն հասնելով՝ նստեցին սեղանի շուրջն՝ աղօթելու:—Գուք էլ ժամի Թիւն տուն չպետք է գնաք աղօթելու, սիրելիներ, հարցրեց Գերարուդը Բուդիի մանուկներին:—Մենք անկողին մտնելուց յետոյ ենք աղօթում, ասաց ամենից մեծը:—Ե՛րբ էք անկողին մտնում, ասաց Գերարուդը:—Ի՞նչ գիտեմ, պատասխանեց նա. իսկ միւսը թէ՛ երբ սկսում է մթնել:—Ուրեմն դեռ կարող էք

մեզ հետ աղօթել, բայց յետոյ տուն գնալու ժամանակը կլինի, ասաց Գերտրուդը: Եթէ միշտ էլ ոչինչ, մենք չենք վախենում, պատասխանեց ամենից մեծը. մենք բոլորս էլ միասին ենք, շարունակեց մէկ ուրիշը: Գերտրուդի երեսաներն ըստ իրենց սովորութեան աղօթեցին մօր հետ միասին. յետոյ Գերտրուդը Բուգիի երեսաներին էլ իրենց գիտեցած աղօթքն ասել տուեց և ճանապարհ ձգեց նրանց մինչև իրենց տան ցանկապատը: Զգուշացէք, որ չընկնէք, սիրելիներ, բարեկեցէք իմ կողմից հայրիկին և էլի շուտ շուտ եկէք մեզ մօտ: Միևս անգամ ձեզ համար մի ջահճար կպատրաստեմ, եթէ ուզում էք մանել սովորել: Այսպէս ասաց Գերտրուդը բաժանուելիս և նրանց ետևից նայում էր, մինչև որ փողոցի անկիւնում ծռուելով՝ անյայտացան: Բայց մանուկները յետ էին նայում հեռուից ու ձայն տալիս. «մնաս բարև», «չնորհակալ ենք», «հանգիստ քուն, սիրելի տիկին»:

110.

ՄԱՐԴՈՒ ԲԵՐԱՆԸ ԲԱՆԱԼՈՒ ԱՄԵՆԱԼԱՒ ՄԻՋՈՑԸ ՆՐԱ ՍԻՐՏԸ ԹԵԹԵՒԱՑՆԵԼՆ Է

Տանուտէրին տարան կրկին Բօնալի բանտը. քահանան մի առ ժամանակ նրան մենակ թողեց, բայց մի երկու ժամից յետոյ նորից գնաց նրա մօտ: «Ես մի խեղճ, ողորմելի, կորած և անպէտք մարդ եմ». այս եղաւ տանուտէրի առաջին խօսքը քահանային:

Քահանան: Այդպէս չպէտք է ասես երբէք. երբ մարդ կամենայ՝ միշտ կարող է բանի պէտք դալ:

Տանուտէր: Ա՛խ,.... ես պէտք է բոլոր մարդկանցից թագնուեմ և մի անկիւն ընկած՝ պէտք է հառաչեմ ու աղօթեմ յաւիտենական փրկութեանս համար:

Քահանան: Քանի որ ապրում ենք, պատկանում ենք հասարակութեան և լաւ վարուած չենք լինի, եթէ մարդկանցից առանձնանանք: Մեզ մարդկանցից բաժանելու և թագնելու գործը Աստուծոյ կամքն է. նա կառանձնացնի մեզ երբ կամենայ և նա անում է այդ՝ երբ մեզ գերեզման է իջեցնում:

Տանուտէր: Ա՛խ, երանի՜ թէ շուտով գերեզման իջնէի:

Քահանան: Կրկին բանտարկուելդ մեծ հոգս է պատ-
ճառում քեզ:

Տանուտէր: Ես չգիտեմ թէ գլուխս ո՞րտեղ է:

Քահանան: Այդ բնական է. բայց ի՞նչ ես կարծում,
եթէ քեզ տանը թողնէին, աւելի լաւ կլինէի՞ր:

Տանուտէր: Եթէ կարողանայի տուն գնալ, ինչո՞ւ ա-
ւելի լաւ չպէտք է լինէի:

Քահանան: Գուցէ մի վայրկեան լաւ լինէիր, բայց
ամեն տեղ լաւ լինելու և ապագայ կեանքդ կարգի բերելու
համար՝ այս տան և չորս օրը քեզ համար օգտակար կա-
րող է լինել, եթէ իսկապէս օգտուես հանգամանքից:

Տանուտէր: Ա՛խ, ես բանտարկուած եմ:

Քահանան: Բայց ինչո՞ւ համար:

Տանուտէր: Հա՛, ես ի՞նչ գիտեմ:

Քահանան: Եթէ դու չգիտես, ե՛ս գիտեմ. միմիայն
նրա համար, որ կրկին ուղիղ ճանապարհի վրայ կանգնես
և արդար լինես:

Եւ այդպէս բահանան սկսեց այդ ողորմելի մարդուն
խելացի կերպով հասկացնել իր բանտարկութեան հանգա-
մանքն և այդ տանուչորս օրուայ ընթացքում համա-
րեա թէ նրա հետ լինելով՝ այնքան մտերմացան, որ նրանք
եղբօր պէս էին միմեանց հետ խօսում: Բայց ձանձրալի կը-
լինի, եթէ ես այդ բոլոր խօսակցութիւնը բառացի՝ պատ-
մեմ. պատմութեանս շարունակութեան մէջ արդէն կերեւան
գլխաւոր կէտերը:

Քահանան պատմել տուեց նրան իր պատանեկեան
կեանքը, այրական հասակի գործերը՝ պանդոկապետ ու տա-
նուտէր եղած ժամանակամիջոցին: Նա յիշեցրեց նրան ինչ
որ վաղուց մոռացել էր և այդպիսով ցերեկուայ պարզ լու-
սի պէս տեսաւ, որ տանուտէրը պէտք է դառնար այն, ինչ
որ դարձել էր: Այդ մարդու կեանքի պատմութիւնը լսելով՝
քահանան տեղեկացաւ և բոլոր գիւղացիների կեանքի
մասին և նրանց ընտանեկան կեանքը հայելու պէս պարզ
ներկայացաւ նրան: Այժմ պարզուեցան հարիւրաւոր տը-
խուր հանգամանքներ ու իրողութիւններ, որոնց լուծելու
համար ամեն տեսակ խորհուրդ և օժանդակութիւն իջուր
էին անցնում:

Տանուտէրը սկզբում հարկաւ չէր ուզում ամեն բան ասել, մանաւանդ երբ ուրիշ մարդիկ էլ մասնակից էին իր յանցանքներին. մի այդպիսի դէպքի առիթով մի անգամ նա ասաց քահանային. արդէն յայտնի եղած յանցանքներս չեմ ուզում բազմապատկել և այնպէս անել, որ գիւղի բոլոր երիտասարդներն ու ծերերն ինձ անիծեն: Բայց որովհետեւ քահանան սրտանց ու պարզ կերպով հասկացրեց նրան, թէ ընդհակառակը դրանով մեծ ծառայութիւն է անում նրանցը, տանուտէրն առանց կասկածի սկսեց պատմել ամեն բան, ինչ որ գիտէր:

111.

ՁԱՐ ԽՂՃՄՏԱՆՔԻ ՏԱՐՈՐԻՆԱԿ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Այն լուրը՝ թէ տանուտէրը քահանային պատմում է այն ամենը, ինչ որ գիտէ իւրաքանչիւրի մասին, գիւղում սարսափելի ազդեցութիւն ունեցաւ: Բոլոր փողոցներում մարդիկ էին խոնւում ու գլուխներն այս ու այն կողմն էին շարժում. շատ մարդիկ ու կանայք էլ գունատուել էին. ծանր շունչ քաշողներից ու հառաչողներից շատերն իրենց առաջուանից աւելի վատ էին զգում և շատ տներում էլ զարմանալի տեսարաններ էին տեղի ունենում: Շատ չար կանայք միանգամայն իրենց ամուսինների հետ հաշտուեցան և շատ համարձակ ու վայրենի զաւակներ էլ այնպէս մեղմացան, որ կարելի էր նրանց պար ածել: Ամուսնացած մարդիկ սկսեցին միմեանց անյայտի բաներ հարցնել ու պատմել, որ իրենք էլ զարմանում էին թէ՛ ինչո՞ւ են այժմ այդ մասին մտածում ու խօսում: Երևի տանուտէրը կպատմէ քահանային, որ ես նրան ծախեցի բոլոր զոհացուած վերարկուն, ասաց ծարաւ Շտոֆէլին իրենց տանու բարեկամ Եօսէլին: Ե՛հ, դու սկսեցիր էլի՝ այն վերարկուն մասին խօսել, որ ինձ այնքան վիշտ պատճառեց, պատասխանեց Եօսէլին:

Այո, միշտ պէտք է վախենալ, այդպիսի մարդը ուրիշներին էլ կթշուառացնէ. ես առաջուայ նման զգում եմ, որ մի բան կպատահի, ասաց կինը:

Եօսէլին պատասխանեց, դու գիտե՞ս թէ ո՞րքան ժամանակ ես հաւատում էի քեզ՝ ես խոստացայ այդ մասին

այլ ևս ոչինչ չխօսել, բայց այժմ դ՛ո՛ւ ես սկսում խօսել, կարծես թէ բո խիղճը մաքուր չէ:

Կինն սկսեց ողբալ ու ասաց. քեզ յայտնի է, որ վերարկուդ կորչելու ժամանակ մեր տանը մուրացկաններ էին իջեցնել:

Դ՛ո՛ւ սկսեցիր այդ մասին խօսել, ես հօ չէ, ասաց Եօսէլին:

Եթէ մի որեւէ բան ասել ես ուրիշին, քոռ բու կը դարձնեմ քեզ, ասաց սնապաշտ Բարբէկն իր աղախնին, որի հետ ծածուկ ամեն գիշեր գինի էր խմում. գինին մթնելու ժամանակ աղախինն էր բերում տանուտէրի պանդոկից:

Բաններս բուրդ կլինի, եթէ տանուտէրը քահանային պատմէ, որ ինքն ամեն շաբաթ մեղնից մանած թել էր ստանում, ասաց Քրիստոֆի Լիզան իր բոյր Կլարային:

Միջատի պէս լռենք, ասաց Կլարան, և վհուկի նման ժխտենք, պատասխանեց միւսը:

Գիւղի ամեն անկիւններում այսպիսի խօսակցութիւններ էին տեղի ունենում և մկրտութեան աւագանի վրայ տանուտէրին խոստացած սէրն ու ներողամտութիւնն ամեն տեղ քամու պէս անյայտացել էր: «Այնտեղ նա սրբի պէս վարուեց մեզ հետ, իսկ այժմ սատանայի պէս է վարւում». այս ամենալաւ խօսքերն էին, որ արտասանում էին գիւղում տանուտէրի մասին: Բայց ով գողում է իր կաշուի համար՝ նա ամենից հեշտութեամբ է սէրն ու ներողամտութիւնը մոռանում. շատերն այնքան վախենում էին, որ պարկի մէջ եղած կատուի վիճակը նրանց դրութիւնից լաւ էր:

112.

2ԱՐ ԽՂՃՄՏԱՆՔԻ ԱՆՀԱՒԱՍԱՐ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՓՈՐՈՒՆԱԾ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ՎՐԱՅ

Ամենամեծ երկիւղի մէջ էին գիւղի իշխանները. սըրանք հետզհետէ սկսեցին այդ մասին խօսել, բայց ուրիշ կերպ:

Տանուտէրի նման հերետիկոսը կարող է ամբողջ գիւղն անբաղդացնել, ասաց Կինհօլցն իր դրացի Կալբերլէդէրին:

Կալբերլէդէրը: Գիւղում ո՛չ մի մարդ չի լինի, որի հետ տանուտէրն իր քսանամեայ պաշտօնավարութեան ժամանակ

մի ծուռը բան բռնած չլինի և նրա պատճառով հօ ամբողջ գիւղը նրա հետ կախաղանի տակ չպէտքէ՝ կանգնի:

Կինհօլց: Խենթ, մեր օգուտն է, որ նա կախաղանի տակ կանգնեց:

Մօօսըսուէր: Այո՛, Աստուած է վկայ, որ ճիշտ է ասածդ. մենք պարտկան չենք նրա հետ յարաբերութիւն ունենալու:

Այդ խօսքը կարծես գիւղացիների սիրտը հանգստացրեց. միանգամից նրանց բերանները բացուեցան և ամենքն էլ այն կարծիքի էին և բարձրաձայն պնդում էին թէ՛ որովհետեւ տանուտէրը դահճի ձեռքն ընկաւ, իրենք այլ ևս պարտական չեն նրա հետ յարաբերութիւն ունենալու. նա կարող է իրենց մասին ասել, ինչ որ կամենայ:

Բայց Հիւգին, որ յիմար չէ եղել երբէք, մի քանի վայրկեանից յետոյ ասաց. դուք իրաւունք ունիք այդ երգն երգելու և ես էլ սիրով ձեզ հետ կերգեմ, բայց աւելի լաւ կլինէր՝ եթէ կարողանայինք այնպէս անել, որ նա իր բերանը փակէր:

Այդ յիմարն էլ կարող է ասել, պատասխանեց Կալբերլեդէրը, ուրիշ բան է, եթէ ասէիր՝ թէ ի՞նչպէս փակէինք: — Իմ կարծիքով՝ հացով, ասաց Հիւգին:

Եւ մի վայրկեանում շատերն էլ նոյն կարծիքի էին. այո՛, պէտք է աշխատել նրա բերանը փողով ու հացով լցնել՝ որ լռի: Թէև մի քանիսը հակառակ էին և ժլատ Ռաբզէրբաուէրը թշուառ էր բարձրաձայն, որ ինքը համաձայն չէ. բայց Կինհօլցն և ուրիշները պատասխանեցին. դու ստիպուած կլինես համաձայնելու: Եւ Կինհօլցի սենեակում շուտով բոլորը համաձայնեցին, որ գիւղի իշխանների և հարուստների հետ շուտով խորհուրդ կազմեն: Կինհօլցը փողոցային երգիչ Քրիստէնին, որ բերանաբաց պարապ կանգնած էր պատուհանի առաջ, պատուիրեց, որ պտտէ գիւղում և բոլոր փոքր ի շատէ նշանակութիւն ունեցող գիւղացիներին հրաւիրէ. մի ժամից յետոյ դրանք բոլորն էլ եկան:

113.

ԳԻՒՂԱՑԻՆԵՐԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

Երբ գիւղացիները հաւաքուեցան՝ Կինհօլցը տեղեկաց-

րեց նրանց վերոյիշեալ առաջարկութեան մասին. բայց որովհետեւ խնդիրը փողի մասին էր՝ իսկոյն համաձայնութիւն չկայացաւ: Մէկն աղաղակում էր. հոգիս է վկայ, որ մի կուպէկ էլ չեմ տայ դրա համար: Ռաբբէրն ասաց պարզ, եթէ տանուտէրին սովից մեռնելիս էլ տեսնեմ՝ մի կտոր հաց չեմ տայ: Բայց Հիւգին նրա խօսքը կտրեց. խենթ, այդ մի կտոր հացը քեզ ես տալիս եւ ոչ թէ նրան. Վինհօլցն էլ աւելացրեց. յիմարներ, գիտէ՞ք թէ մեզ ի՞նչ է սպասում, եթէ նրա բերանը չփակենք:

Բոլորիս էլ հօ չեն կախելու, պատասխանեց ձիւնի նրման սպիտակ ալիքով ծածկուած Մօօսբաուէրը, որ Ռաբբէրի կողմն էր:

Եթէ մենակ լինէիք, կարող էիք փորձել. բայց մենք չենք ուզում ձեզ հետ միանալ, ասացին միւսները:

Ուրիշ կերպ անկարելի է, ասաց Հիւգին. եթէ այդպէս չանենք՝ ամենից առաջ այդ մեծ մեծ խօսողներն իրենց մազերը կփետեն:

Այո, այո, ասաց ծեր Մայէրը, որ ամենից ազնիւն էր, բայց սաստիկ վախկոտ, աւելի սիրով զգեստս կհանէի ու կտայի, քան թէ պատասխանատուութեան տակ ընկնէի:

Պատասխանատուութիւնից չէի քաշուի, եթէ ապացոյցներ չլինէին, ասաց Շպէկմօլը:

Այդ վայրկեանին կրկին սկսեց խօսել Մօօսբաուէրն ու ասաց. ապացուցանելու դեռ ես կարիք չկայ: Կալքելլէդէր, դեռ մի ժամ առաջ ինքդ էիր ասում՝ թէ տանուտէրի նրման մարդու ասածն ու շան հաջոցը մէկ է:

Կալքելլէդէր: Ճիշտ չէ, ես այդպիսի բան չեմ ասել: Մօօսբաուէր: Դու խաբեբայ ես՝ եթէ ասածդ ժխտում ես:

Հիւգի: Խաբեբայ անուանեցէք միմեանց՝ երբ մենակ էք:

Միւսներից շատերն սկսեցին աջ ու ձախ կողմից շշնջալ. մարդագլուխ երեք գրոշ է ընկնում. գրանով ոչ մէկի տունը չի բանդուի:

Այդպէս կլինէր, եթէ նա արդէն շատերի տունը բանդած չլինէր, ասաց Ռաբբէրը:

Ի՞նչ անենք, դեռ ես մենք նրա ճանկերումն ենք, ասաց Վինհօլցը:

կամակորները կամաց կամաց լռեցին. և վերջապէս բոլորը համաձայնեցին՝ որ եթէ կարելի լինի լռեցնել տալ նրան, երևցից ամեն մէկը պատրաստ է երեք գրոշ զոհել նրա համար—«մինչև որ նա սատակի»:

114,

ԳԻՒՂԱՑԻՆԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Բայց ի՞նչպէս պէտքէ այս բանը շուտ յայտնէին տա նուտէրին. ահա՛ այս մասին նոր խորհուրդ կազմուեց և շատ կարծիքներ յայտնուեցան: Ոմանք Հարսկնոպիին էին առաջարկում, միւսներն ասում էին. նա շատ աղմուկ կհանի. մի այնպիսի մարդ պէտք է ընտրենք, որ եթէ բանը չյաջողուի՝ կարճ պատասխանէ և ոչ թէ երկար քարոզներ ասէ: Անմորուսի մէկն էլ խորհուրդ էր տալիս Վրիխէրին ուղարկել՝ որովհետև նա ամենից հեշտութեամբ կարող է մտնել քահանայի տունը. բայց ոչ ոք նրան համակարծիք չեղաւ. նա փողերը ստանալուց յետոյ մեզ բոլորիս տանուտէրի հետ ի միասին տաճիկներին կվաճառէ, ասացին այս ու այն կողմից շատերը: Վերջապէս տեղից վեր կացաւ Վալբէրէզէրը և խորհուրդ տուեց իր տղային յանձնել այդ գործը: Գիւղացիները զարմացան և ռեխները բաց էին արել, որովհետև չէին հասկանում թէ դա առանձնապէս ի՞նչ պէտք է անէր:

Ի՞նչ էք ռեխներդ բաց նայում, կարծում էք ես չգիտեմ թէ ինչ եմ ասում, նկատեց Վալբէրէզէրը: Տեսէ՛ք, իմ արօտատեղում մի ընկուզենի կայ քահանայի տան ճիշտ այն կողմը, ուր բանտարկուած է տանուտէրը. իմ տղային կուղարկեմ որ ընկուզենին կտրտէ. նա այգպիսով առիթ կունենայ այնտեղ մնալու և դէպքից օգտուելու. նա ճանաչում է Հանսին և խոհարարուհուն. նա կամ տանուտէրին դէպի պատուհանը կգրաւէ կամ թէ կմտնի քահանայի տուն: Գիւղացիները հաւանութիւն տուին և խնդրեցին Վալբէրէզէրին, որ այդպէս անէ: Սա էլ մի առ ժամանակ պարծեցաւ իր մատուցած ծառայութեան առիթով. յետոյ իրենց միջից ամենաճարպիկները, Հիւգին ու Վինհօլցը, միացան նրա հետ և նրա տուն գնացին, որ տղային լաւ դաս տան թէ նա ի՞նչպէս պէտք անէ և ի՞նչ ասէ տանուտէրին:

ԿԱԼԵՐԻԷԴԵՐԻ ՓՈՐՁԸ ԵՒ ԱՆՅԱՋՈՂ ԵԼՔԸ

Նրանք գնացին տուն և ամեն բան արին, ինչ որ կարևոր էր. Կալբերլէդէրի որդին շուտ գնաց ընկուզենու մօտ և իրեն կէս հարբած ձեացնելով՝ սկսեց երգել. այդ բանը բահանային զուարճալի թուաց: Նա պատուհանի տակ պառկած՝ լսում էր նրա երգը: Տանուտէրն էլ վարագոյրի ետեւից դուրս նայեց՝ տեսնելու թէ ո՞վ է այդ. և իսկոյն նկատեց, որ իսկապէս Կալբերլէդէրի նպատակն ընկուզենին կը տրտելը չէ, այլ մի ուրիշ բան:

Հատ ժամանակ չանցած՝ բահանայի Հանսը երևաց պարտիզի մի անկիւնում ու ասաց Կալբերլէդէրին. ափսոս չէ՞, որ այդ ծառը կտրտում ես. ամեն տարի բաւականին ընկոյզ է տալիս.

Կալբերլէդէր: Այս փայտից շատ լաւ հրացանի կոթեր են շինւում. բացի դրանից ընկուզենու արմատները շատ հեռու են տարածւում և աւելի շատ են փնտսում խոտի աճմանը, բան թէ օգուտ են տալիս իրենց տուած ընկոյզներով:

Հանս: Ընդհանրապէս ձիշտ է ասածդ. բայց այս ծառի արմատները ձեր ջանքով դէպի մեր կողմն է տարածւում և ո՛չ թէ դէպի ձեր արօտը:

Կալբերլէդէր: Ի՞նչպէս:

Հանս: 25՞ որ դուք ամեն տարի այս ծառի ձեր կողմն եղած արմատները գետնից հանում էք ու կտրում:

Կալբերլէդէր: Այդ ես չգիտէի՞:

Հանս: Ի՞նչպէս անմեղ էք ձեռնում:

Կալբերլէդէր: Հաւատա՞, որ ես այդ մասին ոչինչ չը գիտեմ. բայց ասա խնդրեմ, արդեօք կարելի չէ՞ որ ես տանուտէրին ողջունեմ:

Հանս: Ի՞նչու չէ:

Կալբերլէդէր: Մի՞թէ նա երբեք պատուհանին չէ մօտենում:

Հանս: Դու կարող ես նրա սենեակը գնալ, բահանան չի արգելի:

Կալբերլէդէր: Բայց նա կցանկանայ իմանալ՝ թէ ես ի՞նչ գործ ունեմ նրա հետ:

Հանա: Դու էլ ի՞նչ գաղտնիք պէտք է ունենաս նրա
հետ:

Կալքէրլէղէր: Հարկաւ, գաղտնիքի բան չկայ:

Հանա: Քահանան պատուհանի տակն է. եթէ ես քո
տեղը լինէի, ինքս կերթայի՝ նրա մօտ և թոյլտուութիւն
կենդրէի:

Իրաւունք ունես, ասաց Կալքէրլէղէրը, բրիչը ցած դը-
րեց, գլխարկը ձեռքն առաւ, գնաց պատուհանի տակ, խո-
նարհ գլուխ տուեց քահանային և ասաց. բարեւ ձեզ, ար-
ժանապատիւ հայր. ի՞նչպէս էք:

Քահանան: Ասորհակալ եմ:

Կալքէրլէղէր: Դուք ևս չէ՞ք բարկանում, որ հայրս
պատուիրեց ինձ այս ընկուզենին կտրել:

Քահանան: Ես ինչո՞ւ պէտք է բարկանամ:

Կալքէրլէղէր: Ես մտածեցի՝ թէ մի գուցէ այդ ծա-
ռը հովանի է ձգում ձեր բակի վրայ:

Քահանան: Ո՛չ, ընդհակառակը ես շատ ուրախ կլի-
նեմ եթէ կտրէք, որովհետեւ մեր պարտիզի արեւը կիսով
չափ խլում է առաւօտները:

Կալքէրլէղէր: Եթէ երբ և իցէ հօրս մտքովն անգամ
անցած լինէր, որ այդ ծառը արգելք է լինում ձեզ, վա-
ղուց արդէն կտրել տուած կլինէր:

Քահանան: Նա շատ լաւ տեսնում էր այդ. բայց մի-
և նոյն է, կարիք չկար:

Կալքէրլէղէր: Ինչո՞ւ չէ, տէր հայր, չէ՞ք կարող հա-
ւատալ, թէ դուք ո՞րքան սիրելի էք գիւղացիներին և թէ
հայրս ո՞րքան ուրախ է, որ դուք այդպէս լաւ էք վարւում
ձեզ մօտ բանտարկուած ողորմելի տանուտէրի հետ:

Քահանան: Բացի իմ պարտականութիւնը կատարելուց՝
ես ոչինչ չեմ անում:

Կալքէրլէղէր: Իհարկէ, տէր հայր, բայց խնդրեմ
ներէք, ի՞նչպէս է նա, արդեօք իրեն այնպէ՞ս է պահում,
որ դուք գոհ մնաք նրանից:

Քահանան: Փա՛ռք Աստուծոյ, մինչև այժմ ես նրա-
նից շատ գոհ եմ:

Կալքէրլէղէր: Հայրս ասաց, որ եթէ նրան պատու-
հանում տեսնեմ, իր կողմից ողջունեմ և ասեմ, որ չլուսա-

Հատուի. եթէ Աստուած կամենայ՝ մի կտոր հաց միշտ անպակաս կլինի նրա համար:

Քահանան: Ինչքան որ ես նկատում եմ, նա այժմ հացի մասին չէ մտածում:

Շատ ուրախ եմ, ասաց Վալբերլէդերը և մի վայրկեանից յետոյ աւելացրեց, տէր հայր, քանի որ այսպէս մօտիկ եմ նրանից, կցանկայի մի րոպէ տեսնել նրան, եթէ թոյլ կտաք:

Վարող էք, պատասխանեց քահանան:

Վալբերլէդերի ցանկութիւնը կատարուեց. նա քահանայի հետ տանուտէրի սենեակը մտաւ և մի քանի րոպէ կողմնակի խօսակցութեամբ զբաղուեց, մինչև որ քահանան մի կողմը քաշուեց. նա օգուտ քաղեց այդ վայրկեանից և տանուտէրին ասաց. քանի մենակ ենք, պէտք է շուտ ասեմ քեզ, որ եթէ լուռ մնաս և ոչ ոքի չանբաղդացնես, դիւղի իշխանները քեզ կօգնեն և քանի կենդանի ես՝ ապահով ապրուստ կունենաս: Իսկ եթէ խօսես ու ամեն բան ասելով՝ նրանց էլ գործի մէջ կխառնես՝ կարող ես հաւատացած լինել, որ գիւղում մի մարդ անգամ չի գտնուի, որ քեզ մի կտոր հաց տայ, եթէ նոյն իսկ սովմահ լինես: Ահա՛ այս բանի համար եմ քեզ մօտ եկել:

Տանուտէրին ապշեցրեց այս յանկարծակի առաջարկութիւնն ու մի վայրկեան չգիտէր թէ ինչ պատասխանէ. յետոյ թախծալի կերպով ասաց Վալբերլէդերին. ես կարծում էի թէ բարեկամութեան համար ես ինձ այցելել:

Այժմ ես ասածիս համար եմ այստեղ և պատասխանի եմ սպասում, ասաց Վալբերլէդերը և թափանցող հայեացք ձգեց նրա վրայ:

Տանուտէր: Չեմ կարող օգնել, ինչպէս կամենաք այնպէս վարուեցէք հետո:

Վալբերլէդեր: Արդէն ամեն բան ասե՞լ ես:

Տանուտէր: Այո՛, չեմ կարող ժխտել:

Վալբերլէդեր: Բայց եթէ կամենաս՝ կարող ես խօսքդ յետ առնել և ծոմոնել:

Տանուտէր: Ո՛չ, չեմ անի:

Վալբերլէդեր: Ժի՛շտ:

Տանուտէր: Շատ ցաւում եմ, բայց աւելի լաւ է այդպէս, անկարգութիւնները...

Կալբերլէդէր: Գոնէ լռի՛ր անկարգութիւնների մասին, բոլորը հօքո գործն է:

Տանուտէր: Յաւում եմ, որ այդպէս է:

Կալբերլէդէր: Ասածդ յետ առ, չես զղջալ:

Տանուտէր: Չեմ կարող:

Կալբերլէդէր: Գու չէս կամենում:

Տանուտէր: Չեմ կարող, և ճիշտն ասեմ, չեմ էլ ուզում. բայց դու կտեսնես, որ ես դրանով ոչ ոքի չեմ վնասի:

Կալբերլէդէր: Խելքդ կորցրածի պէս ես խօսում:

Տանուտէր: Հասկանում եմ, որ քեզ այդպէս է թւում, տասն և չորս օր առաջ ինձ էլ այդպէս կ'ընկար:

Կալբերլէդէր: Պառաւ ու կեղծ բարեպաշտ կնոջ նման մի՛ խօսի այժմ. քո բաղդը կախումն ունի այս վայրկեանից և քո խօսքերից:

Տանուտէր: Ջուր տեղը յոյսեր մի տածիր, ոչինչ էի դուրս գալ:

Կալբերլէդէր: Հաւատա՛ ինձ, որ վարձատրութիւն կը ստանաս:

Այդ միջոցին քահանան կրկին սենեակը մտաւ և Կալբերլէդէրը հրաժեշտ տուեց շուտով՝ նախապէս քահանային ասելով թէ երևի ինքը լաւ չէ հասկացել հօր միտքը, երևի նա այդ ընկուզենու համար չէ ասել իրեն:

Կարող է պատահել, ասաց քահանան:

Կալբերլէդէր: Ծառն ամբողջովին կտրելուց առաջ ուզում եմ կրկին հարցնել հօրս:

Լա՛ւ կանես, ասաց քահանան, բայց նկատեց, որ մի խարդախութիւն կայ այդտեղ:

Գիւղի իշխաններն անհամբերութեամբ սպասում էին իրենց տների և ցանկապատերի ետևում, որտեղից երևում էր քահանայի տունը: Շպէկմօլերը մինչև անգամ իր հաստ փորով բարձրացաւ որաների ու խոտի դեղերի վրայ ու մըտաւ վերնատան տակն եղող ծակը՝ այնտեղից ցած նայելու և տեսնելու համար՝ թէ ի՞նչ դրութեան մէջ է Կալբերլէդէրն ու ե՞րբ պէտք է վերադառնայ: Սակայն թէ ցանկապատների ետևում և թէ վերնատան ծակերում եղողներն էլ քիթները կախ արին՝ տեսնելով որ Կալբերլէդէրը բա-

Հանայի տնից դուրս եկաւ գլուխը խոնարհած ու ձեռքերը
թուլացած՝ կախ ընկած: Նրանք շտապեցին նրա հօր մօտ՝
ճիշտն իմանալու համար. սա սկզբումն ուզում էր պարծե-
նալ և նախապէս գովել իր որդու արածը, բայց նրանք
խցեցին նրա բերանը և նախապէս երգութեան, որ նրա բե-
րած համբաւն անյաջող կլինի:

Դուք չէք կարող իմանալ, բանի որ նա դեռ չի եկել,
ասաց հայրը:

Իհարկէ, ասացին գիւղացիներն ու այդ րոպէին էլ
եկաւ տղան: Նա այնպիսի ուժով դէն ձգեց իր ձեռքի փայ-
տեայ անօթը, որ սենեակը գլորաց. միայն այն ժամանակ
ներս մտաւ սենեակը, երբ հայրն երկու անգամ կանչել
տուեց, կանգնեց մի անկիւնում, ոչ ոքի չբարեկեց ու ասաց.
ոչինչ դուրս չեկաւ:

Իայց գիւղացիներն ուզում էին աւելի իմանալ և նա
ակամայ ստիպուած էր ամեն բան մանրամասնաբար պատմել:
Երբ վերջացրեց իր պատմութիւնը, մի առ ժամանակ էլ
տանջեցին նրան իրենց հարցերով ու հետզհետէ մէկ մէկու
ետեւից գնացին իրենց տները՝ ծանրաբեռնուած երկիւղից
առաջացած, բայց դեռ ևս չհասունացած մտքերով ու խոր-
հուրդներով:

Ծեր Կալբերլէդէրն ամենից շատ ափսոսաց իր ընկու-
ղենին. համարեա լացս գալիս է, որ այնպէս թեթեամբ-
տուութեամբ կտրել տուի ընկուղենին, ասաց նա իր որդուն,
հէնց որ գիւղացիները դուրս գնացին:

Ես այդքան էլ յիմար չեի, պատասխանեց տղան, ես
միայն արմատները փորփրեցի ու թողի. նա դեռ հարկւր
տարի կանգուն կարող է մնալ:

Շատ լաւ ես արել, որդի, ասաց հայրը, ինչ որ ու-
րիշին չենք տուել, դեռ ևս մերն է. երեւի բահանան ու-
րախ կլինէր՝ եթէ աղատուէր մեր ընկուղենուց, այնպէս չէ՞:

Որդին: Իհարկէ. նա ու իր Հանսն ասացին, որ ըն-
կուղենին իրենց հողիցն է միայն սնունդ ստանում:

Հայրը: Յուսով եմ, որ ընկուղենին դեռ աւելի սը-
նունդ կստանայ նրանց հողից, բան իրենք երկուսը միասին:

Որդին: Ես երբ տեսայ, որ տանուտերից ոչինչ չի
դուրս գալիս, բահանային ասացի. թէ գուցէ բեղ լաւ չեմ

հասկացել և երևի դու մի ուրիշ ծառի համար ես ինձ պատուէր տուել:

116.

ԳԻՒՂԻ ԻՇԽԱՆՆԵՐԻՆ ԵՐԿԻՒՂԻՑ ՍԱՏԱՆԱՅԻ ՕԳԻՈՒԹԵԱՆ
ԵՆ ԳԻՄՈՒՄ

Վախեցած գիւղացիների մտքերովը զարմանալի բաներ էին անցնում: Նրանցից շատերը մտածում էին. եթէ քահանան ու Արեւերը, կամ թէ երկուսից միսյն մէկը մեռնէր, իրենց սպառնացող վտանգը բոլորովին կանցնէր: Բայց այդ իբրև մտածմունք էլ մնաց. նրանցից ոչ ոք չգնաց նրանց մեռցնելու. նրանք վճռեցին ըստ կարելոյն շատ աշխատանք և տհաճութիւն պատճառել նրանց, որովհետև կարծում էին թէ այդպիսով նրանք զբաղուած լինելով՝ Հուսէի աւանները կմոռանան: Արդէն կիրակի օրից լուրեր էին պլտըտում՝ թէ համայնքի վերջին ժողովին անբնական բաներ են եղել և հաւ ծախողն իր սատանայական արուեստով գիւղացիներին կուրացրել է: Մինչև այժմ բոլոր քիչ թէ շատ խելացիներն ու մանաւանդ իշխանները ծիծաղում էին այդ խենթութիւնների վրայ, բայց հիմա տեսնելով, որ այդ կարող է իրենց գործին ծառայել, սկսեցին լրջօրէն խօսել այդ մասին և ամեն մի պատահող յիմարի գլուխը դղում էին դարձնում՝ հարկւրաւոր հարցմունքներ տալով: Նրանք բարձրաձայն գովում էին Հարսկնոպֆին, որ նա անյողդողդ է և ասում է ինչ որ ճշմարիտ է, թէև ամեն կողմից, նոյն իսկ բեմի վրայից նրան ծաղրում են: Սա լսելով այդ գովասանքը, այնպէս էր ժպտում, կարծես թէ բերանում շաքար ունենար և առաւօտուանից մինչև երեկոյ առանց հանգստանալու՝ եռանդով աշխատում էր տարածել իր կարծիքը՝ հաւ ծախողի մասին: Իր այժմեան պաշտօնների շնորհիւ նա շատ հաւատացողներ գտաւ, որովհետև գիւղի իշխաններն այնպէս արին, որ դրա նման խօսակցութիւնները զբաղեցնեն ամենքին՝ թէ ծերին ու թէ երիտասարդին:

Նրանք մինչև անգամ այդ գործի մէջ խառնեցին Արն-հայմի ծեր վարպետի թոռ գոկտոր Տրոյֆանգին և նրան հասկացրին, թէ իր ապրուստը կախումն ունի այն հանգամանքից, որ այսպիսի սատանայական պատմութիւններն ա-

ւելի շատ հաւատացողներ ունենան և թէ այժմ ամենա-
յարմար ժամանակն է այդ մասին խօսելու: Սա թոյլ չտուեց,
որ այդ բանն երկրորդ անգամ ասեն իրեն և որտեղ մի շա-
տախօս ու դատարկագլուխ մարդ էր գտնուում, մի պտղունց
քթախոտ էր առաջարկում և սկսում իր պատմութիւնը:

Ի՞նչ էք կարծում, ասում էր նա, ես ի՞նչպէս կարող
էի տուն ու տեղ սարքել ու այսքան հաստ փոր ունենալ,
եթէ չար մարդիկ գոյութիւն չունենային: Այո, եթէ ես
կարողանայի խօսել... որտեղ ամենից շատ են ժխտում այդ-
պիսի բաներ, այնտեղ ես աւելի աշխատանք ունեմ: Ես չեմ
ուզում ամեն բան պատմել, բայց եթէ դուք գիտենաք թէ
ի՞նչ բաներ են պատահում պալատներում ու քահանաների
տներում, ունենալու ու աչքերդ բաց կ'ընայ: Դեռ ութ օր
առաջ մի պալատական իշխան՝ գլխարկը կոնատակին և քը-
սակը ձեռքին խնդրում էր ինձ այնպէս անել, որ ինքը կա-
րողանայ հանգստանալ: Երիտասարդ իշխանազնը շատ տա-
րիներ առաջ մի անգամ թղթեայ կառքով էր տուն եկել...
բայց մեզ նման մարդիկ պէտք է լռեն, որովհետեւ դուք կա-
րող էք գլխի ընկնել թէ ո՞վ է նա:

Առանց որոշ կերպով արտայայտելու՝ նա հասկացրեց
գիւղացիներին, որ նոյն իսկ Արնբըրը գիմում է իրեն,
որովհետեւ ծեր իշխանի մահուանից յետոյ պալատի գործե-
րը լաւ չեն գնում:

Այսպիսի միջոցներով ու ճանապարհներով այդ խաբե-
բաների խումբը բերանաբաց թողեց տեսիլներ հաւատացող
խենթերին: Նորից սկսեցին յաճախ պատմել Հօօրլախէրի-
նին պատկանող հրեշաւոր տան մասին, որ երկար տարիներ
ոչ ոք չէր բնակւում, մինչև որ վերջապէս տանուտէրը գը-
նեց շատ չնչին գնով և յետոյ Մունխթալի ձեռքով սատա-
նային հայածեց դէպի կաղնու անտառի ետեւը գտնուող լեռ-
ների կիրճը: Դարբնոցի մօտ գտնուող ժանտ ընկուզենու
պատմութիւնը նոյնպէս նորից երևան եկաւ. խօսում էին՝
թէ ի՞նչպէս տաս տարուց հետէ ամեն դժբաղդութիւն պա-
տահում է այդ տանը. դարբինն ամեն առաւօտ այդ
ծառի տակը նստելով տեսնում է, որ երբ թռչունը նստում
է ծառի ձախ և ածխանման սև ճիւղի վրայ — որ իր սևու-
թեան պատճառով կոչւում էր նոյնպէս սատանայի ճիւղ —

առաջուց արդէն ապահով էր, որ արեւը մայր մանեղաց առաջ մի դժբաղդութիւն կ'ապտահի տանը: Այդ դէպքում ոչ աղօթելն էր օգնում, ոչ բարեպաշտութիւնը և ոչ էլ արդար վարժունքը: Երբ անօթի ագռաւն առաւօտը ձայն էր հանում այդ ձիւղի վրայ, դժբաղդութիւնն արդէն վճռուած բան էր և մինչև երեկոյ անպատճառ տեղի էր ունենում այդ տանը: Տասը տարի շարունակ այդպէս էր լինում, մինչև որ դարբինն այդ ծառը կտրել տուեց: Այդ ժամանակից սկսած այլ ևս ոչ մի տարաբաղդութիւն չէ տեղի ունեցել այդ տանը, բայց դարբինը խելագարուեց, ձեռքն ու ոտքը կապած էին պահում նրան: Եւ այդ օրից բաղդը կարծես թէ անձրևի նման էր տեղում այդ ընտանիքի վրայ:

Այդպիսի պտտումութիւններն այժմ առօրեայ խօսակցութեան նիւթ դարձան գիւղում: Լաւ ու վատ մայրերն էլ սկսեցին իրենց երեխաների հետ նորից խօսել այն սև մարդու մասին, որ իրենց կտանի՝ եթէ լաւ չվարուեն և այլն:

Երիտասարդ ԿինՏօլցի կինը, որ անափառութիւնից վաղուց արդէն անհաւատ էր և իր երեխաների հետ ծաղր ու կատակի առարկայ էր դարձրել տեսիլների ու վհուկների զրոյցները՝ նորից շուռ եկաւ և ամեն առաւօտ ու երեկոյ սկսեց մանուկների հետ միասին աղօթել՝ գիշերային տեսիլների, չար ոգիների ու վհուկների դէմ:

Մանուկներն առաջին երեկոյին ասացին. մայրիկ, ինչո՞ւ պէտք է նորից այս աղօթքն ասենք. չէ՞ որ անցեալ օրն ասում էիր՝ թէ այդ աղօթքն ասողները յիմար են:

Մայր: Այժմ ուրիշ է. պէտք է նորից այդ աղօթքն էլ հաւատամքի ու հայր մերի նման եռանդով ասէք:

Մանուկներ: Այժմ կրկին սատանաներ կան, մայրիկ:

Մայր: Թող Աստուած գթայ մեզ, իհարկէ, աշխարհը լիքն է դրանցով:

Մանուկներ: Ո՞րտեղից իմացար այժմ, որ ամբողջ աշխարհը լի է դրանցով:

Մայր: Ա՛խ, բարի զաւակներս, մեր գիւղում սարսափելի բաներ են պատահում: Եռանդով աղօթեցէք և զգուշացէ՛ք՝ երբ տանից դուրս էք գնում, որևէ պառաւ կնոջ ձեռքից ոչինչ մի՛ առնէք՝ լինի այդ պտուղ, հաց և կամ ուրիշ բան:

Որմնադրի և Բուդրի երեսաների «կատուապոչիկ» խաղն
էլ կասկած յարուցեց. Հարսկնոպֆն ամեն տեղ ասում էր,
որ դա սատանայական խաղ է: Հպեքմօլիսի կինը, որ ստեղ-
ծուած էր մեղրից թոյն հանելու և մոծակը փիղ դարձնե-
լու համար, տարաբաղդաբար փողոցում պատահեց Բուդրի
Գրիտէին և կամեցաւ ճիշտն իմանալ՝ թէ ի՞նչ բան է այն
«կատուապոչիկ» խաղը, որի մասին կասկածում են. նա
մտերմաբար ձեռք տուեց երեսային ու ասաց. երէկ որմնա-
դրի տանն ուրախ ժամանակ անցկացրիք:

Մանուկը: Այո՛:

Կինը: Սենեակումը մի սիրուն կատու կար, այնպէս չէ՛:

Մանուկը: Այո՛, այո՛:

Կինը: Սե՛ւ:

Մանուկը: Ածխանման սև:

Կինը: Նա կրակոտ աչքեր ունէր:

Մանուկը: Այո՛, երբ նստարանի տակն էր:

Կինը: Ի՞նչ էր անում կատուն:

Մանուկը: Ո՛չինչ:

Կինը: Հարունակ հանդարտ նստած էր:

Մանուկը: Ո՛չ, նա շոյում էր մեր ոտքերը, մի ան-
գամ էլ համարեա՛ թէ գիրկս ընկաւ:

Կինը: Աղօթելո՞ւ ժամանակ:

Մանուկը: Մի՞թէ կարծում էք, որ կատուներն իմա-
նում են, թէ երբ ենք աղօթո՞ւմ:

Կինը: Դիպչում էք նրան:

Մանուկը: Այո՛:

Կինը: Աղօթելու ժամանակ:

Մանուկը: Այո՛, եթէ շատ է մօտենում մեզ:

Կինը: Աղօթքի ժամանակ ձեռքներդ չէ՞ք կցում:

Մանուկը: Իհարկէ, կցում ենք:

Կինը: Բաս ի՞նչպէս կարող էիք դիպչել նրան:

Մանուկը: Սեղանի տակ, ոտքերով:

Կինը: Նա ածխանման սև էր, այնպէս չէ՞:

Մանուկը: Ո՛չ բոլոր մասերը:

Կինը: Բայց համարա՛ թէ բոլորը, այնպէս չէ՞, շա՛տ սև:

Մանուկը: Այո՛:

Կինը: Եւ կրակոտ աչքե՛ր ունէր:

Մանուկը: Ասացի, էլի, երբ նստարանի տակն էր:

Հպեքմօլիի կնոջ աջ ու ձախ և յաւելուածներով տա-
րածած այս խօսակցութիւնից յիմարները մի քանի ժամուայ
ընթացքում դուրս բերին, որ այդ կատուն մի իսկական,
քնական կատու չպէտք է լինի: Հրոյ ճարակի նման արագ
տարածուեց ամբողջ գիւղում՝ թէ որմնագրի տանը սատա-
նայական բաներ են պատահում, և մի քանի օր բոլոր գիւ-
ղացիները շարունակ այդ մասին էին խօսում:

Բայց ոչ որմնագրին և ոչ էլ Բուդիին երկար ժամա-
նակ մի խօսք անգամ չէին ասել այդ բոլորի մասին: Նրանք
նկատում էին միայն, որ ամեն տեղ իրենց վրայ զարմանքով
էին նայում և իրենց երեխաներն էլ տուն գալով յաճախ
լաց էին լինում ու գանգատում՝ թէ ուր որ իրենք գնում
են՝ կարծես իրենցից փախուստ են տալիս: Մինչև անգամ
իրենց սիրելի ընկերակիցները, որոնց հետ միշտ լաւ են ե-
ղել, յարաբերութիւն չեն ուղղում ունենալ իրենց հետ և
թէ՛ պատուհաններից ու ցանկապատերի ետեւից իրենց տես-
նելիս ասում են. ահա «կատուապոչիկները»:

117.

ԳՐՕՇԸ ՇԻՋԻՈՒՄ Է

Սովորաբար, երբ յիմարութիւնն ու չարութիւնը չա-
փազանցութեան են հասցնում, շատերը հասկանում են, որ
դրա տակն ուրիշ բան կայ. այդպէս էլ եղաւ այժմ:

Գիւղի իշխաններից Բէնօլդը և մի քանի ուրիշ ազնիւ
մարդիկ բարձրաձայն ասում էին՝ թէ այդպիսի բաների մա-
սին խօսելը լաւ չէ և վատ հետեանքներ կարող է ու-
նենալ. թէ իրենք էլ երեխայ ժամանակը երբեմն կատուի
պոչը քաշել են և զուարճացել՝ աղօթքից առաջ կամ յե-
տոյ, ինչպէս որ անում են որմնագրի երեխաները, բայց ի-
րենց ծնողների բանը լաւ չէր լինի, եթէ նրանք այդպիսի
մանկական խաղերից ստայօդ զրոյցներ սարքէին:

Այս ազդեցութիւն ունեցաւ ու շատերն սկսեցին
զգուշութեամբ խօսել: Կարճ ժամանակից յետոյ այդ բանը
յայտնեցին որմնագրին իր բարեկամները, իսկ Լինհարդին
նրա հօրաբոյրերն ու մօրաբոյրերը: Հնաբէլգրիտէին ատող
դրացիներից մէկն էլ մատնեց որմնագրին, որ նա առաւօտից

մինչև երեկոյ ում որ պատահում է, այդ է պատմում:

Որմնագիրն այդ լսելով՝ մի վայրկեան մեռելի գոյն ստացաւ, բայց շնորհակալութիւն յայտնելով այդ կնոջը, արագ ու կատաղածի նման վազեց դէպի Շնարէլգորիտէի տունը և իր ոտնաչափով պինդ բաղխեց պատուհանը. բայց նրա բաղդից ապակուն չդիպաւ, որ փշրտէր, այլ տախտակին: Տանը ոչ որ չկար, որովհետև Գրիտէն փողոցում, աղբիւրի մօտ էր կանգնած: Որմնագիրը չտեսաւ նրան, բայց վերջինս տեսնելով որ նա պատուհանը ջարդում է՝ սաստիկ վախեցաւ և կանչեց. ի՞նչ կայ, ի՞նչ կայ, որմնագիր:

Որմնաղիւր: Դու այդտե՞ղ ես քո անաստուած ունեւոյ, դու այս և այն... ի՞նչ գործ ունիս իմ երեխաների հետ, որ այնպիսի անիծեալ լուրեր ես տարածում նրանց մասին:

Գրիտէ: Ի՞նչ, ի՞նչ:

Որմնաղիւր: Ես բեղ ցոյց կտամ թէ ի՞նչ:

Շպէքմօլիսի կինն էլ այնտեղ լինելով՝ հրեց Գրիտէին ու ասաց. պէտք է ուրանաս, թէ չես բանդ բուրդ է: Բայց միւս կանայքը, որ հէնց նոր էին լսել նրա սատանայական պատմութիւնները, չէին հաւատում թէ նա իր խօսքերը յետ կվերցնէ: Նա հէնց նոր էր անիծել ու երդուել, որ ինքն այն ողորմելի որմնագրի ու իր կնոջ երեսին կասէ ամեն բան: Բայց ի՞նչքան զարմացան, երբ այժմ յանկարծ նա սկսեց ժխտել և որմնագրին ասաց, որ ինքը նրա մասին երբէք ոչինչ չէ ասել և նրա ընտանիքի մասին էլ բացի լաւից ոչինչ չգիտէ:

Ո՛չ, այս անպիտան կինն այսպէս չպէտք է վարուի: ասաց այնտեղ կանգնած Ռէնօլլի կինը միւս կանանց և մի վայրկեանից յետոյ ասաց Լինհարդին. որմնագիր, ճշմարիտ է, նա հէնց այժմ էլ այդ մասին էր պատմում:

Լո՛ր, ասացին միւս կանայքը, ինչո՞ւ ես խառնում, բե՛ղ ինչ:

Ո՛չ, չեմ ուզում լռել, ասաց Ռէնօլլի կինը, այսպիսի անպիտանը վաղը կարող է ինձ ու ամեն մէկիս հետ էլ այդպէս վարուել. եթէ Արների մօտ էլ տանեն, ես սրա երեսին կասեմ, որ ինքն ասաց:

Հէնց որ նա Արներ խօսքն արտասանեց, Շպէքմօլիսի

կինն իր գլխի բանը տեսաւ և բարձր ձայնով կանչեց. ես ոչինչ չեմ լսել և ասել, ես լուանում էի իմ բանջարը և ուշադրութիւն չդարձրի՝ թէ ի՞նչ տեղի ունեցաւ:

Ես էլ ոչինչ չեմ լսել ու ասել, ես էլ չեմ լսել, ասացին շուտով շատերը:

Ձեզ ոչ որ էլ չէ հարցնում, ասաց որմնադիրը, և Արնբերի անունով սպառնաց Շնաբէջգրիտէին:

Սա սկսեց ողբալ և խնդրում էր, որ բանի տեղ չդնէ իր ասածները:

Հատ լաւ. միայն այն պայմանով, որ դու այս կանանց առաջը խոստովանես, որ քո ասածները սխալ ու սուտ են, պատասխանեց Լինհարդը:

Գրիտէն մրթմրթաց ու կակազելով ասաց. Հատ ցաւում եմ, այդ բոլորը սուտ է:

Որմնադիր: Բարձր պէտք է ասես, այնպէ՞ս բարձր, որ պատուհաններից գլուխները դուրս հանած բոլոր մարդիկը հասկանան, որ դու սարսափելի ստախոս ես. բարկութիւնիցս չգիտեմ թէ ի՞նչ եմ ասում. դո՛ւ, դու պէտք է այսօր բոլոր փողոցներով վազես և բոլոր տների առաջ է աղաղակես, որ այդ ստախոս պատմութիւնը քո հնարածն է:

Գրիտէ: Այդպէս մի անի, ես սիրով կանեմ ինչ որ կասես. Հատ ցաւում եմ:

Որմնադիր: Յաւում ես թէ չէ, այդ միւնոյն է ինձ համար, բայց որ այդ ամենը հնարած ու սուտ է, այդ պէտք է ասես բարձրաձայն:

Կամայ թէ ահամայ նա այժմ պէտք է ամենին հասկանալի ու բարձր ձայնով աղաղակէր ու խոստովանէր որ այն ամենը, ինչ որ ինքն ասել է որմնադրի երեխաների ու կատուի մասին՝ իր հնարածն է. բայց այդ անելն ա՛յնքան ծանր էր նրա համար, ա՛յնպիսի ցաւ էր պատճառում նրան, որ համարեա թէ շնչասպառ եղաւ:

118.

ԴԵՌՈՒ ՈՐՐՔԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ԿԱՆԱՅՔ ՊԷՑՔ Է ՄՏԱԾԵՆ ՈՒ ԱՍԵՆ. ԻՄ ՄԱՐԴՈՒ ԱՆՈՒՆ Է ՆԱԲԱԼ, ՆԱ ԽԵՆԹ Է

Լինհարդը Հումէլի ձեռքից ազատուելու օրից դեռ ևս երբեք այդպիսի դրութեամբ տուն չէր եկել. նա համարեա՛

շնչասպառ էր եղել և խոհանոցում եղող Գերտրուդին ձայն-
տուեց որ ջուր բերէ: Նրա աչքերը դուրս էին թափուում
կոպերից ու կրակի պէս կարմրել էին. մազերը թափուել
էին ճակատի վրայ. վերարկուն շրջուել էր:

Գերտրուդը խոհանոցից ջուր բերելիս՝ երբ այդ դը-
րութեան մէջ տեսաւ նրան, փոքր մնաց որ ջրի ամանը
ձեռքից վայր ձգէր: Ի սէր Աստծոյ, ի՞նչ է պատահել, ի՞նչ
կայ, ասաց նա և բաբախող սրտով կանգնեց նրա առաջը:

Ա՛խ, ո՛չինչ, ո՛չինչ չի պատահել, պատասխանեց նա,
բայց համարեա՛ թէ չէր կարողանում խօսել, նրա ձեռքից
արագ խելաց ջրի ամանը և դատարկեց:

Գերտրուդ: Ի սէր Աստծոյ, մի բան պատահել է,
խօսիր, ի՞նչ է եղել:

Լինհարդ: Ոչինչ, Աստուած է վկայ ոչինչ, բացի շա-
ղակրատութիւնից. նա մեր երեխաների մասին գարշելի բա-
ներ է ասել:

Գերտրուդ: Ո՞վ, ի՞նչ, ի՞նչ շաղակրատութիւն:

Լինհարդ: Շնաբէլգրիտէն:

Գերտրուդ: Բացի նրա շաղակրատութիւնից ոչինչ չէ
պատահել և դու այդ օրումն ե՞ս:

Լինհարդ: Հաւատա՛, որ ուրիշ ոչինչ:

Գերտրուդ: Ինձ այնպէս է թւում՝ թէ երազումն եմ.
գիտե՛ս, որ վերնազգեստդ շրջած ունիս հագած:

Լինհարդն ինքն իրեն նայեց ու ասաց. ճիշտ որ զգեստ-
ներս կարգին չեն:

Գերտրուդ: Ուզում եմ շուտ իմանալ՝ թէ ի՞նչ է պա-
տահել, եթէ հարբած չես:

Մի կաթիլ էլ չեմ խմել, պատասխանեց Լինհարդն ու
յետոյ պատմեց նրան ամբողջ պատմութիւնը, բայց ջերմի
մէջ եղողի նման էր խօսում շարունակ և պատմելու ժամա-
նակ երկու անգամ խոհանոց մտաւ ջուր խմելու:

Գերտրուդն ականջ դրեց նրա մանրամասն պատմու-
թեանն, առանց նրան ընդհատելու, բայց հէնց որ վերջաց-
րեց, ասաց նրան. բո վարմունքի եղանակը հաւանելի չէ.
ես աւելի էի սպասում քեզնից:

Լինհարդ: Ուրիշ ի՞նչ էիր սպասում:

Գերտրուդ: Ես սպասում էի, որ դու մի այսպիսի ան-
նշան գործում կարող կլինէիր քեզ զսպել:

Լինհարդ: Ի՞նչ, մի՞թէ այդ աննշան բան է:

Գերտրուդ: Նոյն իսկ եթէ ենթադրենք, որ բողոքովին
աննշան բան չէ, այնուամենայնիւ քո վարմունքը ներքի չէ:

Լինհարդ: Ինչո՞ւ համար:

Գերտրուդ: Բո թոյլ և անառողջ վիճակում այդպէս
վարուելով դու քո կամքով ուզում ես գերեզման իջնել:

Լինհարդ: Այդ տեսակէտից իրաւունք ունիս. դեռ
այժմ էլ սիրտս սաստիկ բարախում է և ձեռքն ու ոտքը
ջարդուած մարդու պէս եմ զգում ինձ:

Գերտրուդ: Ա՛խ, ես վախենում եմ, շուտ անկողին
մտիւր, սիրելիս, և աշխատիւր մի փոքր քնել:

Լինհարդ: Այո, մի փոքր ժամանակ կքնեմ անկողնում:

Գերտրուդ: Բայց ուրիշ անգամ աւելի զսպիր քեզ:

Լինհարդ: Այո, եթէ կարողանամ միայն:

Գերտրուդ: (արտասուքն աչքերին) Սիրելիս, այդպիսի
դէպքերում մտածիր գոնէ իմ և երեխայոցդ մասին. և ե-
թէ կարող ես, ի սէ՛ր Աստծոյ, աղատիր մեզ՝ ծերացած
հայր ունենալուց:

Լինհարդ: (Նրա ձեռքերը բռնելով ու տխուր): Ո՞վ
սիրելիս, ես չգիտեմ թէ ի՞նչպէս պէտք է ինձ մոռանամ և
չմտածեմ թէ ո՞րքան պարտական եմ քեզ ու երեխայոցս:
Եթէ Աստուած կամենայ՝ ապագայում կաշխատեմ ինձ ա-
ւելի զսպել:

Այդպէս արա՛, սիրելիս, ասաց Գերտրուդը:

Այս զրուցատրութեան միջոցին Լինհարդն անկողին մը-
տաւ, իսկ Գերտրուդն արևի կողմն եղած պատուհանների
փեղկերը փակեց, որ մութը լինի և եր ամուսինն աւելի
հանգիստ քնի: Մի ժամից յետոյ Լինհարդը կրկին զարթեց
և նրանք դարձեալ խօսեցին Շնաբէլգրիտէի դէպքի մասին:

Գերտրուդ: Արնբրի վերաբերութեամբ նոյնպէս շատ
հեռու ես գնացել:

Լինհարդ: Ինչո՞ւ համար:

Գերտրուդ: Որովհետեւ դու Գրիտէին անձամբ պատիժ
ես նշանակել, կարծես թէ երկրի տէրը դու լինես:

Լինհարդ: Իրաւունք ունես, այդ մասին էլ չէի մտածել:

Գերտրուդէ: Արների բնաւորութիւնն ի նկատի ունենալով, չեմ կարծում, որ քո արածը լսելով՝ բանի տեղ դնէ, բայց այնուամենայնիւ մարդ պէտք է միշտ այնպիսի բան աւսէ, որի ճշտութիւնն ապահով լինի: Եթէ ես լինէի քո տեղը, կերթայի այդ կնոջ մօտ և յետ կվերցնէի բոլոր տներէ առաջ բարձրաձայն կանչելու հրամանը:

Լինհարդ: Եթէ չամաչէի՝ ասածդ կանէի:

Գերտրուդէ: Ամաչելու ի՞նչ կայ, երբ արդար ես վարուում:

Լինհարդ: Գնամ:

Գերտրուդէ: Ինքդ էլ ասացիր:

Լինհարդ: Դու էլ հետս կգաս:

Գերտրուդէ: Այո:

Լինհարդ: Մենակ ես ոչինչ չեմ կարող անել:

Գերտրուդէ: Սիրելիս, քեզ զսպիր և ամբողջ պատմութեանը կատակի ձև տուր:

Լինհարդ: Եթէ այդպէս հեշտութեամբ կարողանայի:

Գերտրուդէ: Գիտե՞ս ինչ կանես. վերցրու մեր փոքրիկ կատուններից մէկը և Գրիտէլին ընծայ տար, որ նա տեսնի թէ մեր պառաւ կատունն ոչ թէ սատանայ, այլ մի բաջ ու ազնիւ ընտանի կենդանի է:

Այդ շատ զուարճալի է և այդպէս էլ պէտք է լինի, ասաց որմնագիրն ու փոքրիկ կատուններից մէկը վերցնելով՝ դնաց կրկին Գրիտէի մօտ: Սա հռուկից տեսնելով եկողին՝ սաստիկ վախեցաւ, կարծելով թէ աւելի սարսափելի բան պէտք է լինի, որ նորից գալիս է իր մօտ և սենեակից դուրս թռչելով գնաց իր մարդու մօտ, որ տան ետևն էր և աւելորդ անունով կոչուում էր Մուրրբէր—մրթմրթող արջ—և լհեալով ասաց. որմնագիրը կրկին եկաւ:

Երանի՜ թէ ուելդ պղպեղի ցանքսերում լինէր, ասաց Մուրրբէրը: Կինը թողեց նրան ու շտապով բարձրացաւ խոտնոցի վրայ:

119.

2ԱՓԱԶԱՆՑ ԲԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ՅԻՄԱՐՈՒԹԻՒՆ Է

Մուրրբէրը, ինչպէս որ Զիգրիստի ամբողջ ցեղը, մեծամիտ էր և սաստիկ վախենում էր, որ չլինի թէ այդ յիմար բանի համար իր կինը բանտումը նստի—որ ի հարկէ

պատիւ չէր իրեն — այդ պատճառով սկզբունքն ըստ կարելոյն շողորթութեամբ էր որմնագրին:

Մուրրընէր: Որմնագիր վարպետ, մենք հօ միշտ միմեանց բարեկամ ենք եղել. կինս հարկաւ սխալուել է. նա խոստովանում է այդ և քո բարի անունն ու պատիւը պէտք է վերականգնէ՝ քո ցանկութեան համեմատ: Բաւականացիր դրանով. չարժէ որ մի այդպիսի կանացի շաղակրատութեան համար աւելի հեռու գնաս:

Որմնադիր: Ինչ որ ես էի ուզում ասել՝ բերանիցս խլեցիր. ինչպէս ասացիր՝ ճիշտ որ այդ կանացի շաղակրատութիւն էր, ուրիշ ոչինչ. այդ դէպքը պատահած չհամարենք և առաջուայ նման բարեկամ լինենք: Ես և կինս շատ մտածելուց յետոյ այն եղբակացութեան եկանք, որ հեռու ենք գնացել և կարիք չկայ, որ քո կինը գիւղում պտտէ ու իր ասածները յետ վերցնէ:

Մուրրընէր: Հէնց որ նկատեց՝ թէ Լինհարդից էլ վախենալու ոչինչ չունի, մի րոպէում քամսուող քոթոթից կերպարանափոխուեց՝ հաջող ու ատամները ցոյց տուող գամփռի: Նա ասաց. Լինհարդ, լաւ որ խելքդ գլուխդ ես ժողովել կրկին, այժմ կարելի է հետդ խօսել:

Ազնիւ Լինհարդը պատասխանեց. Ինքս էլ ցաւում եմ, որ չեմ կարողանում ինձ զսպել:

Մուրրընէր: Լաւ է, որ այդպիսի դէպքերում երկուսի մէջ մէկը խելքը գլխին է լինում: Եթէ մի երկու ժամ առաջ ես էլ բեղ պէս չկարողանայի ինձ զսպել, մարդասպանութիւն կարող էր պատահել. բայց մտածեցի, որ մէկն ու մէկը պէտք է աւելի խելօք լինի և թոյլ տուի, որ կատաղութիւնդ դուրս թափես՝ մտածելով թէ՛ վաղն էլ ժամանակ կ'լինի տեսնելու թէ քո դատաւոր կինը կարող է իմ կնոջ մասին դատավճիռ տալ:

Լինհարդ: Լաւ որ ինքս անձամբ եկել եմ բեղ մօտ՝ կնոջդ այդ աշխատանքից ազատելու:

Մուրրընէր: Եթէ ես քո տեղը լինէի՝ ազատելու մասին բնաւ խօսք չէի բանայ: Ամբողջ գիւղը, վերեւից մինչև ներքեւ, նոյնն էր ասում, ինչ որ իմ կինը: Նա գիտեմ ոմ գղեակի հետ լաւ յարաբերութիւններ ունես, բայց մտածիր

որ եթէ Արներն իմանայ թէ դու գատալձիւ ես արձակում,
քեզ հետ ո՛ւրիշ կերպ կ'իստի:

Լինհարդ: Ես շտապեցի:

Մուրրբէր: Եւ ամեն տեղ, որմնադիր, ամեն բանում,
դուք էք մեղաւորը: Եթէ այդ բոլոր պատմութեան մէջ,
ինչպէս դուք ասում էք, ճշմարիտը միայն այն է, որ երե-
կաները «կատուապոչիկը» շարունակել են մինչև իրենց ա-
ղօթելու սեղանի տակը, այդ էլ լաւ բան չէ և քո ամու-
սինը, որ ամեն բանում օրինակելի է ուզում լինել, աչքա-
թող չպէտք է անէր այդ: Երբ մի անգամ առիթ էք տուել
շաղակրատութեան՝ շատ դժուար է մարդոց բերանները
խցել:

Այս խօսակցութեան ձեն անպէս շփոթեց ազնիւ Լին-
հարդին, որ չգիտէր թէ ինչ անէ իր բերած կատուն և
հաւանականօրէն կրկին տուն կտանէր նրան, առանց նրա
մասին մի խօսք անգամ ասելու, եթէ Մուրրբէրն ինքը չը
հարցնէր:

Որմնադիրը պատասխանեց. այս փոքրիկ կատուն ամու-
սինս պարգև ուղարկեց կնոջդ, որ նա տեսնէ՝ թէ մեր պա-
ռաւ կատուն քաջ է և լաւ կատուներ է ծնում:

Ես քեզ խորհուրդ կտամ՝ կատուն նորից տուն տանել
և կնոջդ ասել, որ մենք այդպիսի կատակներ չենք սիրում:
Այդ վերին աստիճանի անամօթութիւն է և կարծես թէ
դուք նորից կռուի պատճառ էք որոնում: Այս էր Մուրրբէ-
րի վերջին խօսքը՝ որմնադիրն ուղղուած:

Սա այժմ այսպիսի լեզու չպէտք է բանեցնէր իմ դէմ,
փնթփնթաց Լինհարդը կատուն գրկին տուն վերադառնա-
լիս: Երբ նա ամբողջ խօսակցութիւնը Գերարուդին հաղոր-
դեց, վերջինս դէմքը խոժորեց ու ասաց. դու երբէք չգի-
տես թէ ում հետ գործ ունես:

120.

ՀԱՒ ԾԱԽՈՂՆ ԼՅԼ ԵՒՍ ԾԱԽՈՒ ՀԱՒ ԵՒ ԱՂԱՆԻ 2Է
ԳՏՆՈՒՄ

«Կատուապոչիկի» պատմութիւնն աղբիւրի մօտ պատա-
հած արկածի շնորհիւ իր արժէքը կորցրեց և այն խաբե-
բաները, որ Արների, բահանայի և դրանց կողմնակիցների

վրայ կրակ էին թափում, ստիպուած էին ձեռքից թողնել այդ զօրոյցը՝ թէև այդ հաճելի չէր իրենց: Բայց դրա փոխարէն աւելի մեծ եռանդով տարածեցին հաւ ծախողի մասին եղած զօրոյցը. նրանք հաստատում էին՝ թէ նա շաբաթ օրը համայնքին կուրացրել է և իր սատանայական արուեստով մարդկանցը սուտ և չեղած բաներ է հաւատացրել: Եւ այդպիսով նրանք բանն այն տեղը հասցրին, որ երբ վարպետ Քրիստոֆն ուրբաթ օրը գիւղն եկաւ՝ հաւ, աղաւնի և ձու գնելու, ոչ ոք նրան մինչև անգամ ձուի կճեպ չծախեց և տուն ներս թողնել անգամ չէին ուզում: Նա տեղ տեղ իր ականջով լսեց՝ թէ իր պէս մարդիկ կարող են հաւերը փչացնել և բադերն ու աղաւնիները չգիտեմ էլ ինչ անել:

Հաւ ծախողը չէր կարողանում ըմբռնել՝ թէ ի՞նչ է պատահում իրեն: Նա զամբիւղը ցած դրեց ու նստեց իր հին ծանօթ Լեոյպիի տան առաջն եղող նստարանի վրայ. Լեոյպիի հետ նա շատ անգամ խաղաղութեամբ ու սիրով ժամանակ էր անցկացրել ու գինի խմել. այժմ նստեց նրա մօտ, գլուխը ձեռքերին կոնթէց ու վհատած ասաց. բարեկամ, իմ սատանայական գործն ու դրա համար ստացած պարգևը վրայ չեկաւ ինձ:

Է՛հ, լաւ բան չէ, որ դու ընծայի համար այդպիսի յարաբերութիւն ես սկսել, ասաց Լեոյպին և նստարանից վեր կացաւ, որ չլինի թէ երկար ժամանակ նրա մօտ նըստելով՝ իրեն էլ մի բան պատահի:

Ո՛ւմ հետ եմ յարաբերութիւն սկսել, ասաց հաւ ծախողը, բայց Լեոյպին նրան անպատասխան թողեց:

Մի ժամուայ մէջ արդէն ամբողջ գիւղում յայտնի էր՝ թէ նա շատ մարդկանց ներկայութեամբ Լեոյպիի տան առաջն եղած նստարանի վրայ անձամբ խոստովանել է, որ ինքը պարգևի համար սատանայի հետ յարաբերութեան մէջ է մտել:

Այս խօսքերը խաբեբաներին ա՛յնպիսի ծառայութիւն մատուցին, որ նրանցից մի քանիսի ասելով եթէ ոսկիներով էլ ձեռք բերած լինէին՝ դարձեալ թանկ չէր լինի: Ոմանք էլ ուրախ էին, որ հաւ ծախողն այժմ դատարկ զամբիւղով, առանց հաւերի ու ձուի պէտք է դղեակ գնայ:

Մի անգամ էլ թող գետնախնձոր ու ճակնդեղ ուտեն, ասում էին անպիտաններն իրենց սեղանի ճարպը վայելելով ու իրենց կանանց հետ սրտանց զուարճանալով:

Նա այժմ ո՛չ մի հաւեղէն չունի և բացի մեր գիւղից ուրիշ տեղ էլ չի կարող գտնել, ասաց թուխս դնելու արուեստն իմացող մի կին:

Հա, մեր աղանեակները նրանց ջգրու ինքներս կուտենք կիրակի օրը, ասաց որկրամուկ կանանցից մէկը:

Երանի՜ թէ այժմ նրանց մօտ այնքան հիւրեր գային, որ դղեակը լցուէր, ասաց մի կին, որին միայն մի օր և է տան պրուելը կարող էր ծիծաղ պատճառել:

Այն ժամանակ ես դղեակ կերթայի և կրկնակի գնով կվաճառէի, ասաց նրա բոլորը, որ հաւերից աւելի փող էր սիրում:

121.

ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆԸ ՄԻ ԲԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐԵԼՈՒ ԵՒ ՆՐԱՆ ՑԱՆ-
ԿԱՑԱԾ ՈՒՂՂՈՒԹԵԱՄԲ ՏՐԱՄԱԴՐԵԼՈՒ ԵՂԱՆԱԿՆ ՈՒ
ՁԵԻԸ

Գիւղի իշխանների ու հարուստների գլխաւոր նպատակն էր՝ արօտի բաժան. բաժան անելու առաջն առնել: Հաւ ծախողի խոստովանութիւնը՝ թէ նա սատանայի հետ ընկերացել է, աւելի դժ տուեց նրանց մտադրութեանը և նրանք համարեա՜ թէ գիշեր ցերեկ խորհուրդ էին անում՝ թէ ի՞նչպէս անեն, որ գործը յաջողուի:

Նրանք ամենից սիրով հէնց ուղղակի Արներին կարող էին մերժել իրենց խոստացածը՝ գործի մէջ սատանայի խառնուելու պատճառով, բայց վախենում էին, թէ մի գուցէ նա այդ համբաւը տանողի ականջից ա՛յնպէս բռնէ ու բաշէ, որ միսները գործին մասնակցելու ցանկութիւնն էլ կորցնեն: Նրանք բաւականացան միայն կողմնակի ճանապարհներ փնտռելով. մէկը խորհուրդ էր տալիս, որ այժմ ոչինչ չի կարելի անել և գործը պէտք է մինչև աշուն յետաձգել, այն ժամանակ կարելի կլինի նորից մտածել՝ թէ ինչ պէտք է անել: Նրա կարծիքով պէտք է Արներին հասկացնել, որ այժմ շատ անյարմար ժամանակ է արօտը բաժան բաժան անելու: Իրենք բաւականացուցիչ խոտ չունեն ապրանքի հա-

մար և չեն կարող առանց այդ արօտի եօջա գնալ, իսկ ա-
նասուններին անկարելի է գոմերում քաղցած պահել, Արնե-
րը ինքն էլ չի ցանկանայ այդ:

Կարծիքներից մէկն էլ այն էր, որ փորձի համար վերց-
նեն վերին և ներքին անտառների անկիւնում եղած հողի
կտորը, որ քարերով ու ճահիճներով լի է, և բաժանեն:
Նրանք ի միջի այլոց ասում էին. այդ հողի կտորը ստա-
ցողները լաւ չեն մշակի և մենք այդ տեսներով այնպէս
կանենք, որ Արներն անբաւական մնայ և էլ այնպէս ե-
ռանդով չցանկանայ այդ ծղլ շներին բաժանել մնացած ա-
րօտը, քանի որ առաջին կտորը չկարողացան օրինաւոր մը-
շակել:

Երկար վիճաբանելով՝ թէ այս երկու կարծիքներից ո՞րն
է աւելի իմաստունը, վերջապէս այն եղբակացութեան ե-
կան, որ երկուսն էլ լաւ են և վճուցին երկուսն էլ միա-
սին Արներին ներկայացնել: Բայց այդ վճիռն իրագործելու
համար նրանց կարեւոր էր նոր տանուտէր Մայէրը, որով-
հետեւ իր պաշտօնի շնորհիւ՝ նա ամենից աղատ կերպով կարող
էր խօսել Արների հետ: Նրանք գնացին նրա մօտ և առա-
ջարկեցին իրենց վճիռը, բայց նա ասաց. ձեր ասածները
բոլորն էլ սոսկ ստեր են. դուք մի կարծէք թէ ես չգի-
տեմ, որ ձեր խոստոցները դեռ խոտով լի են և անա-
սունների տօնավաճառը դեռ ութ օրից յետոյ կլինի և այն
անկիւնը, որ ուզում էք բաժանել՝ մի ճահիճ է և ոչ ոք
չի ցանկանայ սեպհականել զուր տեղը: Գիւղացիները պա-
տասխանեցին. տանուտէր, մենք քեզնից աւելի լաւ գիտենք՝
թէ քանի կենդանի ու որքան խոտ ունենք և թէ արօտի
այն անկիւնն ինչ արժէք ունի: Բայց այն էլ գիտենք, ինչ
որ կամենում ենք և ինչ որ դու պէտք է ասես Արներին.
դրա մասին երկար շաղակրատելու համար չենք եկել քեզ
մօտ:

Ծանուտէրը պատասխանեց. բայց նա էլ երկու աչքով
կոյր պիտի լինէր, որ չտեսնէր՝ թէ դուք ուզում էք նրան
յիմարացնել:

Նրանք պատասխանեցին. Դու կարծում ես, թէ որով-
հետեւ ինքդ մօտաւորապէս գիտես գիւղի անասունների ու
խոտի քանակութիւնը, Արներն էլ ճիշտ գիտէ: Իսկ ինչ

վերաբերում է երկու աչքով կոյր լինելուն, նա իր պապից ու նախահօրից ոչինչ չպէտք է ժառանգած լինէր, եթէ այդպէս չլինէր:

Տանուտէրը պատասխանեց. դուք լա՛ւ էք ծիծաղում, բայց ես վախենում եմ ձեր ցանկութիւնը կատարել:

Այդ խօսքի վրայ գիւղացիներն սկսեցին ծաղրել նրան ու ասել՝ որ նա թոյլ ստամոքս ունի, բայց միւսնոյն ժամանակ նախագուշակում էին, որ եթէ մի տարի տանուտէր մնայ՝ աւելի լաւ ստամոքս կունենայ և աւելի շատ կարող է մարսել:

Տանուտէրն ասաց աղնւութեամբ. ի՞նչ էք ուզում ասել դրանով:

Հիւգին պատասխանեց. տե՛ս, տանուտէր, սրանք այսպէս են հասկանում. երբ բամբակ մանողն ու երիտասարդ տղայքը փայտ են կտորում, նրանց ձեռքերը կոշտանում են ու ցաւում, բայց երբ նրանք շարունակում են այդ արհեստը, նրանց ձեռքերն էլ չեն կոշտանում ու ցաւում: Նրանց կարծիքով այդպէս կլինի և քեզ հետ, երբ բո՛ւ նոր արհեստի մէջ էլ աշակերտ չես լինի: Նրանք իրաւունք ունին, հաւատա՛ ինձ, տանուտէր և արիացիր:

Այո՛, Հիւգին ճիշտ է ասում, անիծում էին միւսները: Մի տարուց յետոյ դու ա՛յնպիսի հաստ փոր կունենաս, որ ամեն բան մէջը կածես: Արա՛ ուրեմն՝ ինչ որ ասում ենք քեզ և կամենում:

Գիւղացիների համար միւսնոյնն էր՝ թէ արդեօք նա ուղճում է այդ թէ ոչ, նրանք այնքան ժամանակ նրա աշանջը տարան, մինչև որ խոստացաւ նրանց կամեցածը կատարել:

122.

ԳԼՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՏՆԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ՍԿԶՐՈՒՆՔՆԵՐ

Ամբողջ գիւղում միմիայն Գերտրուդի խրճիթն էր, որ չէր մասնակցում յիմարների վարած կեանքի անհանգստութեանն ու դժուարութեանցը:

Այդ իրողութիւնը բացատրելու համար պէտք է ասեմ, որ այս կինը հին տատերի նման իր կարճ որոշումները կամ սկզբունքներն ունէր, որ կարևոր եղած ժամա-

նակն իսկոյն իր տեղը գործադրում էր, այն ինչ ուրիշներն
այդպիսի դէպքերում ժամերով ու օրերով մտածում էին՝ թէ
ի՞նչպէս անեն, թէ և իրենք իրենց Գերտրուդից աւելի ճար-
տար էին համարում:

Գերտրուդի գլխաւոր սկզբունքները հետեւեալներն էին.

Ուրիշի գործում չխառնուել:

Չհասկացած բանի մասին չխօսել:

Ուրիշների՝ չափազանց բարձր կամ չափազանց ցածր
խօսակցութիւնից հեռու փախչել:

Աշխատել՝ սովորել այն, ինչ որ ամենից կարեւորն է:

Մտքով ու սրտով միշտ ճիշտ տեղը լինել և ոչ ա-
մեն տեղ:

Ում որ պարտական ես և ում որ սիրում ես՝ հո-
գուով և մարմնով պէտք է ծառայես:

Այսպիսի փոքրիկ ասացուածներն էին այս կնոջն ա-
ռաջնորդում դէպի ընտանեկան և բաղաբացիական իմաս-
տութիւնը, որի մասին գրքեր կարելի կլինէր շարագրել՝
եթէ կարելի լինէր այդ իմաստութեան հետ միաժամանակ
գրքեր շարագրելու կարողութիւնն ևս ունենալ:

Ամբողջ գիւղի մոլորուած ու զայրացած ամբոխի մէջ
այս կնոջ բերանից մի խօսք անգամ չէր դուրս գալիս, որին
կարելի լինէր չար մեկնութիւն տալ, ոչ մի խօսք, որով կա-
րելի լինէր գործի մէջ խառնել, ատել կամ ծաղրել նրան:

Բոլորի երեսաններն այժմ համարեա թէ ամեն օր նրա
մօտ էին և օրէցօր սովորում էին իրենց և իրենց շուրջն
եղածի վրայ աւելի ու աւելի ուշադրութիւն դարձնել:
Մանելու և կարելու ժամանակ Գերտրուդը նրանց սովո-
րեցնում էր նոյնպէս համարել ու հաշուել: Համարելն ու
հաշուելը մտքի կանոնաւորութեան հիմքն է—այս այն կար-
ծիքներից մեկն էր, որ Գերտրուդն ամենից եռանդով հաս-
տատում էր և որոնք նրա գաստիարակութեան վրայ մեծ
ազդեցութիւն ունէին:—Նրա մեթոդը հետեւեալն էր. նա
մանելու և կարելու ժամանակ երեսաններին համարել էր
տալիս ասեղի ու թելի անցքերը յետ ու առաջ, պատուի-
րում էր աւելացնել ու պակասացնել:

Երեսաններն այս խաղի ժամանակ միմեանց հետ մըր-
ուրց էին՝ թէ ո՞վ աւելի շուտ և ճիշտ կանէ. երբ հագ-

նում էին, սկսում էին երգել. իսկ երեկոներն ու առաւօտները Գերտրուզը նրանց հետ կարճ աղօթքներ էր ասում: Նրա ամենասիրելի և ամենից առաջ սովորեցրած աղօթքը հետեւեալն էր. «Ո՛վ Դու երկիւղած Աստուած, աղբիւր ամեն շնորհների. առանց Բո շնորհի ոչինչ չկայ: Քեզնից ենք ստացել ամեն բան: Առողջ մարմին տուր ինձ և այդ մարմնի մէջ թող հոգին անապական, խեղճը մաքուր լինի»:

123.

ԴԱՄԱՆԱԿԱՆԻ ՄԻ ՀԱՏՈՒԱԾ

Ես շատ սիրով կցանկանայի այս կնոջ մասին շատ խօսել, բայց շատ քիչ բան գիտեմ նրա մասին ասելու. ընդհակառակը շատ պէտք է խօսեմ ստահակների մասին:

Ուրիշ տեսակ էլ չի կարող լինել. որտեղ ամեն բան ծուռը և յիմար ընթացք է բռնում, այնտեղ ամեն ինչ էլ մի բան է պատահում. իսկ որտեղ ընդհակառակը ամեն բան լաւ ու կանոնաւոր է, հինն երկար է շարունակւում և գոյութիւն ունենում: Ընթերցող, այժմ յիշում եմ մի բարեպաշտ հոգևորականի այն խօսքերը, որ արտասանեց մի քաջ ու խաղաղ մարդու դամբարանի վրայ, շրջապատուած ամեն տեսակ մեծամիտ ու անհանգիստ մարդկանցով: Նա ասաց.

Երանի՛ այն մարդուն, որի մահուանից յետոյ վրան շատ չեն խօսում: Երանի՛ նրան, եթէ նրա ետեւից աղքատի լուռ արտասուքն է թափւում. երանի՛ նրան, եթէ մահից յետոյ նրա կնոջ, որդու, բարեկամի, ծառայի սրտից արիւն է կաթում: Բայց եթէ նրա դագաղի ետեւից հազարաւոր բեմաններ են բացւում և ամեն տեղ նրա վրայ խօսում, ես կասկածանքով հետազօտում եմ՝ թէ արդեօք նրա մահուանից յետոյ նրա կնոջ ու որդու սրտից էլ արիւն է կաթում. թէ արդեօք նրա բարեկամն ու ծառան էլ լալիս են՝ որ նա այլ ևս չկայ: Եւ հազար անգամ դրանց բոլորի աչքերը ցամաք եմ տեսել:

124.

ԱՅՆ ԿՆՈՋ ՊԱՏԿԵՐԸ, ՈՐ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐԻ ՏԻՊԱՐ 2Ի ԿԱՐՈՂ ԼԻՆԵԼ

Ընթերցող, ես ուզում եմ այնուամենայնիւ այս կնոջ նկարագիրը տալ քեզ, որ կենդանի կերպով ներկայանայ քո

աչքին և նրա խաղաղ ու հանգարտ գործունէութիւնն ընդ-
միշտ անմոռաց մնայ բեզ համար: Ինչ որ ասելու եմ՝ թէ և
չափազանց է, բայց չեմ քաշուում ասելու:

Աստուծոյ արեւը առաւօտից մինչև երեկոյ իր ուղիով
է գնում: Քո աչքը նրա քայլերից ոչ մէկը չէ նկատում և
ականջդ էլ չէ լսում նրա ընթացքը. բայց նրա մայր մըտ-
նելու ժամանակ գիտես, որ կրկին կծագէ ու կնե-
րդի: Հարունակ՝ երկիրը տաքացնելու, մինչև որ պտուղ-
ները հասունանան:

Ընթերցող չափազանց է, ինչ որ ասում եմ, բայց
չեմ քաշուում ասելու:

Երկրի վրայ ճանապարհորդող այս մեծ մօր պատկերը
Գերտրուդի և այն ամեն կնոջ պատկերն է, որ իր բնակա-
րանը Աստուծոյ սրբութիւն է դարձնում և մարդուն ու
որդոցը երկնքի արքայութեան արժանացնում:

125.

ԱՐՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ

Բայց նա միայնակ չէ. Արները նոյնպէս երկրի վրայ
պտտող սիրելի արեւի ճանապարհով է գնում, այն կնոջ ճա-
նապարհով, որ իր մարդուն ու որդոցը երկնքի արքայու-
թեան է արժանացնում:

Այս օրերս նա համարեա՛ ամեն երեկոյ ձիով գալիս
էր համայնքի այն արօտատեղին, որ ուզում էր բաժանել.
նա չհանգստացաւ, մինչև որ լաւ ուսումնասիրեց հողի այդ
կտորը. նա մինչև անգամ տանն էր թողնում իր սիրելի
շունը, որին ուրիշ ժամանակ միշտ հետն էր վերցնում, որ
իրեն չխանգարէ ու մի վաչրկեան անգամ գործը յետաձգել
տայ:

Հարիւր անգամ նա կապել էր իր ձին ցանկապատերի
ու մացառների վրայ և ոտքով անցել ճահիճների ու փո-
ղերի միջով՝ հողի այդ կտորը հիմնաւորապէս ճանաչելու
մտքով: Եթ ամեն մի անկիւնը լաւ գիտում էր և համեմա-
տում ամբողջի հետ: Եւ իզուր չարեց այդ: Սարի ստորո-
տում, արօտի այն մասում, ուր համարեա մարդու ոտք չէր
դիպել, նա ջրի երեք ակունք գտաւ: Այդ աղբիւրների
շուրջը բուսած էր ջրկոտիմ և վերոնիկէ. աղբիւրի շուրջը

գետինը սև տղմից էր և շատ հաստ ու մեծ ֆոյսեր կային վրան: Նա իր ձեռքով չափեց նրանց դիրքի բարձրութիւնն և այն ծանծաղուտները, որոնք կարող էին այդ ջրով որոգուել և կրկնակի ուրախութիւն զգաց: Նա շարունակ ամեն երեկոյ գալիս էր արօտը, մինչև որ ծրագրեց ու որոշեց՝ թէ ամեն մի անկիւն ինչպէս կ'արելի է արդիւնաւորել, մինչև ո՞ւր կ'արդէ եւ հասնել աղբիւրները, որոնցով կ'արելի կլինէր լաւ արօտատեղեր բռնաբանել: Թէ ո՞ր հողը կ'մնայ երկրագործութեան համար և որը պէտքական կլինի միմիայն եղէգն ու սնտառ տնկելու համար: Յետոյ իր ամենօրեայ որոշումները գրի էր անցնում, մինչև որ այդպիսով իր ծրագիրը վերջացրեց:

126.

ՆՐԱ ԱՇԽԱՏԱՆԲԻ ՎԱՐՉԱՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Այդպէս է հայրը պարտիզում իր որդոց համար մարգեր որոնում, որ նրանք այնտեղ ծաղիկներ, կաղամբ, բանջար ու ծառեր տնկեն: Նա ցոյց է տալիս նրանց կակաչի ու շուշանի տեղը, հասարակ կաղամբի և ընդակաղամբի, տունկերի ու պտղատու ծառերի տեղը և հողով յերախանում է այն բոլորի համար, որ միանգամ պէտք է այնտեղ տնկեն ու ցանեն իր սիրելիները: Ա՛խ, Նա ուրախանում է դեռ օրօրոցում պառկած մանկան, ծծկերի և դեռ ապագայում առաջ եկող սերնդի վրայ. և զգում է, որ իր մանուկները Աստուծոյ մանուկներն են, և որ քնդին իրենը չէ, այլ ինքը հայր է, որ նրանց տայ, կատարելագործէ և իր ունեցածը թողնէ նրանցը և հրանցն էլ սովորեցնէ օգտուել և գործադրել ստացածը և ապա կրկին իրենց յորդոցը թողնել:

Այս էր զգում այժմ Արները: Արտասուքի կաթիխները դուրսեցին նրա տոնիկի վրայից՝ երբ, երեկոյեան հովն, մի վշշացող ջրվէժի մօտ բռնած բարձրաբերձ կաղնիների տակ՝ նա զգաց գահերի վրայ բազմող քաւմենաքաւոր խըրճիթների հօր ուրախութիւնն ու պարտականութիւնները: Նա դանդաղ բշուժէր իր ձիւ՝ հէնց նոր մայր մտնող արևի դիմացը. ձեռքն ու նանձը գոգն էր դրել՝ աչքն երկինք ձգել. նրա սիրտը մարդկանց հօր մօտ էր: Թէրէզան իրենց մեծ դրան առաջն եղող անառակի

մէջ դիմաւորեց նրան և ամբողջ գիշերը խօսակցութեան նիւթ եղաւ իշխանների ու ազնուականների վիճակն ու կացութիւնը: Արնների՝ Թէրէզային ուղղած վերջին խօսքն այս էր.

Աստուծոյ տուած օրէնքն իշխանների ու ազնիւների համար հետեւեալն է. նրանց հարստութիւնն ու պետութիւնն իրենցը չէ, այլ նրանք իշխաններ ու ազնիւներ են, որպէս զի իրենց ժողովրդին տան՝ ինչ որ կարող են տալ նրանց, ապահովացնեն ու կատարելագործեն և միեւնոյն ժամանակ սովորեցնեն նրանց իրենց ստացածը գործադրել, օգտուել նրանից և որդոցը ժառանգութիւն թողնել:

Արններն ու Թէրէզան օրհնեցին իրենց վիճակը, գըրկեցին զաւակներին և Աստուծոյ խնդրեցին, որ նրանք էլ մարդասէր լինին, իշխանների ու ազնիւների համար Աստուծոյ սահմանած օրէնքն ընդունեն և հետեւեն դրան մանկութիւնից սկսած՝ մինչև իրենց մահը:

127.

ՏՐՏԱՌԹԻՒՆ ԵՒ ՈՒՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԻՔԻՆՈՅՆ ԺԱՄԻՆ

Այդ Գերտուղի և Արնների ուղիներն էին. բայց դրանցից պակաս ազնիւ ու գեղեցիկ չէր իրենց քահանայի շաւիղը: Նա դեռ շարունակ աշխատում էր խեղճ տանուտէրի հոգեկան վերածնութեան վրայ:

Տանուտէրն իր պաշտօնակից իշխանների խստասրտութիւնը կալքերէփէրի պատմութիւնից իմանալով՝ առաջուանից աւելի կոտորուած էր: Թէև քահանան յաճախ մխիթարում էր նրան, բայց այժմ նրա հոգու մէջ շատ խորն էր թափանցել այն միտքը, որ այլ ևս ոչոք ցաւակից չէ իրեն և ինքն արժանի էլ չէ, որ մարդիկ աւելի ցաւակցութիւն զգան դէպի ինքը: Այն օրուանից՝ նա շատ անգամ արտասուքն աչքին նստած էր լինում քահանայի սենեակում և յաճախ հրաժարուում էր քահանայի առաջարկած գինին խմելուց: Այդպէս տխուր նստած էր նա քահանայի մօտ նա՝ մանաւանդ վերջին հինգշաբթի օրը, քահանայն էլ տխուր ու մտածմանց մէջ էր ընկղմել՝ թէ ի՞նչպէս գոհացնէ նրան ու հանգստացնէ, բայց ինքն էլ չգիտէր ճիշտը թէ ի՞նչ պէտք է անէ: Հէնց այդ ժամանակ եկաւ Հիւբելընդին՝ քա

Հանային ասելու, որ ինքն էլ երկար չի կարող սպասել, պէտք է խօսէ տանուտէրի հետ և նրան հաղորդէ, ինչ որ իր մեծ մայրը մահուան անկողնում իրեն հրամայել էր և ինքն այժմ կարող է և կամենում է նրան օգնել:

Քահանայի սիրտը թեթևութիւն զգաց՝ տեսնելով Հիւրէրուդիին և նրա հետ խօսելուց յետոյ շնորհակալ եղաւ Աստուծոյ, որ նրա Լմենակարող ձեռքն օգնութեան հասաւ իր սին խօսքերին և ապա Բուդիին ևս շնորհակալութիւն յայտնեց, ասելով թէ ուրախ է, որ ինքը երբեք չզղջաց այն խոստմունքի համար, որ հէնց այժմ էլ արեց խեղճ տանուտէրի վերաբերութեամբ:

Բուդի: Ո՛չ, Աստուած է վկայ ո՛չ, մի՛ վախենաք, հարկաւ ես չեմ զղջայ:

Քահանայն: Այն ժամանակ ես էլ արգելք չեմ լինի քեզ:

Յետոյ երկուսն էլ միասին տանուտէրի մօտ գնացին:

128.

ԲԱՐՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ԵՐԿԻՒՂՈՎ ԼԻ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Տանուտէրի արտաքինից արդէն երևում էր, որ նրա ներքին վրդովմունքն ու արտնքին թշուառութիւնն ազդել էին վրան: Նա նստած էր այնտեղ՝ գլուխը ձախ ձեռքի վրայ յենած և միայն մի փոքր շարժում արաւ՝ տեսնելու թէ ո՞վ է գալիս:

Նա ամբողջ մարմնով սառածի նման էր. Հիւրէրուդիին տեսնելով՝ նրա աչքերն ու բերանը մի առ ժամանակ անշարժ մնացին:

Վերջինս նկատեց այդ ու ասաց քահանային. ինձ տեսնելը նրա վրայ վատ ազդեցութիւն է անում, երանի չգայի կամ թէ առաջուց նրան իմաց տուած լինէի:

Ո՛չինչ, ո՛չինչ, ուրախ եմ, որ եկել ես, պատասխանեց տանուտէրը. բայց ամբողջ մարմնով դողաց և ուզում էր վեր կենալ:

Այժմ կերթամ և մի ուրիշ անգամ կգամ, ասաց Բուդին:

Ո՛չ, ո՛չ, պատասխանեց տանուտէրը, մնա՛ այստեղ, մնա՛: Այժմ ասելու ժամանակ նա դողալով վեր կացաւ տեղից:

յանկարծ ընկաւ Բղդիի ոտքերն և համարեա՝ անհասկանալի կերպով կմկմացնում էր, ի սէր Աստուծոյ, ի սէր Աստուծոյ, ներքի ինձ:

Ի սէր Աստուծոյ, ի՞նչ ես տնում, խելքդ գլխիդ չէ՞, ասաց Բուդին և ուզում էր երկու ձեռքով բարձրացնել նրան, բայց իզո՞ւր: Ցանդատէրը չէր կամենում վեր կենալ և շարունակ ձեռքերը կցելով՝ ներողութիւն էր խնդրում:

Ի՞նչ անեմ, որ նա կրկին գիտակցութեան գոյ և վեր կենայ, ասաց Բուդին քահանային.

Քահանայն: Վեր կաց, տանուտէր, նա քեզ ներել է:

Բուդի: Աստուած իմ, աւելի քան ներել եմ, ի սէր Աստուծոյ, վեր կաց:

Քահանայի և Բուդիի օգնութեամբ տանուտէրը ոտքի ելաւ:

Բուդի: Ցաւում եմ՝ քեզ անհանգստութիւն պատճառելու համար:

Տանուտէր: Մեղաւորը դու չես, իմ անհանգստութիւնն ինձնից է:

Բուդի: Ես եղայ պատճառը և սիրով կցանկանայի, որ այդպէս չլինէր:

Տանուտէր: Աստուած իմ, դու չես մեղաւորը, այլ միայն իմ չար խղճմանքը. երբ դուռը բաց արիր, կարծում էի թէ մայրդ էլ ետեւիցդ գալիս է:

Բուդի: Դու գիտես, որ նա մեռաւ:

Տանուտէր: Ի հարկէ գիտեմ, բայց ես ուրիշ տեսակ չէի կարող երեւակայել և հէնց այժմ էլ ինձ այնպէս է թըլոււմ, թէ նա աչքիս առաջն է կանգնած:

Բուդի: Նրան հանգիստ թողնենք. եթէ Աստուած կամենայ, այժմ նա լաւ վիճակի մէջ է:

Տանուտէր: Նրա համար հարկաւ լաւ էր, որ մեռաւ. բայց, Աստուած իմ, ինձ համար այդպէս չէ:—Երանի՞ր թէ մի վայրկեան գոնէ կենդանի լինէր այժմ—Այնպէս չէ՞ Բուդի, նա մինչև իր վերջին շունչը գանգատւում էր Աստծուն՝ իմ արարքի պատճառով:

Բուդի: Զո՞ւր ես այդպէս կարծում:

Տանուտէր: Ո՛չ, զուր չէ, հէնց այժմ էլ աչքովս տեսնում եմ, թէ ի՞նչպէս նա մահուան անկողնում Աստ-

ծուն գանգատուում է իմ մասին և վրէժխնդրութիւն աղա-
ղակում: Ես անձնում եմ նրան՝ թէ ի՞նչպէս գանգատուելով
ու վրէժխնդրութեան աղաղակներով էր գերեզման մտնում
և մեռած ժամանակն էլ — մեռած ժամանակ — իր զգուանքն
էր արտայայտում դէպի ինձ, որովհետեւ այդ զգուանքի ար-
տայայտութեամբ փչեց նա իր վերջին շունչը:

Քահանան: Ո՛չ, տանուտէր, փառք և շնորհակալու-
թիւն Աստծուն յաւիտեան. Վատարինայի մահուան անկո-
ղինը քո կարծածի նման չէր: Նա իր վերջին ժամերին քեզ
համար էր աղօթում, քեզ ներում և հոգուդ ու մարմնիդ
ամեն բարիք ցանկանում:

Տանուտէրը նայում էր նրան բաց, չռած աչքերով և
առանց խօսելու ցոյց էր տալիս, որ հաւատ չէ ընծայում
քահանայի ասածներին:

Քահանան նկատեց այդ ու ասաց կրկին. տանուտէ՛ր,
ասածներիս մասին մի՛ կասկածիր. Բուդին իսկապէս միայն
նրա համար է եկել, որ յայտնէ քեզ իր մօր՝ մա-
հուան անկողնում տուած հրամանը:

Բուդի: Այո՛, տանուտէր, գիտեմ՝ կուրախանաս՝ եթէ
նոյն իսկ նրա խօսքերն ասեմ:

Տանուտէր: Ասա՛, ասա՛:

Բուդի: Նա ասաց. երբ մեռնեմ ու թաղուեմ, գնա՛
տանուտէրի մօտ և ասա նրան, որ ես հաշտուած սրտով
եմ մեռնում և Աստծուն աղօթում եմ, որ նա լաւ լինի և
մեռնելուց առաջ ինքնաճանաչողութեան գայ:

Տանուտէրը մի վայրկեան մնաց անխօս կանգնած, ար-
տասուքը հոսում էր նրա աչքերից. յետոյ ասաց. թող Աս-
տուած հատուցանէ նրան յաւիտենականութեան մէջ: Նա
ինձ բարութիւն արեց, ես չարութեամբ պատասխանեցի: —
Մի քանի վայրկեանից յետոյ աւելացրեց կրկին. Աստուած
նրա աղօթքը լսեց և ինձ այնպիսի հանգամանքների մէջ դը-
րեց, որ ես ինքնաճանաչողութեան կգամ, եթէ ամենաանարգ
մարդը չեմ ուզում լինել: — Մի վայրկեան կրկին լռութիւն
տիրեց. տանուտէրն ընդհատեց այդ լռութիւնն ու ասաց.
Բուդի, ես պէտք է էլի հարցնեմ. ճիշտ գիտե՞ս արդեօք,
թէ ո՞ր օրն ասաց մայրդ այդ խօսքերը:

Բուդի: Իր մահուան օրը:

Տանուտէր: Իր մահուան օրը:

Րուդի: Այո՛:

Տանուտէր: Ի՞նչ առիթով յիշեց նա ինձ իր մահուան օրը:

Րուդի: Ճիշտ այն ժամանակն էր, երբ դու մեր տանը մօտենալով՝ յայտնեցիր ինձ թէ եկեղեցւոյ բակի շինութեան վրայ պիտի աշխատեմ:

Տանուտէր: (Նկատելի շարժումով ու բուռն կերպով) այն ժամանակն է՞ր:

Րուդի: Այո՛, բայց ինչո՞ւ էս պրպէս բուռն կերպով հարցնում:

Տանուտէր: Եթէ այն ժամանակն էր, նշանակում է որ նա իմ երկիւղիցն է վախճանուել:

Րուդի: Ո՛չ, պրպէս չէ՛:

Տանուտէր: Ասա՛, ինչ որ կամենաս. ես այնպէս լաւ եմ յիշում, որ կարծես թէ այս րոպէիս է պատահում: Ես դեռ այնտեղ էի կանգնած, երբ երեխադ դուրս եկաւ և քեզ ասաց թէ նա վախճանուեց:

Րուդի: Նրա սիրտը գնացել էր և շուտով կրկին յետ եկաւ:

Տանուտէր: Կրկին յետ եկա՞ւ:

Րուդի: Ճիշտ այդպէս:

Տանուտէր: Այն ժամանակ անշուշտ իմ գալն է եղել նրա ուշագնաց լինելու պատճառը: — Ճշմարիտն ասա՛, ես արդէն գիտեմ այդ:

Րուդին չգիտէր թէ ի՞նչ պատասխանէ և քահանային նայեց: Քահանան ասաց, որ միմիայն ճշմարիտն ասէ:

Րուդի: Աստուած է վկայ, որ ճշմարիտը կասեմ. այո՛, նա քո գալն իմանալով վախեցաւ, որովհետեւ կարծում էր թէ գալիս ես ինձնից փող պահանջելու. նա գիտէր, որ ես փող չունէի:

Տանուտէր: Այդ պատճառով նա ուշագնաց եղաւ, Աստուած իմ, Աստուած իմ, այն էլ իր մահուան օրը:

Րուդի: Այժմ մոռացութեան տուէր այդ, տանուտէր, և միւսի վրայ մտածիր: Ես հազիւ թէ նրանից հեռացել էի՝ քեզ մօտ գալու, նա սկսեց ինքն իրեն քո մասին խօսել և պարզ ու հասկանալի կերպով ասաց. Աստուած այնպէս

է կարգադրել, որ դու իր մահուան ընդհանր էլ նրա պատուհանի տակը լինէիր, որպէս զի ինքը կարողանայ իր ուն ու քէնն էլ ճնշել և քեզ համար աղօթել:

Տանուտէր: Ո՞րտեղից գիտես այդ, քանի որ դու ինձ մօտ էիր:

Րուդի: Բուդէլին նրա մօտ էր, նա՛ ինձ պապի:

Տանուտէր: Բայց ինչո՞ւ ուշագնաց եղաւ:

Րուդի: Նա լսեց քո բարձրաձայն խօսակցութիւնն ու վախեցաւ:

Տանուտէր: Ո՞վ Աստուած իմ:

Րուդի: Նա արդէն մեռնելու չափ թոյլ էր և գրեթէ մահուան տագնապի մէջ:

Տանուտէր: Իսկ այն, ինչ որ առաջ ասացիր՝ ուշագնաց լինելուց յետո՞յ ասաց:

Րուդի: Մօտ երեք ժամ յետոյ:

Տանուտէր: Եւ նա ուշագնաց լինելուց յետո՞յ էլ ինձ ներեց:

Րուդի: Այո, ի հարկէ, տանուտէր:

Տանուտէր: Ինչ հրէշ էի ես. երանի՛ թէ քո և բոլոր մարդկանց առաջ գետինը մտնէի:

Րուդի: Այդ ի՞նչ է նշանակում:

Տանուտէր: Ել ինչո՞ւ ես հարցնում. ինքդ լսեցիր թէ ետեւիցդ ի՞նչ ասացի, երբ երեսնան յայտնեց թէ նա մեռաւ և դու էլ տուն վազեցիր:

Րուդի: Ո՛չ, ես չլսեցի, և երկիւղից էլ չէի կարող հասկանալ ինչ էլ որ ասէիր:

Տանուտէր: Այժմ կասեմ քեզ:

Րուդի: Կարիք չկայ:

Տանուտէր: Ո՛չ, Բուդի, ես կասեմ, պէտք է ասեմ: Դու պէտք է իմանաս թէ ի՞նչպիսի հրէշ եմ ես և թէ հէնց այն վայրկեանին, երբ նա ինձ ներում ու ինձ համար աղօթում էր, ես ի՞նչ չար ու զզուելի բան արի:

Րուդի: Լո՛ւր, ինչ որ ասացիր՝ միենայն է, այժմ իմ և քո սիրտն էլ մի՛ ծանրացնի:

Տանուտէր: Չե՛մ կարող լուել և չե՛մ կամենում լուել. դու պէտք է իմանաս այդ. Այն վայրկեանին ես քո ետեւից

աղաղակեցի. վնաս չէ, եթէ այդ ձեր պառաւ կախարդը
մեռնէ:

Բուդի: Մի՞թէ կարողացար այդպիսի բան ասել:

Տանուտէր: Ասացի:

Բուդիի աչքից արտասուեւ կաթեց և մի վայրկեան ու-
չինչ չկարողացաւ ասել:

Իսկ տանուտէրը շարունակեց. ես արժանի չեմ, որ
ինձ ցաւակցեն. և շատ էլ արդարացի է, որ ամբողջ գիւ-
ղում ինձ այլ ևս ոչ ոք մի կտոր հաց չէ տալիս և ոչ էլ
ցանկանում են պալ:

Այժմ քահանան սկսեց խօսել ու ասաց. տանուտէր,
երկնքումն ապրող էակը մեր կարծածից մեծ է: Աստուած
մեզ մեր մեղքերով չէ դատում և մեր չարագործութեանց
փոխարէն հատուցանում: Փառաքանիք Տիրոջ անունը: Նրա
ողորմութիւնը մեծ է և նա օգնութիւն ուղարկեց քեզ քո
անօգնական ժամերին: Քո շնորհիւ դժբաղդացածների ձեռ-
քով է նա ծերութեանդ ապրուստը տալիս: — Վեր կաց այժմ,
տանուտէր, և լսիր թէ ի՞նչ եմ ասում քեզ: Այս մարդը,
որի աչքերը դեռ ևս արտասուքով լի է՝ իր մօր մահուան
տագնապի միջոցին քո կողմից նրան ուղղած սարսափելի խօս-
քի պատճառով, բարի Բուդին, որին դու այնպէս թշուա-
ռացրիր, քո բարեկամն է ուղում լինել քանի որ կենդանի
ես, և իր կարողութիւնը, որ այնքան երկար ժամանակ նը-
րանից խել էիր, եղբայրաբար քեզ հետ բաժանել: Մտածիր,
տանուտէր, նա իրաւունք է տալիս քեզ, որ քանի կենդանի
ես, կարող ես նրա արօտից ամեն տարի մի կովի ամառուայ
և ձմեռուայ պաշար խոտ վերցնել:

Բուդին հաստատեց քահանայի ասածն ու աւելացրեց.
այդ իրաւունքը կարող են վայելել դրանք՝ քանի որ ինքն
ոչ իր ամուսինը, կամ թէ երկուսից մէկը կենդանի է:

Տանուտէրը խօսել չէր կարողանում. այդ արդէն չա-
փազանց էր նրա համար: Նա կմկմալով խօսքեր էր արտա-
սանում ո՛չ թէ շնորհակալութիւն յայտնելու, այլ արտա-
յայտելու համար թէ ի՞նչպէս անարժան է ինքը, և թէ
ի՞նչ սարսափելի յանցանք է գործել ինքը նրանց դէմ. և
այնպիսի դրութեան մէջ էր, որ քահանան և Բուդին սըր-
տանց ցաւակից էին նրան:

«ԵՐԿՆԻՑ ԿԱԹՈՒՆԵՐ»

Այնուամենայնիւ այս դէպքի վրայ նա իրան զօրացած ու թարմացած էր զգում. իսկ նրա ամուսինն ընդհակառակը բոլորովին ընկճուած էր՝ իրեն պատահած տխուր թիւնից ու երկիւղից և տարաբաղդաբար Տրոյֆանգի ձեռքն ընկաւ:

Այս բժիշկը նրան տուեց իր «երկնից կաթիլներ»-ից, որ դեռ իր պապի ժամանակ «դահճի կաթիլներ» էին կոչւում: Բայց երբ իյր հայրը պատուաւոր ձանաչուեց, նա այլ ևս այդ դեղը չէր կամենում նախկին անցւնգով ծախել և անուանեց «երկնից կաթիլներ»: Այն ժամանակից սկսած այդ դեղը շատ գործածական էր մարդկանց ու անասունների համար: Երբ տանուտերի կինը Տրոյֆանգին իր ցաւը յայտնեց, նրա առջջին խօսքն էր հաւ. կեռասաջուր տուր ինձ, այնպէս ծանրաւ եմ, որ խօսելուց առաջ մի բան պէտք է խմեմ:

Նա տոնեց ըմպելիքն ու ընդարձակ սկսեց պատմել իր կարիքը:

Բժիշկը պատասխանեց՝ երբ չիլը գրկէ՛ դատարկել էր. ի՞նչ հարկաւոր է այդքան շաղկիրածութիւնը. եթէ դու մի խօսք էլ չասէիր, ես դարձեալ կիմանայի թէ ինչդ է ցաւում. եթէ կէս օր էլ խօսելու լինիս, նոյնը կլինի: Լեարդի Կիւսնդութիւն ունիս, ժամանակ է օրնելու, որովհետեւ լեարդդ կիսով չափ փթած է: Եթէ շուտով միջոցներ ձեռք չառնենք հիւանդութեան առաջն առնելու, բերանդ այնպէս կփակուի, որ այլ ևս չի բացուի: Բայց քեզ մի այնպիսի բան կուղարկեմ, որ արդէն շատ իշխանների, հոգևորականների ու պարոնների լեարդեր է բժշկել, նոյն իսկ եթէ նրանց լեարդից կէս աբասու չափ էլ աբողջ տեղ մնացած լինէր. սառնասն պէտք է խանգարէ՛ք որ իմ դեղը բեզ էլ չօգնէ: Բայց այնպէս պէտք է խմես՝ ինչպէս որ կուղարկեմ և առաջուց էլ ասում քեմ, որ անուշեղէն չէ, այնպէս կայրէ՛ք որ կկարծես թէ դժոխքից է բերուած. բայց չարը չարով կհալածուի: Երկու ժամը մի անգամ մի գգաւ խմիր՝ մինչև որ վերջանայ, յետոյ արդէն կլաւանաս:

Կաթիլները ներգործութիւն ունեցան և դժոխքի սատանայի նման տաքացրին նրա բերանը. նա այնպիսի տաքութիւն զգաց, որ կարծես թէ սաստիկ ջերմ ունենար: Դեղը գործածելու ժամանակից նրա շնչառութիւնն ակնյայտնի կերպով հետզհետէ ծանրանում էր. նա առաջուայ նման այլ ևս չէր կարողանում բնել և աւելի սաստիկ կրճաքցաւ էր զգում. առաջուայ պէս էլ չէր քրտնում: Բայց խեղճ բուժորդին մտքովն էլ չէր անցկացնում, որ այդ բոլորի պատճառն «երկնից կաթիլներն» են, ընդհակառակը որքան աւելի ծանրանում էր իր հիւանդութիւնը, նա աւելի ճշտութեամբ էր կատարում «կաթիլ»ներ տուողի պատուէրները:

130.

ԱՅՆ ԵՐԿՈՒ ՄԱՐԴԱԿԱՆՑ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ, ՈՐՈՒՔ ԻՐԵՆՑ
29-ԻՏԵՑԱԾ ԲԱՆԵՐԸ ՏԱՍՆ ՕՐՈՒԱՅ ՄԻՔ. ՍՈՎՈՐԵՑԻՆ ԵՒ
ՓՈՐՁԵՑԻՆ

Տանուտէրը տեղեկութիւն ստանալով իր ամուսնու հիւանդութեան մասին, քահանային խնդրեց, որ իրեն թոյլ տայ մի օրով տնւն գնալու: Քահանան սիրով թոյլ տուեց և խոստացաւ Արնբրի առաջ պատանխանատութիւնն իր վրայ առնել:

Եթէ տանուտէրը մեռեալներից յարութիւն առնէր՝ այնպէս յանկարծակի չէր կարող բերել իր կնոջը. նրան տեսնելու ուրախութիւնն այնչափ մեծ էր, որ խեղճ կինը սկզբումը չէր կարողանում խօսել: Մի վայրկեան երկուսն էլ լալիս էին և երկար ժամանակ անցաւ, մինչև որ կարողացան մէկ մէկու հարցնել՝ թէ ի՞նչպէս են անցկացրել իրենց օրերը: Բայց հետզհետէ հանդատանալով՝ համարեա թէ ամբողջ գիշերը միմեանց պատմեցին բոլոր պատահածները:

Տանուտէրն առաջ պատմեց թէ քահանան ինչպէս լաւ է վարւում իր հեն և ինչպէս սիրով թոյլ է տուել այս գիշեր անու գալ. յետոյ հարցրեց. դու ի՞նչպէս ես, կին. այս ամս՞ օրուայ մէջ դու շատ ես նիհա՞նել: Տանուտէրի կինը. ի՞նչպէս կարող էր այլ կերպ լինել: Եթէ Աստուծոյ կամքն այդպէս է, ես շուտ նրա մօտ կ'ընեն:

Տանուտէր: Այդ մի ցանկանար. եթէ Աստուած կամենայ, այսուհետեւ աւելի լաւ կլինի մեր բանը:

Տանուտէրի կինը: Ո՛հ ամուսինս, սրտով ցանկանում եմ, որ այդպէս լինի քեզ էլ ու ինձ էլ, բայց ինչ վերաբերում է նրան՝ թէ այսուհետեւ մեր բանը լաւ կլինի, լսել անգամ չեմ կարող: Մեր ժամանակն անց կացաւ. այսուհետեւ մեզ սպասում է միայն վիշտն ու թշուառութիւնը:

Տանուտէր: Գիտեմ, բայց յոյսներս Աստուծոյ վրայ դնենք և համբերութեամբ տանենք:

Տ. կինը: Միշտ մի կուրանա և մի հաւատա, որ դու երբ և իցէ համբերութեամբ կտանես ծանրը վիշտդ:

Տանուտէր: Դու կարծում ես թէ ես էլի այն հին Հումէն եմ:

Տ. կինը: Հապա ուրիշ ի՞նչպէս կարծեմ:

Տանուտէր: Որ ես այլ ևս այն չեմ:

Տ. կինը: Գոնէ իմ սպասածից աւելի խաղաղ ու հանգիստ եկար տուն: Ես հաստատ համոզուած էի, որ երբ տուն դառնաս, կատաղած գաղանի պէս կմոլեգնես:

Տանուտէր: Այն օրից, երբ քահանայի ձեռքի տակն եմ, հին կատաղութիւնս անցաւ:

Տ. կինը: Մի՞թէ կարելի է այդ:

Տանուտէր: Կի՛ն, ես մարդ չպէտք է լինէի, որ նրա ձեռքի տակ չսանձահարուէի: Նա թոյլ է տալիս խօսել ինչ որ կամենաս և յետոյ ցոյց է տալիս որ սխալում ես: Բայց նա ամենահաստատուն բաներն անգամ հանում է մարդու մտքից: Առաջ ես կարծում էի միշտ՝ թէ ինձ պատահած ամեն անյաջողութիւնների համար ուրիշներն են մեղաւոր և երբեք մտքովս չէր անցնում, որ ես ամենից շատ սխալներ եմ անում և այդ պատճառով հարկւր անգամ խենթի նման անմեղ մարդկանց վրայ եմ յարձակուել կատաղաբար:

Տ. կինը: Ա՛խ, դու միշտ այնպիսի մարդիկ ունէիր շուրջդ, որ իրենց խաղով էին պար ածում քեզ և չէին թոյլ տալիս, որ ինքդ հանգիստ մտածես գործի մասին:

Տանուտէր: Այժմ էլ այդպէս չի լինի և ես հանգիստ ու խաղաղ կմնամ իմ սենեակում:

Տ. կինը: Այժմ այդ դժուար էլ չի լինի. բացի

գուժկաններից էլ ոչ որ ոտք չի կոխի մեր բնակարանը:

Տանուտէր: Այդ դժբաղդութիւն չի լինի մեզ համար:

Տ. կինը: Տա՛ Աստուած, որ դու միշտ այդպէս ասես:

Տանուտէր: Հաւատա՛ որ այդպէս կ'լինի:

Տ. կինը: Սիրով հաւատում եմ, բայց էլի վախենում եմ:

Տանուտէր: Ես չեմ պարսաւում բեզ:

Տ. կինը: Բայց գիտե՛ս թէ այս ժամանակի ընթաց-
քում՝ ո՞վ աւելի սիրով վարուեց ինձ հետ ու օգնեց ինձ:

Տանուտէր: Ո՛րտեղից պէտք է գիտենամ այդ:

Տ. կինը: Հանս Վիւստը քո բանտարկուելու օրից ա-
մենայն երեկոյ գալիս էր մօտս՝ մխիթարելու և օգնելու ինձ:
Նա ինձ համար փայտ էր կոտրում, ջուր բերում և անում
էր այն ամենը, ինչ որ կարող էր և ես կամենում էի: Նա
շատ աշխոյժ էր և ասում էր, որ ինքն այժմ նայում է ա-
րևին, լուսնին և աստղերին, որովհետև ամեն մարդ իր ի-
րաւունքը ձեռք բերեց և ճշմարտութիւնը յայտնուեց: Նա հա-
րիւր անգամ ձեռքբեր կցել է ու ասել. Աստուած է վկայ, որ
քո մարդու բանը վատ չի լինի, նրա՛ համար էլ լաւ է, որ
ամեն բան յայտնուեց և եթէ Աստուած կամենայ, նա այժմ կ'փո-
խուի, իսկ եթէ այդպէս չլինէր՝ նա երբեք չէր փոխուի: Յետոյ
Հիւբէլրուդին ու Գերտրուդն էլ շատ լաւութիւն արին ինձ:
Գերտրուդը չորս-հինգ անգամ մօտս է եղել, բայց այժմ նա
անբաւական է, որ ես Տրոյֆանգի ձեռքով եմ բռնկւում և
երեսիս ասաց թէ ինքը լաւ գիտէ, որ նա իր «դահճի» կա-
թիլներով արդէն շատերին թունաւորել է:

Տանուտէր: Այդ կաթիլների գործումն էլ մի խար-
դախութիւն կայ. ես շատ տեսակ տեսակ պատմութիւններ
եմ լսել այդ մասին և եթէ տանը լինէի, դու չէիր հա-
մարձակուի այդ կաթիլներն ընդունել:

Տ. կինը: Եթէ Աստուած կամենայ, այդպիսի չար բան
չի պատահի:

Տանուտէր: Դեռ էլի շատ ունիս նրանից:

Տ. կինը: Ո՛չ, գրեթէ վերջացրել եմ:

Տանուտէր: Երկիւղ եմ կրում:

Տ. կինը: Լաւ, ինչ եղել, եղել է:

Տանուտէր: Դիշտ ես ասում: Այժմ բեզ մի ուրա-
խալի բան պատմեմ, որ ամենից առաջ պէտք է պատմէի:

Երևակայիր, Բուդին խոստացաւ, որ ամեն պարի, բանի որ մեզնից մէկն ու մէկը կենդանի է, այն տարաբաղդ արօտից, որ այժմ փառք Աստուծոյ կրկին իր ձեռքն է, մի կովի պաշար խոտ կտայ մեզ:

Տ. Կինը: Տէ՛ր Յիսուս, Ի՛նչ ես ասում, մի՞թէ կարելի է այդ:

Տանուտէր: (արտասուքն աչքերին) Ես էլ քեզ նման զարմացայ՝ երբ լսեցի այդ. ես գրեթէ չէի կարողանում հաւատալ և շնորհակալութիւն յայտնել նրան: Բացի դրանից նա եկաւ ինձ մօտ ասելու՝ որ իր մայրը մահուան անկողնում ինձ ներել է և հոգուս ու մամիս համար ամեն բարիք ցանկացել:

Տ. Կինը: Ա՛խ, այդ ինձ համարեա թէ աւելի է ուրախացնում, բա՛ն նրա տուած խոտը, չնայելով որ մենք մեծ կարիք ունենք:

Տանուտէր: Իմ ամենալաւ բարեկամներն ամենից անպիտան դուրս եկան, այնպէս չէ:

Տ. Կինը: Համարեա թէ այդպէս է: Սկզբում ամենքն էլ լաւ էին, ամեն երեկոյ ծածուկ գալիս էին մօտս և ամեն բարիք խոստանում՝ եթէ ես այնպէս կարողանայի անել, որ դու նրանցից ոչ ոքի՝ գործի մէջ չխառնէիր: Բայց ես նրանց ուղիղ ասում էի՝ թէ ես ոչինչ չեմ կարող անել. դրանից յետոյ նրանք այլ ևս չեկան: Բայց յետոյ ինձ թնայտ մի բան պէտք է պատահած լինի. կարճ ասեմ նրանք բոլորն էլ մի անդամից կատաղեցան մեզ վրայ և ամենազրգուելի բաներն էին ապսպրում ինձ ու սպառնում՝ թէ մեզ բաղցից մեռցնել կտան, թէ քեզ մի կոճղի ետեից գնդակահար անել կտան և թէ մեր տունն ու տեղը մեզ հետ միատեղ կայրեն:

Տանուտէր: Մեծախօսութիւններ են դրանք, ուրիշ ոչինչ:

Տ. Կինը: Այդպէս էլ ընդունեցի ես, բայց Շնաբէլ-գրիտէի վրայ կատաղութիւնս եկաւ:

Տանուտէր: Ի՛նչ արեց նա:

Տ. Կինը: Նա իր անվերջ շաղակրատութեան համար որմնադրի հետ կռուի էր բռնուել և վերջինս էլ աղբիւրի մօտ, մի խումբ կանանց առաջ իրաւամբ խայտառակել էր նրան: Այդ խայտառակութիւնից յետոյ կատաղի կինը մօտս

վազեց և պատահածի մասին աշխարհի ազմուկ ու աղաղակ
բարձրացրեց, որ կարծես թէ տեգի ծայրին լինէր անցկաց-
րած: Նա մեզ էր մեղադրում և ասում, որ մենք անխճուած
մարդիկ ենք, բոլոր գիւղացիներին դժբաղդացնում ենք և
նրանց հոգին ու մարմինը կորստեան վտանգի ենթարկում:
Ես տկա՞ր էի և կիսով չափ միայն գիտէի պատահածի մա-
սին, բայց սյնքան տեղեկութիւն ձեռնէի, որ պատասխանեցի
թէ՝ եթէ նա իր ռեկը պահէր և չշաղակրատէր, ոչինչ չէր
պատահի: Բայց նա շարունակում էր՝ թէ ինք երբէք որմ-
նագրի դէմ չէ՛ եղել և եթէ ինքն իր ասած մի երկու
խօսքի պատճառով դժբաղդանայ, պատասխանատուն մենք
պէտք է լինենք: Ես թոյլ տուի նրան, որ երկար խօսի,
բայց վերջապէս ասացի. կարծում էի թէ՝ դու իմ դրու-
թիւնն ու հանգամանքները հասկանալով՝ ինձ հետ չես կը-
ռուի այնպիսի բանի համար, որից ես ոչ մի տեղեկութիւն
չունեմ և ուրեմն մեղաւոր էլ չեմ կարող լինել: Նա պա-
տասխանեց թէ՝ շատ լաւ է, որ այդպիսի բան է պատահել
ձեզ, դուք վաղուց արժանի էիք դրան. բայց արդարացի չէ,
որ ես և ինձ հետ էլ ուրիշ մարդիկ՝ ձեզ հետ դժբաղդա-
նանք: Այդ խօսքերի վրայ արդէն համբերութիւնս հատաւ
ու ասացի. Գրիտէ, եթէ կուր ու վէճ ես ուզում, այնպի-
սի մարդ որոնք, որ ինձնից աւելի կարողանայ համբերել.
այդ ասելով ես հեռացայ նրանից ու խոհանոց մտայ: Այդ
բանի վրայ նա այնպէս կատաղեց, որ նոյն իսկ փողոցում
ետեւիցս աղաղակում էր. անխճուած մարդիկ էք գուր և
ով որ ձեռք հետ գործ ունենայ, կդժբաղդանայ: Գուրս գնա-
լիս էլ սենեակի դուռը նա այնպէս ուժով և պինդ յետ
դրեց, որ կրնկահան եղաւ:

Տանուտէր: Բոլորովին չեմ զարմանում նրա վրայ.
եւս միշտ նրան այդպէս եմ ճանաչել:

Տ. Կիկլը: Ծնմարիտ է. բայց քեզ յայտնի է, թէ
հրքան բարիք է վայելել մեր տանը և ամեն անգամ առանց
կոպէկ վճարելու կշտացել է մեր խոհանոցում:

Տանուտէր: Այժմ դրանք անցած-գնացած բաներ են,
որոնց համար մեզ ոչ որ ճշորհակալ կ'մն չի մօտ:
Տ. Կիկլն: Այդ հարկաւ այդպէս է: Երեւակայիր, Արի-
խէրնէլ իմ դէմ էր: Գեղ դժբաղդութիւն պատահելու

վայրկեանից՝ սկսած նա միշտ մեր տան առաջևից անցնելով՝
տմեն մի պատուհանում նստողին կամ դրանը կանգնողին պատ-
մում ու ծաղրում էր մեզ և մինչև Ծնգամ, հրապարակով,
աղբիւրի մօտ նա իր լեզուն հանեց իմ առաջ և բարձր ձայ-
նով բոլորի ներկայութեամբ ասաց. եթէ դուք ձեզ պատա-
հած դժբաղդութեանն ուրիշ ոչնչով արժանի չլինէիք, մի-
միայն ինձ քահանայի մօտից հանելու համար արժանի էիք.
բայց այժմ այն շարժական հացը, որ ուզում էիք հնա-
րագիտութեամբ ինձնից յափշտակել՝ ինքնեւր կարող էք
գործածել:

Տանուտէր: Հա՛. բայց վերջին չորեքշաբթի օրից սկը-
սած նա էլ հօ այդպէս չի՞ արել:

Տ. կինը: Ո՛չ, չորեքշաբթի օրուանից էլ նրան չեմ
տեսել:

Տանուտէր: Ի հարկէ:

Տ. կինը: Ինչո՞ւ.

Տանուտէր: Որովհետեւ երեքշաբթի օրը նա իրավար-
ձատրութիւնը ստացաւ դրա համար:

Տ. կինը: Ո՞ւմնից:

Տանուտէր: Քահանայից:

Տ. կինը: Նա արդէն իմացել է՞ր:

Տանուտէր: Վարձեմ դեռ մի ժամ էլ չէր անցել, որ
նա իմացաւ այդ: Դու գիտես, որ երեքշաբթի օրերը քա-
հանայի մօտ են գալիս շարժական հաց ստացողները և
Վրիխէրը միշտ ուրիշին է ուղարկում իր փոխարէն. բայց
քահանան այս անգամ նրան ոչինչ չտուեց ու ապսպրեց, որ
ինքն անձամբ գայ: Նա չկամենալով գալ՝ երեխային ուղար-
կել էր ասելու թէ ինքը հիւանդ է և անկողնում պառ-
կած. միւսին ժամանակ խնդրում էր ողորմութիւնը տալ,
որովհետեւ տանը մի պատառ հաց էլ չի մնացել: Բայց քա-
հանան երեխային էլ առանց հացի յետ ուղարկեց ու ա-
սաց. ես գիտեմ նրա հիւանդութիւնը, այդ նոր բան չէ և
զբօսներն առողջարար է նրա համար, նա անպատճառ պէտք
է գայ, ինքը գիտէ՝ թէ ինչո՞ւ համար: Եւ վերջապէս նա
եկաւ մի քանի, երբ ես մերձակայ սենեակումն էի. և կար-
ծես թե՛ այժմ էլ լսում էմ՝ թէ ինչպէս քահանան բռնուց-
քը սեղանին սաստիկ խփելով ասում էր նրան, Վրիխէր, դու

այսօր առաւօտ աղբիւրի մօտ այնպէս ես վարուել տանու-
տէրի կնոջ հետ, որ ոչ թէ քահանայն պէտք է խօսի բեզ
հետ, այլ սրիկայի մէկը՝ մտրակը ձեռքին: Ես հարիւր ան-
գամ աչքովս տեսել եմ թէ դու ի՞նչպէս եկեղեցում և
փողոցում շան նման խոնարհում ու քծնում էիր տանուտէ-
րի առաջ. իսկ այժմ, երբ նա դժբաղդացաւ և ամուսինը
խորին տրտմութեան մէջն է, հրապարակով լեզուդ հանում
ես նրա դէմ և ռէխդ բաց անելով՝ ամենամեծ խոտերն
ու չարութիւնները խօսում նրան վիրաւորելու համար: Արի-
խէ՛րն ուզում էր արդարանալ և պատասխանեց, որ սուտ
են ասել իր մասին, ճիշտ չէ՝ այդ, ինքը մի տարաբաղդ
մարդ է: Եթէ կախաղանից վայր ընկնողն էլ մի բան է ա-
սում իր մասին, ամենքն էլ հաւատում են: Այդ խօսքերի
վրայ քահանայն այնպէս բարկացաւ, որ կեանքումս նրան
այդպէս չէի տեսել և այդպիսի խօսքեր չէի լսել նրա բե-
րանից: Նա ասաց, դու շու՛ն անպիտան, ստահակ, դու
պէտք է իմանաս որ ես գիտեմ՝ թէ ինչ եմ խօսում: Դու
ոչ թէ միայն այդպէս ես արել, այլ և եկեղեցու շինութեան
մշակների առաջ զուարճացել ես արածիդ վրայ: Այժմ կո-
րկի, կորկի աչքիցս, և շնորհակալ եղի՛ր Աստծուց, որ իմ
պաշտօնն ու հասակն արգելում են ինձ ձեռքիս բռնած
փայտը ցանկութեանս համեմատ գործածելու: Արի՛սէրը դուրս
գնալիս էլ շարունակ մրթմրթում էր այն մարդկանց մա-
սին, որ կախաղանից են ընկել, բայց իրենից աւելի սիրե-
լի են քահանային: Բայց սանդուխթի վրայ նա լռեց, որով-
հետև մենակ մնալու հէնց առաջին վայրկեանին ա՛յնչափ հաց
խցկեց բերանը, որ ամանով ջուրը ձեռքին սանդուխթով
բարձրացող Հանսի «բարի երեկոյին» չկարողացաւ պատաս-
խանել:

131.

ՀԱՆ ՀԱԽՏԱՐՄՈՒԹԻՒՆՆ ԱՌԻԹ Է ՏԱԵԻՎ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ
ԶԳԱՑՄԱՆ

Նրանք այդպէս խօսում էին ամբողջ գիշերը, բայց այդ
խօսակցութիւնը չլաւացրեց տանուտէրի կնոջը: Չպէտք է
մոռանամ պատմել և այն հանգամանքը, որ նրանց պառաւ
Թուրքը (շան անուն) ամբողջ գիշերը նրանց ոտքերի տակն

էր ընկած: Տանուտերի բանտարկութեան առաջին օրերը նա այնպէս սաստիկ ոռնում էր քահանայի տան առաջը, որ բոլոր գրացիներն երկիւղի մէջ էին: Թէև նրանցից ամեն մէկը գիտէր նրա ոռնալու պատճառը, բայց նրանց ականջներում այնպէս երկիւղալի և տարօրինակ էր թւում այդ հաջոցը, որ նրանք այդ չէին համարում իր տիրոջը փրնտրող շան սովորական ամենօրեայ հաջոց, այլ գուշակութեամբ բացատրում էին՝ թէ դժբաղդութիւն պէտք է պատահի: Եկեղեցու լուսարարը երկրորդ գիշերը գիշերապահներին պատուիրեց շունը տանել տանուտերի կնոջ մօտ՝ ասելով. եթէ շան ոռնալը դժբաղդութեան նշան է, աւելի լաւ է, որ իր տանը ոռնայ և աւելի լաւ է դժբաղդութիւնը պատահի ներան, ով արժանի է, քան թէ եկեղեցուն և քահանայի տանը, որի շէնքը բոլորս պէտք է կառուցանենք: Տանուտերի կինը ստիպուած էր գիշեր ցերեկ շունը կապած պահել, բայց նա էլ իր որջից չէր դուրս գալիս թէև իր տիրոջ մօտ ու փոքր թշնամիները նրա վրայ քարեր էին նետում և գրգռում նրան: Ութն օր շարունակ նա շղթայուած մնաց և երբ այժմ տանուտերը տղւն եկաւ, նա կատաղածի նման իր ամբողջ որջը շղթայի հետ քաշ տուեց մինչև տան դուռը. երբ դուռը բաց արին ու շղթայից արձակեցին նրան, նա իր երկու թաթերով թռաւ տանուտերի ուսերի վրայ և հաղիւ կարողացան հեռացնել նրան. նա պառկեց տանուտերի ոտքերի մօտ, աջ թաթը դրէց նրա ծնկան վրայ և աչքը չէր հեռացնում նրանից:

Տանուտերն ուրախացաւ՝ տեսնելով իր Թուրքի հաւատարմութիւնը. նա փաղաքեց նրան և թաթը ձեռքն առաւ. բայց միևնոյն ժամանակ մտածում էր, որ ինքն էլ ոչ մի մարդու այնպէս հաւատարիմ չէ եղել՝ ինչպէս այս շանը և այդ պատճառով էլ ոչ մի մարդ իրեն այս շան պէս հաւատարիմ չէ մնացել: Այդ մտաբերելով՝ իր շան հաւատարմութեան վրայ զգալիա՞ծ ուրախութիւնը չբացաւ. նա հառաչեց և շան թաթը ձեռքից բաց թողեց:

132.

ԼԻՊՍ ՀԻՒՆԻ ՊԱՀԱՊԱՆԸ

Գիւղի խարեբաներն արդէն երեկոյեան տեղեկացան,

որ քահանան այս գիշեր տանուտերին տուն գնալու իրա-
ւունք է տուել: Նրանք կարգադրեցին, որ տանուտերի տան
առաջը պահպան նշանակեն, որ յետոյ աւելի հաստատ
կարողանան ասել: Թէ քահանան թոյլ է տալիս տանուտե-
րին իր ուղածն անելու՝ որպէս զի նա էլ քահանայի ու-
ղածներն ասէ: Նրանք Լիպս Հիւնիին պահպան կարգեցին.
նա էլ տանուտերի տանից ամենից մօտ ապրող Վալբերլէդե-
րի վառարանի ետեւը, մինչև արաւօտեան ժամի երեքը օրի
էր խմում: Երբ ժամի երեքը խփեց, նա թագնուեց տա-
նուտերի դրան մօտ եղած ցանկապատի ետեւը և մնաց մի-
ջև տանուտերի դուրս գալը, առաւօտեան ժամի հինգը:
Յետոյ չորս ոտքի վրայ ցանկապատի ետեւից առաջ գնաց և
թագնուեց Լեոյտօլդէինի հնադարեան ընկուզենու ետեւը,
որտեղից պէտք է անցնէր Հուլմէլը: Երբ տանուտերը հա-
սաւ ընկուզենուն, պահպանը յանկարծակի աղաղակեց
համարեա թէ նրա ականջում. Աստուած փրկէ մեզ, Տէրն
օրհնէ մեզ, այս ի՞նչ է. տանուտերը մի վայրկեան յետ ու-
յետ գնաց, տեսաւ անպիտանին, որ գլուխը հանել էր ծա-
ռի ետեւից և ասաց. ի՞նչ կայ այդտեղ, ի՞նչ ես ուզում.
Հիւնին դուրս եկաւ ծառի ետեւից, անդգամ ու սուր հայ-
եացք ձգեց տանուտերի վրայ ու ասաց. դժու ես, տանու-
տեր, թէ դու չես. ես կարծում էի թէ բանտումն ես,
այն ինչ դու փողոցումն ես ման գալի:

Տանուտերը նրա բերանից փչող հոտից նկատելով օլու-
ագդեցութիւնը և բոլոր նշաններից տեսնելով, որ նա ու-
րիշների պատուէլով է խօսում, ասաց. ինձ այստեղ հսկե-
լու համար ռիչափ վարձ պէտք է ստանաս:

Այդ մի ուրիշ անգամ կասեմ, պատասխանեց Հիւնին,
բայց լսի՛ր, տանուտէ՛ր, եթէ դու ուրուական չես, ասա՛
ինձ, ի՞նչ ես շինում այստեղ. ինչպէս երևում է ուզում
ես գիշերային թափառաշրջիկութեան վարժուել, որպէս զի
ուզեցած ժամանակդ կարողանաս: Ի՞նչ առաջուց գիտեմ բո-
գլխաւոր ուղին. դա սահմանադրից դէպի կախաղան ու
կախաղանից դէպի սահմանադրուին է գնում:

Հիւնին այսպիսի չարամիտ խօսքերով հետեւեց տանու-
տերին բոլոր փողոցներով՝ մինչև քահանայի տունը. ճանա-
պարհի վրայ եղած տներում ապրող գիւղացիներից նրանք,

որոնք արթնացել էին, գլուխները պատուհաններից դուրս էին բերում՝ տեսնելու թէ ի՞նչ աղաղակ է փողոցում:

133.

ՆՐԱՆՑ ԱՍԱԾԸ ՃԻՇՏ Է, ԲԱՅՑ ԵՐԲ ՀՈՎԻՒՆԵՐԸ ՄԻ-
ՄԵԱՆՑ ԾԵԾՈՒՄ ԵՆ, ՈՅԻԱՐՆԵՐԸ ԳԱՅԼԵՐԻ ԿԵՐ ԵՆ
ԴԱՌՆՈՒՄ

Հէնց այդ էր գիւղի իշխանների ուզածը և Հիւնիին պահապան դնելու նպատակը. իսկ ձայնը նրանք ցանկանում էին, որ գիւղում ամեն մարդ իմանայ՝ թէ տանուտէրին թոյլ են տուել գիշերով տուն գնալ՝ որպէս զի Մայերին ստիպեն, որ այդ էլ մտցնի քահանայի դէմ Արներին տուած բողոքի մէջ: Սա թէև ըստ սովորականին ընդիմադրեց նը-
րանց՝ ասելով թէ Արներն այդպիսի բան չի ընդունի և նշանակութիւն էլ չի ունենայ, բայց գիւղացիները, ինչպէս որ միշտ, այս անգամ էլ իրենց չկամեցածը լսելու համար ազանջ չունէին:

Կի՛նսատ: Սատանան միայն պէտք է խանգարէ, եթէ այդ բանը Արներին քահանայի դէմ չգրգռէ:

Կալքէրլէդէր: Ո՛չ, Աստուած է վկայ, կոիւ կլինի. այսքան տարի ապրելով դեռ չեմ տեսել, որ քահանայի ա-
րած այսպիսի բանը կուրի պա՛ռձառ չդառնայ:

Մօօսըատէր: Քահանան յայտնի կերպով Արների գործին է խառնուել:

Գիւղացիները պնդեցին, որ Մայերն այդ էլ յայտնէ Արներին և բարի Մայերն էլ վերջապէս համաձայնեց:

134.

ՅԱՆՑԱՒՈՐԸ ԿԱՐՈՂ Է ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԲԱՐՁՐ ԱՍՏԻՃԱՆԻ
ՎՐԱՅ ՄՆԱԼ ԵՒ ՀԵՏԱՔՐՔԵԼ ԻՐ ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՒ ՄԱՐՄՆԱ-
ԽՈՐ ՏԵՐԹՐԻՆ

Բայց քահանան ինքի գրեց այդ մասին Արներին: Նա Միխէլին, որ սկզբում տանուտէրի մտերիմն էր, իսկ ժոյժմ Լինհարդի բարեկամն էր դարձել, մի բարեխօսութեան գրու-
թիւն տուեց, որ Արներին տանի և այդ գրութեան մէջ ասում էր, որ եթէ ինքը մի կէս ժամ Միխէլի հետ խօսէ, իր բարեխօսութիւնն էլ ամօշորդ կլինի:

Հենց այդ նամակի մէջն էլ քահանան յայտնում էր Արնեքին, որ տանուտէրին այս գիշեր տուն գնալու թոյլտուութիւն է տուել: Եւ յայտնում էր նմանապէս իր այդ վարմունքի պատճառը:

Արնեքը պատուիրեց Միխէլին ապառքել և մինչև որ ժամանակ գտաւ նրա հետ խօսելու, համարեա թէ երկու ժամ անցաւ: Եւ այդ միջոցին Միխէլը ախոռում զբաղուած էր ձիերով: Նա վերջապէս եկաւ լոռենու տակ ու կանչեց նրան:

Արնեքը ոտից մինչև գլուխ լրջօրէն զննեց Միխէլին. Միխէլը կանգնած էր ներքին հանգստութիւն և ոյժ ունեցող մարդու կերպարանքով: Նա ասաց թէ ինքը ներողամտութեան յոյս ունի և զգում է որ արժանի է ներողամտութեան: Արնեքը հրամայեց նրան ամեն բան մանրամասն պատմել: Միխէլն առանց կասկածելու իսկոյն պատմեց՝ թէ ի՞նչպէս ինքը Արնեքի պապի օրով՝ տանուտէրի և գիւղացիների համար դղեակից քսակներով լի ցորեն է ցած գիւղացիների համար և պանդոկ տանելով՝ ամբարել թողել՝ պարաններով կապած և պանդոկ տանելով՝ ամբարել պնտել: Ի՞նչպէս ինքը հարկւր անգամից աւելի դղեակի նըշանը գիշերով ամենալաւ կաղնիներից ու եղևնիներից ցած բերելով՝ գիւղացիներին օգնել է՝ իբրև իրենց սեպհականը սղոցելու, ի՞նչպէս գիւղացիները դղեակի ծառաներից գործիքներ, պարաններ, քսակներ, զամբիւղներ և այլ իրեղէններ ստանալով բէֆ են արել պանդոկում: Յետոյ նա պատմեց թէ ի՞նչպէս դեռ այժմ էլ գիւղացիներից շատերն այդ գողացուած քսակներից կարած աստառով զգեստներ ունեն հագած, ի՞նչպէս մինչև այժմ էլ շատ գիւղացիների տներում կան բազմաթիւ անիւներ, կէս կառքեր, կէս արօրներ և մեծ քանակութեամբ միջնանիւներ, խփեր, մաճեր, սայլակներ, պատգարակներ, գինու և գարեջրի տակալներ, որոնք դղեակի դրոշմ են կրում կամ թէ պարզ երևում է, որ այդ նշանները ջնջուած կամ դուրս են փորուած. թէ այդ պատճառով և բոլոր արհեստավորները տանուտէրի հետ լաւ յարաբերութեան մէջ են եղել և նրա համար դարձնի, կառաչէնի, փականագործի, հիւսնի, կարասիք շինողի, դերձակի և կօշկակարի աշխատանքը ձրի էր, որովհետև միշտ կարողանում էր այդպիսի գործիքներ բերել:

տալ դղեակից և չնչին գնով վաճառել դրանց վրայ):

Միխէլի այս պարզ, ուղղամիտ էութիւնը և արիւն-
թիւնը, որով նա թէ իր և թէ ուրիշների չարութիւնն էր
պատմում և նրա՝ գիւղացիների ու գիւղի բոլոր անկարգու-
թիւնների պատճառներն իմանալն առիթ տուին Արներին նը-
րա հետ մտերմաբար խօսելու. հէնց այդ իրողութիւնն էլ
կարող էր Միխէլին բաջ ու արիասիրտ դարձնել, եթէ ար-
դէն այդպէս չլինէր:

Նա խօսակցութեան մէջ, ի միջի այլոց, հարցրեց Մի-
խէլին՝ թէ ինչո՞ւ այդպէս դժուար է այդ մարդկանցը յետ
կանգնեցնել իրենց վարած դժբաղդ կեանքից:

Միխէլը պատասխանեց. մարդս միշտ բազմաթիւ կա-
պերով է կապուած կեանքի հետ. և շատ դժուար է նրա
համար այնպիսի նոր կապեր գտնել, որ հսկերի ոյժով կա-
րողանան նրան հակառակ կողմը բաշել:

Այս պատասխանն անսպասելի էր Արների համար. նա
մի վայրկեան երեսը մի ուրիշ կողմը շրջեց և բառ առ
բառ նոյնը կրկնեց. յետոյ ինքն իրեն ասաց. ճշմարիտ է,
յանցաւորին ուղղելու միակ միջոցն է՝ կտրտել այն կապե-
րը, որ նա ունի իր հին կեանքի հետ, և նոր կապեր հաս-
տատել, որ նրան դէպի աւելի լաւ կեանք տանի. ճշմարիտ
է, եթէ այս միջոցը չէ գործադրուում, բոլոր մնացած միջոց-
ները մի կաթիլ ջուր են ծովի մէջ:

Նա դեռ մի ժամից աւելի խօսեց Միխէլի հետ և ըն-
դարձակ պատմել տուեց մանաւանդ Հօօրլախերի տանը պա-
տահած ուրուականի մասին:

Միխէլը հետեւեալ խօսքերով պատմեց այդ.

Հօօրլախէրն իր տունը գնել է 1767 թ. Վազնէր Լեոյ-
պիից 450 Փլօրինով և 300 Փլօրինից աւելի էլ ծախսել
է վերանորոգութեան համար. նրա՝ կենդանութեան ժամա-
նակ տանուտէրն ուղում էր գնել այդ տունը 600 Փլօրի-
նով. բայց նրա մահուանից յետոյ էլ չուզեց առնել և իմ
ու Շտէնդլիդէնգէրի միջոցով տարածել տուեց՝ թէ Հօօրլա-
խէրը բնական մահով չէ մեռել և թէ նրա անկողնի ե-
տեւը գտնուել է այն կտրած պարանը, որով նա խեղդուել
է: Ութն օրուայ ընթացքում քյոս լուրն ամեն տեղ տարա-
ծուեց և դրա վրայ աւելացրին նաև՝ թէ նրա դրացի Կիրխ-

մայերն անձամբ այդ պարանը քահանայի տուն է տարել, բայց քահանան արգելել է այդ մասին խօսելու, որովհետև Հօօրլախերն այժմ արդէն թաղուած լինելով՝ այդ բանը միմիայն սրտմտութիւն կառաջացնէ: Դրանից յետոյ ամեն ամիս մի երկու անգամ տանուտէրը մեր երկուսից մէկին ուղարկում էր այդ տունը՝ դրացիներին վախեցնելու՝ իբրև թէ այնտեղ ուրուական կայ: Նա մի տարուց աւել այդպէս արեց, մինչև որ ոչ մի մարդ նոյն իսկ ձրի այդ տունը չէր վերցնի և ապա Հօօրլախերի ամուսնուց տունը գընեց 200 Փօրինով՝ այն էր ցաւակցութեան զգացմունքից դրդուած, ինչպէս ինքն էր ասում, և խոստացաւ դարչելի ուրուականին գիւղից հալածելու և հարիւր ժամուայ ծանապարհից աւելի հեռուից երկու կապուցիներ բերել տալու: Բայց նա Հաբերաուի մի հարսանիքի միայնակեացի հետ պայմանաւորուեց, պատուիրեց նրան ութ օր թագնուել այդ տանը և երբեմն երբեմն պատուհանից երևալ ու այլանդակ ձևեր անել: Այդ միջոցին մենք ամեն գիշեր ուտում ու խմում էինք միայնակեացի հետ և այնպիսի աղմուկ հանում, որ վերջը գիշերապահ Նեոյտճօլդը նկատեց: Նա պատուհանի առաջից ծանաչեց մեր երեքի ձայներն էլ և հետեւալ օրը տան առաջն եկաւ երդուեալ Վալբէրդերի՝ իր եղբոր և Հիւգիի հետ ժամի 12-ին, ճիշտ մեր բէֆի միջոցին: Հէնց որ նրանք դուռը բաղխեցին, միայնակեացը կայծակի արագութեամբ սողալով մի անկիւնում թագնուեց. ես կտուրը թռայ և այնտեղից տանձենու վրայ ցած թռչելով՝ փախայ: Ցանուտէրը վառարանը մտաւ, բայց չկարողացաւ փակել, որովհետև մէջը փայտ կար արդէն: Այդ չորս մարդիկը ուժով դուռը կրնկահան արին և մի վայրկեանում ճրագը ձեռին ու հետները մի շուն՝ սենեակումն էին. տանուտէրի կատուն սեղանի վրայից փախչելով՝ գնաց իր տիրոջ մօտ, վառարանը մտաւ: Սա չիմանալով թէ ի՞նչ էր այդ, ողորմելի աղաղակ բարձրացրեց: Ահա՛ տանուտէրը, կանչեցին այդ մարդիկը, լուսաւորեցին նրան և վառարանից դուրս քաշելով՝ ստիպեցին նրան իր մօտ եղած փոշն իրենց տալ, որ տեսած կատակը չտարածեն:

Աերջը Արները հրամայեց Միխէլին երկու օրուայ ընթացքում պատրաստել այն բոլոր իրեղէնների ցուցակը, ո-

րոնք գողացուած և այժմ դեռ գիւղացիների մօտ են գըտնուում. ապա թէ արձակեց նրան բարեկամաբար:

135.

ՈՐՈՎՀԵՏԵՒ ՆԱ ԲՈԼՈՐԻ ՀԱՅՐՆ Է, ԱՅԻ ՊԱՏՃԱՌՈՎ ԱՄԵ-
ՆԻՑ ԱՌԱՋ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՈՐԴՈՒՆ Է ՍԱՆՁԱՀԱՐՈՒՄ

Հէնց որ Միսէլը գնաց՝ հկաւ տանուտէր Մայերը՝ Ար-
ներին ներկայացնելու գիւղացիների պահանջները: Նա Ար-
ներին բարեւելուց ու ձեռք տալուց յետոյ իրեն այնպէս
փոխուած ու վախկոտ զգաց, որ Արներն իսկոյն նկատեց քաղ-
և ինքն իրեն ասաց. սա հաղիւ թէ ութ օր է տանուտէրի
պաշտօնը վարում և այժմեանից արդէն աճյալիս տպաւորու-
թիւն է անում, կարծես թէ վաղուց ի վեր ուղում է կա-
խուել կամ երկերն ու մարդկանցը մատնել:

Տանուտէրը շուտով սկսեց Արներին հասկացնել՝ որ
շատ մեծ դժուարութիւնների կհանդիպէ արօտը բաժանե-
լիս և իր նշանակութիւն չունեցող կարծիքով՝ աւելի լաւ
կլինէր եթէ առաջ փորձէին բաժանել մի փոքր կտոր, օրի-
նակ անտառի մէջ եղած անկիւնը և ապա տեսնել՝ թէ ի՞նչ
կլինի վերջը:

Արներ: Այդ ի՞նչ անկիւն է:

Տանուտէր: Այդ անկիւնը գտնուում է արօտի վերին
մասում, ուր եղևնիների միջով սարն ի վեր է տարածւում:

Արներ: (Ուղղակի նրա երեսին նայելով) Այն կտորը:

Տանուտէր: Այո՛, կամ մի ուրիշ տեղ, եթէ Ձերդ
ողորմածութիւնը ցանկանում է:

Արներ: (Հարուսակ նրա երեսին նայելով) Բայց դու
այն կտորի մասին ես խօսում:

Տանուտէր: Այո՛:

Արներ: Լրջօրէ՛ն ես ասում այդ:

Տանուտէր: Գիւղացիներից շատերն էլ նոյն կարծիքի են:

Արներ: Բայց դու է՛լ:

Տանուտէր: Այո՛:

Արներ: Դու լա՛ւ գիտես այդ անկիւնը:

Տանուտէր: Այո՛, մասամբ:

Արներ: Մի՛թէ կարող ես ասել՝ թէ լաւ չես ճանաչ-

չում այդ կտորը, չէ՞ որ ինքդ այդ կտորին սահմանակից հողեր ունես:

Տանուտէր: Ես ճանաչում եմ, ես գիտեմ այդ կտորը, ողորմած տէր:

Ն Արններ: Բայց դու կարծում ես թէ ես չեմ ճանաչում:

Տանուտէր: Այդ մասին չէի մտածել:

Արններ: Ինչի՞ մասին:

Տանուտէր: Թէ դուք չէք ճանաչում:

Արններ: Մի՞թէ կարող էիր այդ կտորը բաժանելու առաջարկել ինձ, եթէ իմանայիր, որ ես գիտեմ նրա յատկութիւնները:

Տանուտէր: Ցաւում եմ:

Արններ: Ինչի՞ վրայ ես ցաւում:

Տանուտէր: Որ ես այդ կտորն առաջարկեցի:

Արններ: Ինչո՞ւ է քեզ ցաւ պատճառում այդ:

Տանուտէր: Որովհետեւ դուք, ինչպէս երևում է, գիտէք, որ այն հողն անպէտք է:

Արններ: Իսկ դու անպէտք չե՞ս համարում:

Տանուտէր: Ես չեմ կարող գովել այդ կտորը:

Արններ: Հապա ինչո՞ւ հէնց այդ կտոր հողն առաջարկեցիր:

Տանուտէր: Գիւղի բոլոր իշխաններն այդ կարծիքի էին:

Արններ: Ինչո՞ւ:

Տանուտէր: Չգիտեմ:

Արններ: Արդեօք կարող եմ հաւատալ ասածիդ թէ չէ, այժմ մի կողմը դնենք, բայց ինչպէս որ խոստացել են, այժմ պէտք է բաժանուի ո՛չ թէ միայն այդ անկիւնը, այլ ամբողջ արօտը:

Տանուտէր: Չերդ ողորմածութիւնը հօ չի՞ բարկանայ՝ եթէ մի խօսք էլ ասեմ:

Արններ: Ո՛չ, ամենևին:

Տանուտէր: Այս ամառ գրեթէ անկարելի կլինի արօտը բաժանել:

Արններ: Ինչո՞ւ:

Տանուտէր: Գիւղացիներից ոչ ոք այժմ պաշար չունի, որ անասուններին գոմում կերակրէ և արօտ չտանէ:

Արններ: Մի՞թէ գիւղում խոտ չկայ:
Տանուտէր: Այո՛, ասում են, որ խոտը քիչ է, իսկ
անասունները շատ:

Արններ: Ի՞նչ կնշանակէ «ասում են», ինքդ հաստատ
չգիտե՞ս:

Տանուտէր: Բոլորովին հաստատ չգիտեմ, ողորմած տէր:

Արններ: Հա՛. բայց ինքդ ինչքան խոտ ունես, այդ գիտե՞ս:

Տանուտէր: Այդ գիտեմ:

Արններ: Այնքան ունի՞ս, որ կարողանաս անասուննե-
րիդ գոմում կերակրել:

Տանուտէր: Այո՛, այդ չեմ կարող ժխտել:

Արններ: Ի՞նչը ժխտել:

Տանուտէր: Ուզում եմ ասել թէ՛ «ոչ» չեմ
կարող պատասխանել:

Արններ: Դու ինքնուրոյն լեզու ունիս: Վերջին տարին
այնքան առատ էր խոտի հոսնձը, որ կարելի էր կարծել թէ
բոլորն էլ քեզ պէս բաւականաչափ պէտք է ունենային:
Բայց կարճ կտրելու համար—լաւ որ կարելի է անասուն-
ները համարել և խոտն էլ չափել և այդ պէտք է կատա-
րուի—դու հէնց այսօր Վայքէլի հետ միասին պէտք է հա-
մարես բոլորի անասունները և չափես բոլորի խոտի բանակու-
թիւնը. այն ժամանակ կերեայ թէ այդ առարկութեան ե-
տեն ինչ կայ թագնուած և թէ ռրչափ կարիք կայ արօտն
ամբողջ ամառն անբաժան պահելու:

Տանուտէրն այս բանի վրայ սաստիկ վախեցաւ, բայց
այնուամենայնիւ սկսեց քահանայի մասին խօսել և ասաց,
որ նա երբ ցանկանում է, Հումէլին գիշերները բանտից
ափձակում է:

Այդ քո՞ կողմից ես ասում, թէ ուրիշները պատուի-
րեցին քեզ ասելու, պատասխանեց Արնները, նրա շփոթու-
թիւնից նկատելով՝ որ ստիպուած է ասում այդ բանը:

Տանուտէրը չգիտէր թէ ի՞նչ պատասխանէ, բայց վեր-
ջապէս ասաց. նրանք հրամայեցին ինձ ասել այդ:

Արններ: Ո՛վքեր:

Տանուտէր: Գիւղի առաջաւորները:

Արններ: Ո՞րոնք, ի՞նչպէս է դրանց անունները:

Տանուտէր: (դողալով ու սփրթնած). Բոլորն էլ:

Արններ: Դրանց անունները:

Տանուտէր: Կինճօց, Կալբէրլէդէր, Մօօսբաուէր, Բաբ-
զէր, Կինաստ, Հիւգի և այլն:

Արններ: Ի՞նչ գործ ունէիր այդ պարոնների հետ:

Տանուտէր: Ինչպէս որ միշտ լինում է:

Արններ: Հէնց այդ եմ ուզում իմանալ՝ թէ ի՞նչպէս
է լինում. դու նրանց մօտ գնացի՞ր, թէ նրանք բեզ մօտ
եկան. ամեն մէկին առանձին պատահեցի՞ր, թէ բոլորն էլ
միասին էին այդ հրամանը տալու ժամանակ:

Տանուտէր: Բոլորը միատեղ էին:

Արններ: Ո՞ւմ մօտ և ի՞նչ առիթով:

Տանուտէր: Կինճօցի մօտ:

Արններ: Ի՞նչ առիթով:

Տանուտէր: Ճիշտը չգիտեմ, ես միայն մի վայրկեան
էի այնտեղ:

Արններ: Այն հօ կարո՞ղ ես գիտենալ՝ թէ բոլոր այնտեղ
եղած վայրկեանին ինչ էին անում նրանք:

Տանուտէր: Այդ կարող եմ ասել:

Արններ: Եւ շատ լաւ կանես:

Տանուտէր: Նրանք ուզում էին արօտի բաժանելը
յետաձգել:

Արններ: Եւ դու յանձդ առար այդ նպատակին հաս-
նելու համար ստե՞ր ասել ինձ:

Տանուտէրը կանգնած էր ողորմելի յանցաւորի նման,
աչքերը գետին գցեց և ոչ մի խօսք չպատասխանեց:

Արնները տեսնելով նրան այդ դրուժեան մէջ, խղճաց
նրան ու ասաց. Մայէր, այս առաջին անգամն է և նե-
րում եմ բեզ. միայն տես, որ երկրորդ անգամ այդպիսի
բան չանես: Մի վայրկեանից յետոյ նա շարունակեց. բայց
նրանք ինչո՞ւ էին ուզում քահանայից գանգատուել, այդ
ի՞նչ կապ ունի արօտի հետ:

Տանուտէր: Իմ կարծիքով՝ նրանք գրանով ուզում էին
շեղ քահանայի հետ կռուեցնել:

Արններ: Յետո՞յ:

Տանուտէր: Եւ յետոյ գուցէ յոյս ունէին, որ այդ-
պիսով արօտի բաժանումը չի գլուխ գայ:

Արներ: Հա. և դու այդ էլ պէտք է նիւթէիր, եթէ կարողանայիր:

Տանուտէր: Ցաւում եմ, զոր քայքայէս է:

Արներ: Ես բեղ ներեցի, բայց տեսնում ես, որ աւրածդ գիտեմ. ուրեմն մտածիր: Այժմ երկար չեմ պահում բեղ այստեղ. կատարիր Վայրէլի հետ այսօր, ինչ որ հրամայեցի և ցուցակը վաղն ինձ ներկայացրո՛ւ:

Եւ ապա թէ արձակեց նրան:

136.

ՆՈՐ ՏԱՆՈՒՏԷՐՆ ԻՐ ԳԻՒԼԱՑԻՆԵՐԻ ՄՕՑ

Երևակայեցէք այժմ թէ ի՞նչպէս դուրս գնաց տանուտէրը, և ի՞նչպէս ընդունեցին նրան գիւղացիները: Նա պէտք է Արներին համոզէր՝ թէ անտառի մէջ եղած անկիւնը յարմար է բաժան-բաժան անելու և այժմ պատասխան է բերում. թէ Արներն ասում է, որ այդ կտորն անպէտք է բաժանելու համար: Նա պէտք է համոզէր նրան, որ իւրենք շատ անասուն ու բիչ խոտ ունին և այժմ նա պատասխան է բերում՝ թէ ինքը անասունները պէտք է համարէ և խոտը չափէ: Նա պէտք է Արներին բահանայի դէմ գրգռէր, իսկ այժմ Արներն այդ զեկուցման վրայ է գլոր-գռուած: Նա պէտք է նրան յիմարացներ, բայց Արներն այնպէս է անում, որ իրենք խաբեւորներ են դուրս գալիս:

Գիւղացիներն ապշեցան և սկսեցին մէկ միմեանց հետ կռուել, մէկ տանուտէրի հետ. բայց սա նրանց նստած թողեց ու ինքը գնաց Վայրէլին որոնելու, որ նրա օգնութեամբ խոտը չափէ:

Երբ նա դուրս գնաց, Հիւզին ասաց. մենք այժմ միմեանց մօտ մնացինք նստած, ինչպէս այն անձրևային տարին: 1759 թուին հնձի ժամանակ չորս շաբաթ շարունակ անձրևում էր, այնպէս որ դաշտում եղած ցորենը համարեան նորից սկսել էր ծլել: Այդ միջոցին գիւղացիները յաճախ ժողովում էին և ամեն բոլոր միմեանց հարցնում. բարեօք երբ պէտք է դադարէ անձրևը: Արդեօք ուրիշ ոչինչ չե՞նք կարող անել:

Այդ բանը յիշեց այժմ Հիւզին:

ՏԱՆՈՒՏԵՐԸ ՎԱՅՔԵԼԻ ԱՂԱԿԱՅ ՄՈՏ

Տանուտէրը Վայքէլին տանը չգտաւ. դրան մօտ նրան պատասխանող երեխան ասաց. հայրս գիշերուանից առաջ տուն չի գալ, տօնավաճառ է գնացել:

Տանուտէրը գիտէր, որ Վայքէլը սովորաբար միշտ տանն է լինում և երբէք անձամբ տօնավաճառ չէ գնում, այդ պատճառով կարծում էր, որ տանն է, բայց արդէն բանից հոտ առնելով՝ չէ ուզում երևալ:

Եւ այդ ճշմարիտ էր: Գիւղի առաջաւորները հէնց որ իմացան խոտը չափելու և անասունները համարելու լուրը, շուտ իմաց տուին Վայքէլին, որ ուրիշ տեղ գնայ և արեւի մայր մտնելուց առաջ տուն չվերադառնայ:

Տանուտէրը, որ ինքն ըստ ինքեան արդէն դժգոհ ու նեղացած էր, երեխային ասաց. սո՛ւտ ես ասում, հայրդ տանն է:

Ասկայն աղջիկը, որ աներկիւղ էր և Վայքէլի ամբողջ ընտանիքի հետ միասին չէր սիրում տանուտէրին, պատասխանելու փոխարէն, սկսեց ծաղրել նրան և ասաց. այնպէս է թւում, որ պարոն տանուտէրը լաւ տրամադրութեան մէջ չէ:

Տանուտէր: Հօրդ ասա՛ որ ցած գալ, խօսելու բան ունեմ նրա հետ:

Աղջիկը: Եթէ այժմ նոյն իսկ Արնհայմի իշխանն անձամբ առաջս կանգնած լինէր, պարոն տանուտէր, այնուամենայնիւ պէտք է սպասէի մինչև որ հայրս սանդուխքից վեր բարձրանար, որ ես նրան կարողանայի ասել թէ՛ ցած արի՛:

Տանուտէր: Ծիշտ նա վաճառանոց գնաց:

Աղջիկը: Այո՛, ծիշտ:

Տանուտէր: Մորթազերծ պէտք է անել նրան:

Աղջիկը: Զե՛մ կարծում:

Տանուտէր: Վա՛ղ գնաց, ե՛րբ կվերադառնայ:

Աղջիկը: Նա հէնց այժմ գուրս գնաց և միայն գիշերը տուն կգալ:

Տանուտէր: Եթէ հէնց այժմ գնաց, մարդ ուղարկիր ետևիցը:

Աղջիկը: Ահա՛. նա ձիով գնաց, ու ես էլ չգիտեմ՝
սարի վրայով թէ դաշտով:

Տանուտէր: Աստուած է վկայ, նա իմացել է ուղա-
ծըս, որ հէնց այժմ է գնացել:

Աղջիկը: Նա հօ կախարդապետ չէ՞:

Տանուտէր: Չգիտեմ թէ ի՞նչ անեմ:

Աղջիկը: Գուցէ հայրս կարողանար ձեզ ասել, եթէ
այստեղ լինէր, բայց ամիսս որ տանը չէ:

Այսպէս վայրէլի դատրիկը ճանապարհ ձգեց նոր տա-
նուտէրին և սանդուխքը բարձրացնելիս լիաբերան ծիծաղում
էր այդ նոր իշխանաւորի վրայ, որ համարեա՛ թէ լաց էր
լինում իր առաջ՝ իր հօրը վառարանի ետեւը չգտնելով:

138.

ՏԱՆՈՒՏԷՐԸ ՆՈՐԻՑ ԿԻՆՀՕԼՑԻ ՍԵՆԵԱԿՆ Է ԳՆՈՒԹ ԵՒ ՅԵՏՈՅ
ՓՈՂՈՑԻ ՎՐԱՅ ՊԱՏԱՀՈՒՄ ԶԻ ՆՍՏԱԾ ՎԱԹԲԷԼԻՆ

Տանուտէրը կրկին յետ գնաց Կինհօլցի բնակարանն ու
ասաց առջաւորներին, որ իրենցից մէկն օգնէ իրեն, որով-
հետեւ վայրէլը տանը չէ:

Բայց ոչ ոք չէր ցանկանում. Կինհօլցն ասաց, աւելի
լաւ կ'լինի, որ այդ գործը դու ութ օրից յետոյ անես. կար-
ծես թէ շատ ուրախ ենք արածովդ, որ դեռ օգնենք էլ:

Տանուտէրը պատասխանեց. դուք գիտէք թէ ի՞նչ է
անում Արները, երբ նրա հրամանը ժամանակին չէ կա-
տարում:

Սակայն նրանք ուղարկուեցին չդարձնելով նրա ասած-
ների վրայ, կարճ պատասխանեցին՝ թէ չեն կարող օգնել:

Նա երկար այս և այն անկիւնում խօսեց, բայց լսող
չեղաւ: Վերջապէս Հիւգին նրան խորհուրդ տուեց. եթէ
անպատճառ պէտք է ցուցակագրես և ոչ ոք չէ ցանկանում
քեզ օգնել՝ համրելն ու չպիտել թո՛ղ և ամեն մէկին հարց-
րու թէ նա ի՞նչքան անասուն ու խոտ ունի: Այդպիսով առ
սակաւն կարողացածիդ չափ արած կ'լինես:

Տանուտէր: Այն ժամանակ պէտք է ամենքդ երգուէք,
որ ճիշտը կասէք:

Հասկանալի է, իհարկէ կերդուենք, ասացին գիւղա-
ցիներն ու սկսեցին ծիծաղել:

Տանուտէր: Ես հէնց այժմ կսկսեմ. ամենքդ էլ տանը
կլինէ՞ք, երբ դամ:

Ուրիշ կերպ ի՞նչպէս կհամարձակուենք, պատասխանե-
ցին մի քանիսը, որ ճիշտ հակառակն էին մտածում:

Հիւզի: Ո՛չ, ոչ որ թող զանցառութեան չտայ սյդ:

Բայց լաւ էր որ գիւղացիների մէջ բարեխօս ունեցաւ
տանուտէրը, եթէ ոչ նրանցից մի քանիսը նրան տասն ան-
գամ ամբողջ գիւղը մանածել կտային և էլի լոյս չէին ընկ-
նի: Այսպիսով վերջապէս տանուտէրը կարողացաւ վերջացնել
ցուցակագրելը:

Տուն վերադառնալու ժամանակ նա ճանապարհին պա-
տահեց Վայրէլին, որ վաճառանոցից տուն էր գնում:

Սա ձիու վրայից ասաց. այդ ի՞նչ ահագին քանակու-
թեամբ թղթեր ունիս կոնստակիդ:

Տանուտէր: Ես կցանկայի որ բո ձին այսօր մեխով
ընկած լինէր, որ տանը մնացած լինէիր և կարէոր օգնու-
թիւնը ցոյց տայիր ինձ:

Վայրէլ: Ի՞նչ բանում:

Տանուտէր: Ես պէտք է գիւղի անասուններն ու խո-
ւր ցուցակագրէի:

Վայրէլ: Ինչո՞ւ համար. պատերազմ կա՞յ:

Տանուտէր: Ո՛չ, միայն արօտի առիթով:

Վայրէլ: Հա՞:

Տանուտէր: Երանի՜ թէ այստեղ լինէիր:

Վայրէլ: Ինչո՞ւ առաւօտը չապսպրեցիր. ես ճաշին
դուրս եկայ տանից:

Տանուտէր: Հէնց տասերկուսը խփելիս բեղ մօտ էի
և անձամբ էի ուղում ասել բեզ:

Վայրէլ: Ա՛յ անյաջող դիպուած. ես հէնց նոր էի մեր
տան անկիւնից ծռուել՝ լսեցի որ մէկը դուռը ծեծում է
և աղջկանս հետ խօսում. իհարկէ դու կլինէիր:

Տանուտէր: Դո՛ւ էլ. ինչո՞ւ չվերադարձար:

Վայրէլ: Չէի կարող երազել՝ թէ դու ես և թէ ի՞նչ
ես ուղում, եթէ շուացնէիր, կսէի ու յետ կգայի:

Բայց նա հազիւ էր կարողանում ծիծաղը զսպել և

ասաց. ձիս քրտնած է, պէտք է ատուր տանեմ:

Ես էլ եմ քրտնած, ասաց տանուտէրը. և նրանք բաժանուեցան միմեանցից:

139.

ԲԱԶ ՏՂԱԼԱՐԻ ՌԷՆՕԼԻՆ ԱՍՊԱՐԷԶ Ե ԳԱԼԻՍ

Այդ միջոցին գիւղում մեծ իրարանցում էր տիրում. գիւղացիներն անտառում յարձակման ենթարկուող քնչուների նման այս ու այն կողմն էին ընկել: Գիւղի առաջաւորներն ուղում էին ուժով ամենքին իրենց հետ համաձայնեցնել և ծեր Ռէնօլի մօտ երեք անգամ մարդ ուղարկեցին նրան խնդրելու, որ այսպիսի հանգամանքներում նա էլ իրենց կողմն անցնի և թող չտայ, որ աւելի դժբաղդութիւններ տեղի ունենան գիւղում:

Բայց նա երկու անգամ պատասխան ուղարկեց՝ թէ ի՞նչ կողմից որ խնդրի վրայ նայում է, այն եզրակացութեան է գալիս, որ ամենից լաւը խոնարհելն ու ներողութիւն խնդրելն է:

Բայց ոչ ոք չէր ուղում լսել նրան: Ամենքը, նոյն իսկ գիւղի վարժապետը, պնդում էին՝ թէ խոնարհելու ժամանակը չէ:

Երրորդ անգամ մարդ ուղարկեցին Ռէնօլի մօտ՝ խընդրելու, որ նա գոնէ, ի սէր Աստուծոյ, լռէ և վաղը մի անգգոյշ խօսք չասէ:

«Ես կցանկանայի որ վաղը ոչ թէ միայն բերանս, այլ և աչքերս ու ակնջներս էլ փակէի, եթէ կարողանայի». այս էր նրա վերջին պատասխանը:

Բօնալի բոլոր բնակիչները վախենում էին յաջորդ օրը տեղի ունենալիք դէպքից. բայց Արները շարժակց իրենից վախեցող ժողովրդի մօտ՝ երկնքի պէս ջինջ ու անկեղծ հայօրական սրտով:

Երբ Երկար Հոգերից յետոյ երկիրը ծարաւում և բոլոր բոյսերը պապակում են և յետոյ երկնքի վրայ փոթորիկ է բարձրանում, խեղճ գիւղացին դողում է երկնքի վրայ բարձրացող ամպերից, մոռանում է դաշտերի ծարաւը և այրուող գետնի մէջ եղած բոյսերի պապակուելը և մտածում է միմիայն կայծակի հարուածի, կարկուտի աւե-

րումի, չայրող շանթի և երկիրը ջրով ծածկող հեղեղի վրայ: Բայց երկնքում ապրողը չէ մոռանում դաշտի ծարաւը և այրուող գետնի մէջ եղող բոյսի պապակը և նրա փոթորիկը ջրում է օրհնութեամբ խեղճ մարդկանց դաշտերը, որոնք կէս գիշերին փայլատակելիս ու որոտալիս՝ դողալով դէպի այն սարերն են նայում, որոնցից տարածւում է փոթորիկը: Յետոյ խեղճն առաւօտը տեսնում է իր հնձի յոյսը կրկնապատկուած և ձեռքերը տարածում դէպի երկնային Հայրը, որի փոթորկից նա վախենում էր:

Այս է ահա՛ իրենց տիրոջից վախեցող խեղճ մարդկանց և Արնբրի պատկերը, որ այժմ դէպի Բօնալ էր շտապում՝ նրանց մխիթարելու և օգնելու:

140.

ԴԱՏԱՏԱՏԱՆԻ ՕՐԸ ԱՐՆԵՐԻ՝ ԲԱՀԱՆԱՅԻ ՀԵՏ ՄԻԱՍԻՆ
ԱՆՑԿԱՅՐԱԾ ԱՌԱՒՕՏԵԱՆ ԺԱՄԸ

Արնբրն արդէն այնտեղ էր: Նա սովորականից աւելի լուռ ու լուրջ էր այդ օրը՝ ծանրաբեռնուած տալիք վճիռներով և անքուն անցկացրած գիշերուայ տեսիլներով: Նա այժմ զգում էր առաջիկայ օրուայ ծանրութիւնը և այն մարդու հոգսերը, որի մանուկներն իրենց հօրից ծածկում են իրենց յիմարութիւնները: Արդէն արեւը ծագելու ժամանակ նա կանգնած էր քահանայի հետ միասին, նրա բակում: Արեւի առաջին ճառագայթները փայլեցին այդ մարդու արտասուքի վրայ, որ մեղմ ու բնքոյշ կերպով նայեց դէպի վեր ու ասաց. տա՛ Աստուած, որ ես այսօր թեթեւացած սրտով տեսնեմ քո մայր մտնելը:

Աստուած տա՛, կրկնեց քահանան. նա էլ էր արտասուում:

Յետոյ նրանք խօսեցին այդ օրուայ գործերի և Հուլմէի մասին, թէ ի՞նչպէս բոլորովին փոխուել է նա այժմ և ինչպէս նրա փորձառութիւնը—իր գործած յիմարութիւնների և յանցանքների մէջ—այնպիսի մեծ ճշմարտութիւններ է նրա գիտակցութեան մէջ մտցրել, որ քահանան հարիւր անգամ առիթ է ունեցել ապշելու:

Նրանք խօսեցին և այն պողատու ծառերի մասին, որ դեռ 20 տարուց աւելի առաջ ծեր իշխանը տնկել էր

տուել Բօնալի ճահճային մասում և համայնքին ընծայել.
բայց դրանք բոլորը չորացել էին:

Երէկ Հումէն ասել էր քահանային՝ թէ ծառերի չորանալու պատճառը ոչ թէ գետինն էր, այլ հոգացողութեան բացակայութիւնը. եթէ ծառերը բաժանուէին պտղի կարիք ունեցող մարդկանց, նրանք շուտով կաճէին ու կը գեղեցկանային:

Արները զարմացած էր մնացել այն ծախսերի վրայ, որ իւրաքանչիւր տարի համայնքի ելքի մէջ հաշուում էր այդ ճահճային աեղի համար և այն ձրի ծառայութեան վրայ, որ անում է համայնքն ամեն տարի այդտեղ:

Սակայն քահանան ասաց, որ այդ բոլորը պատահում է միայն ըստ երևոյթին, որպէս զի գիւղի առաջաւորները տարուայ ընթացքում մի երկու օր աւելի կարողանան համայնքի հաշուով լափել ու կոնծել: Եւ նրանք չեն ուզում խեղճերին պտղատու ծառ տալ, ինչպէս որ չեն ուզում արօտից բաժին հանել նրանց. և այդ պատճառով եթէ ծառերն այդ դրութեամբ մնան, ոչինչ չի դուրս գայ:

Այդ առիթով Արներն ասաց, որ իր հպատակները նստակեաց կեանք վարելով՝ շատ և անխառն գետնախնձոր են ուտում, հէնց այդ պատճառով պէտք է պտղատու ծառեր տնկելուն ամեն կերպ նպաստել:

Քահանան նոյնպէս ցաւեց, որ շատ մարդիկ ստիպուած են միայն կաղամբով, ճակնդեղով և գետնախնձորով կերակրուել:

Արներ: Աստուած է վկայ, դժուար չէ այնպէս անել, որ ամենաչքաւոր ընտանիքն անգամ միտ մօտ տասն և երկու պտղատու ծառ և մի կաթնատու այծ ունենայ:

Քահանան: Բայց և այնպէս ո՛չ մի տեղ այդպէս չէ:

Ա՛խ, աղքատների համար ոչ մի տեղ կարգադրութիւն չեն անում, մինչև հիւանդանոց տանելը, ասաց Արները և նոյն րոպէին խոստացաւ՝ ոչ թէ միայն ճահճային տեղի պտղատու ծառերը բաժանել և աղքատներին ընծայել, այլ նոյն իսկ իր բոլոր հպատակների համար իր ծառերի տնկանոցում այնքան փոքրիկ ծառեր աճեցնել, որչափ կարևոր կլինի նրանցը: Նա աւելացրեց. ես ամեն միջոցի կգիմեմ, որ նրանք սիրով վերաբերուեն դէպի ծառերը:

և շատ պտուղ ստանան նրանցից: Ես մտածում եմ, որ նրանց հարսանիքի կամ կնուկների առիթով ծառեր ընծայեմ:

Քահանան: Նրանց կեանքի ամենանշանաւոր և ամենաուրախ րոպէների յիշատակը բարի ազդեցութիւն կունենայ թէ իրանց սրտի ու բաղդի և թէ նոյն իսկ ծառերի վրայ:

Արններ: Աստուած տա՛, որ այդպէս լինի:

Քահանան: Ի՛նչ է միտս ընկնում, իշխան. դուք պէտք է նաև առաջին անգամ ձաշակուող երեխաներին այդպիսի ծառեր ընծայէք:

Արններ: Սիրով:

Քահանան: Ծառերի վերաբերմամբ ձեր ծրագիրն ա՛յնքան գրաւեց ինձ, որ արդէն երազում եմ՝ թէ ի՛նչ կլինի իմ մահից քսան տարի յետոյ:

Արններ: Ի՛նչ էք երազում:

Քահանան: Այժմ կարող եմ երեւակայել՝ թէ ի՛նչպէս դուք ապագայում, եթէ Աստուած կամենայ, ինձնից աւելի լաւ և ուժեղ յաջորդիս հետ ձեր մարդկանցը կը բերէք այս ճահճային տեղը, որ արդէն մի սիրուն ու հիանալի պարտեզ կլինի դարձած չքաւորների համար և նրանց հետ միասին ժողովրդական հանդէս կտօնէք:

Արններ: Ի՛նչ ժողովրդական հանդէս:

Քահանան: Այդ կլինի մի չքաւորութեան հանդէս, որի ազդեցութիւնը դուք կմեղմացնէք այս ծառերով:

Արններ: Դուք ինձ էլ էք երազել տալիս:

Քահանան: Երեւակայեցէք թէ ի՛նչպիսի հանդէս կը լինի, երբ ձեր հպատակները՝ հրաշալի եղանակին, այս հասուն պտուղներով ծանրաբեռնուած ծառերի ստուերի տակ, այս հիանալի տեսարաններով շրջապատուած վայրում, երկնքի և երկրի դիմացը, վերանորոգեն իրենց մկրտութեան ու հաղորդութեան յիշատակը և իրենց հարսանեաց ուրախութեան օրերի հանդէսը կրկնեն:

Արններ: Մի՞թէ ես մարդ կլինէի, եթէ այդ տօնի մասին մտածէի միայն և չհիմնէի:

Քահանան: Դուք կհիմնէք:

Արններ: Այո՛, ես կհիմնեմ, և քանի որ իմ ժողովուրդը կտօնէ այդ հանդէսը, ձեզ կյիշէ:

Քահանան: Այն ժամանակ թոյլ տուէք, որ ժողո-

վուրդը տանձ ու խնձոր վայելէ և յիշէ, որ իրենց ծնող-
ները զուրկ էին Կրանից:

Այդպէս պատասխանեց քահանան և կրկին շարունա-
կեց. հին ժամանակներն ամեն ժողովրդական տօներին աղ-
քատին կերակուր և ըմպելիք էին տալիս և նոր ուխտի տօ-
նին նոյն ինքն Տէրը հաց ու գինի տուեց իւրայիններին:
Առ հասարակ աստուածպաշտութեան ոգին է՝ ճնշուածին
ոտքի կանգնեցնելը և չքաւորների կերակրի համար հո-
գալը:

Ես այդ տօնն անպատճառ կհաստատեմ, կրկնեց Արները: —
Մի վայրկեան նրանք լուռ ապշած էին այդ մեծ մտքի վրայ.
Յետոյ Արներն ասաց. բայց ա՛խ, մեր երազածի նման գե-
ղեցիկ բան երբէ՛ք չի լինի երկրի վրայ:

Ճամարիտ է, ասաց քահանան, բայց առաքինութեան
հատուցումն այն չէ, որ երկրի երեսից որոմն ոչնչացնուի:
Երկիւղած մարդու համար բաւական է, որ աշխատասէրի
սրտում բարի սերմն աճում է և նա ուրախանում է, որ
իր տնկած ծառերը պտուղ կտան երբ ինքն արդէն վաղուց
մահացած կլինի:

Արներն ու քահանան շնորհակալ եղան Աստծուց, որ
տանուտէրը յիշեցրեց նրանց Բօնալի ճահճային տեղի ծա-
ռերը և մի րոպէ կրկին այդ դժբաղդ մարդու մասին էին
խօսում:

141.

ԱՐՆԵՐՆ ՍԿՍՈՒՄ Է ԻՐ ԱՅՍՕՐՈՒԱՅ ԳՈՐԾԸ

Այդպէս անցաւ ահա՛ այսօր Բօնալի իշխանի ու քա-
հանայի առաջին ժամն արևի ծագելուց յետոյ:

Մօտ ժամի ութին եկաւ տանուտէր Մայէրը և ներ-
կայացրեց գիւղի անասունների ու խոտի քանակութեան ցու-
ցակը: Նա ներողութիւն խնդրեց, որ ցուցակը կարողացաւ
կազմել միայն գիւղացիներին երգուեցնելով, որովհետև Այո-
բէլը, որ պէտք է օգնէր իրեն համարելու և չափելու ժա-
մանակ, տօնավաճառ էր գնացել:

Արներ: Ինչո՞ւ նրա փոխարէն մի ուրիշ իշխան մարդ
չվերցրիր հետդ:

Տանուտէր: Ոչ որ չկամեցաւ գալ:

Արններ: Դու ասացի՞ր, որ իմ պատուէրով նրանցից մէկը պէտք է օգնէ բեզ:

Տանուտէր: Ի հարկէ, ասացի:

Արններ: Եւ այնուամենայնիւ ոչ ոք չկամեցաւ գա՞լ:

Տանուտէր: Ո՛չ, իմ ասածները զուր անցան, ոչ ոք ուշադրութիւն չդարձրեց:

Արններ: Ուրեմն հետդ ոչ ոք չկար և այդ ցուցակն էլ ոչ ոք չստորագրե՞ց:

Տանուտէր: Ո՛չ:

Արններ: Ուրեմն ցուցակը կրկին վերցրու և որքան կա ըող եւ արագ գնա՛ իւրաքանչիւրի առաջ կարդա՛ իր ասածը երկու իշխանների ներկայութեամբ և ցուցակը յետ բեր այդ երկու վկաների ստորագրութեամբ: Բայց շտապիր, որ այդ գործը վերջացնես համայնքի ժողովն սկսուելուց առաջ:

Տանուտէր: Ես նրանց լուրերն կգտնեմ Կինհօլցի մօտ ժողովուած:

Արններ: Հա՛. ի՞նչ են շինում նրանք այնտեղ միասին:

Տանուտէր: Առանձին ոչինչ: Նրանց սովորութիւնն է, որ համայնքի ժողովից առաջ հաւաքւում են միատեղ:

Արններ: Ո՞վքեր:

Տանուտէր: Ամենքը, որոնք կարծում են թէ իրենք էլ մի բան են:

Արններ: Լաւ է, որ այդ իմացայ, մի ուրիշ անգամ գուցէ կտեղեկանամ թէ ի՞նչ են շինում նրանք միասին:

142.

ԻՐԵՆՑ ՏԻՐՈՋ ՄԱՍԻՆ ԽՕՍՈՂ ԳԻՒՂԱՑԻՆԵՐԸ

Տանուտէրը գնաց Կինհօլցի տուն և միատեղ հաւաքուած բոլոր գիւղացիներին ասաց, որ նրանք նորից պէտք է ասեն իրենց անասունների թիւը և խոտի չափը:

Ինչո՞ւ համար, ասացին այդ անպիտանները և այստեղից ու այնտեղից մի բանիսնեն այնպէս էին նայում նրան, որ կարծես թէ ուզում էին նրան կլանել:

Եթէ չեմ սխալւում, նա կարծում է թէ ես կամ դուք սխալուել ենք, պատասխանեց տանուտէրը:

Նա միշտ մի բան է կարծում, ասաց մէկը:

Նա կարող է անձամբ գալ և թուել ու չափել, ասաց միւսը:

Ո՛չ, պէտք է նրա բժի վրայ կշռենք. նա այնպիսի քիթ ունի, որ մեր գիւղի ամենաերկար կշռալծակից էլ երկար է, ասաց ԿինՏօլցի տղան:

Լւեր, ասաց նրա հայրը:

Ո՛չ, լուրջ եմ ասում, ասաց Մայերը, ես պէտք է ամենքին իր ասածը կարդամ և յետոյ առաջաւորներից երկուսը պէտք է ստորագրեն, թէ բոլորը հաստատում են այդ:

Հիւզի: Այդ բանի մէջ սատանայ կայ. այն ժամանակ էլ ոչ ոք կարող չէ ասել՝ թէ դու սխալ ես գրել կամ թէ չես հասկացել:

Տանուտէր: Չե՛մ կարող օգնել:

Բայց ոչ ոք չէր ցանկանում նորից ասել կամ ստորագրել, մինչև որ վերջապէս տանուտէրը ցուցակը կրկին կոնստակը դրեց, թանաքամանը գրպանը ու ասաց. ինձ համար միւսնոյն է. եթէ չէք կամենում, կերթամ նորից այդ կասեմ Արներին և նա թող անէ իր ուղածը:

Այդ ժամանակ նրանք մտածեցին, որ աւելի լաւ կլինի եթէ իրենց ասածը նորից հաստատեն և օրինաւոր կերպով ստորագրել տուին: Եւ թէև սաստիկ երկիւղի մէջ էին, բայց այնուամենայնիւ նրանցից մի քանիսը յիմարու-թիւններ էին անում. Մօսթաուէրը բարձրաձայն ասաց. եթէ իմ կովը ծնի այսօր, այն ժամանակ ես մի անասուն աւելի կունենամ, այդ կարող ես բերանացի հաշորդել իշխանին:

Վայրէջը, որ իբրեւ վկայ ստորագրեց և ինչքան որ ասում էր տանուտէրին, այնուամենայնիւ նենգ բաների մէջ չէր խառնուում երբէք, ասաց նրանց. լաւ կլինի որ գործը գրելով վերջանայ, որովհետև եթէ բանը խօսելուն հասնի՝ ծուռը կերթայ:

Երբ տանուտէրը գնաց, Հիւզին աղաղակեց նրա ետեւից. այնպէս արա՛, որ Արները գոհ մնայ:

Նրա հետ էլ այնքան կարող եմ անել, որքան ձեզ հետ, ասաց Մայերը:

Այն ժամանակ արածդ շատ քիչ կլինի, մտածեց Հիւզին և թողեց որ գնայ:

ԱՐՆԵՐԸ ԴՌՈՒԹԸ ՓԱԿՈՒՄ Է

Այժմ ես հաստատ գիտեմ նրանց ասածը, բայց պէտք է իմանամ՝ թէ ո՞րքան ճշմարիտ է այդ։ Այսպէս ասաց Արները և երբ տանուտէրը յետ բերեց հաստատուած ցուցակը, հրամայեց նրան որ իսկոյն Վալբէլի հետ տնէ-տուն ման գայ և մի նոր ցուցակ կազմէ ոչ թէ նրանց ասելով, այլ անասունները հոգացողութեամբ համբելով և խոտը չափելով։ Յետոյ նա հրամայեց ղանգահարել, նշան տալու համար, որ համայնքը ժողովուրի և ասաց. ես ուզում եմ, որ տան տէրերը տանը չլինեն՝ անասունները համարելու և խոտը չափելու ժամանակ. և եթէ մի կին կամ ծառայ չթողնէ այդ անելու՝ ասելով թէ տանտէրը տանը չէ, բռնել տուր, ուղարկիր այստեղ, ով կուզէ լինի, և ձեր գործը շարունակեցէք առանց ժամանակ կորցնելու։ Ձեզ հետ ուղարկում եմ այստեղի Միխէլին և Արնհայմի հաւ ծախողին՝ ձեզ օգնելու համար։

Տանուտէր։ Աւելի լաւ կլինէր և աւելի նշանակութիւն կունենար, եթէ Գիւղի իշխաններից մէկը մեզ հետ լինէր։

Արներ։ Ես ցանկանում եմ, որ այժմ միայն դրանցը վերցնէք հետներդ։

Տանուտէր։ Այս շաբաթ ամեն տեսակ խօսակցութիւններ են եղել հաւ ծախողի մասին և նրա ամեն մի տուն մտնելը դժկամակութիւն կպատճառի։

Արներ։ Հէնց այդ պատճառով պէտք է նա՛ գնայ և եթէ մէկը չկամենայ նրան ներս թողնել, արգէն գիտէք թէ ի՞նչ պէտք է անէք։

Յետոյ Արները համայնքի ժողովատեղին գնալու բոլոր ճանապարհների վրայ պահապաններ կարգեց և հրամայեց նրանց՝ որ ոչ մի պատրուակով ոչ ոքին չթողնեն այդ տեղից հեռանալու, մինչև որ համայնքի ժողովը փակուի։

ՆՐԱՆՔ ԱՅԺՄ ՇՈՒՏ ԿԴԱԴԱՐԵՆ ԻՐԵՆՑ ԻՇԽԱՆԻ ՈՒ Ի-
ՐԵՆՑ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ԴԷՄ ԽՈՐՀՐԴ-ԱԿՑԵԼ

Համայնքը ժողովուրդեց լորենու մօտ. բայց Բօնալ գիւ-
ղի հիմնուելու օրից սկսած երբէք գիւղացիներն այսօրուայ պէս
զարմանալի չեն երևացել: Շատերը, որ սովորաբար գլուխները
միշտ բարձր էին պահում և ոտքերը զինուորների նման դար-
սում, այժմ գլուխները ցած էին գցել, ոտքերը թուլացրել
և պառաւ կանանց նման էին քայլում: Միմեանց ատող մար-
դիկն այժմ միմեանց կողքի էին կանգնել և միմեանց ախան-
ջում փսփսում էին. այն մարդիկը, որոնց բերաններն առա-
ւօտից մինչև երեկոյ երբէք չէին փակուում, այժմ մի խօսք
էլ չէին արտասանում. այն մարդիկը, որ համայնքի ժողովին
ներկայանալիս կիրակնօրեայ զգեստ էին հագնում, այժմ
ամենօրեայ հագուստով էին եկել: Մեծամասնութիւնն այն-
պէս էր նստած, որ կարծես չգիտէին թէ միմեանց հետ ինչ
խօսեն. ոմանք էլ հարցնում էին իրենց դրացուն երկու ե-
րեք անգամ. այս երեկոյ անձրև չի՞ գայ: Հիւգին ու մի
բանի առաջաւորներն այս նկատելով և կարծելով թէ լաւ
չէ, որ բոլորն էլ տխուր երևան, սկսեցին խօսել և այնպէս
ձեռացնել՝ իբրև թէ չեն վախենում: Ոմանք զուարճանալով
խօսում էին խոտ չափող իշխանի և կով համարող տիրոջ
մասին. միւսներն էլ երգում էին, որ նա ոչինչ չի կարող
անել դրանով: Որովհետև, ասում էին նրանք, եթէ հա-
մայնքը միաձայն և լուրջ գործէ՝ կարող է ամեն ինչ
դիմագրել այդպիսի իշխանին:

Հարսկնոպֆն ամենից շատ էր բերանը բացանում և
հաստատում՝ թէ սատանայի համար չպէտք է այդպէս հեշ-
տութեամբ յափշտակել տանք մեր մարմնաւոր և հոգեւոր
ազատութիւնը. յետոյ աւելացրեց. այժմ մենք անկողմնա-
կալ վկաններ ունենք, որ նրա հաւ ծախողն ինքն է խոստո-
վանել թէ սատանայի հետ ընկերակցել է. և աշխարհում
ո՞վ կարող է ստիպել մեզ կատարելու մեր խոստմունքը՝ որ
առել են մեզից այնպիսի սատանայական արուեստով:

Խաբբաները հաւանութիւն տուին նրա ասածին բարձ-
րաձայն և հաստատում էին, որ այդտեղից պէտք է սկսեն

Աւորքան կարելի է պնդեն իրենց ասածի վրայ:

Միմիայն երիտասարդ Ռէնուդը հակառակեց ու ասաց. իմ կարծիքով Արներն որտեղից որ կամենայ, այնտեղից կսկսէ և ոչ մի անաչառ վկայ չունիք դուք, որովհետեւ երբ գանգադուողը համայնքն է, նրա անդամները չեն կարող անկողմնակալ վկայութիւն տալ:

Ապասենք, տեսնենք ի՞նչ կ'լինի, ասաց Ռաբլէրբաուէրը և այդ լսողներից շատերն ասացին. այսօրուայ բոլոր խօսածներից ամենից խելացին այդ է:

145.

ԾԵՐ ՏՐԻԻՄՊԻՆ ՎԱՏ ՀԱՄԲԱՒ Է ԲԵՐՈՒՄ

Նրանց խօսակցութեան միջոցին եկաւ ծեր Տրիւմպին, որ իր կեանքում միշտ և ամեն տեղ ուշանում էր, և համբաւ բերեց թէ տանուտէրն ու Վայբէլը Միխէլի ու հաւ ծախողի հետ գէպի գիւղն են գնում և հետները թողւթ, գրիչ ու թանաք ունեն:

Այս լուրը փայլակի պէս տարածուեցաւ լորենու տակի բոլոր նստարանների վրայ: Բոլոր նստարաններից ու անկիւններից ձայն տուին Տրիւմպին. ի՞նչ ես ասում, ի՞նչ կայ, ի՞նչ ես ասում. թէ առաջաւորներն ու թէ հասարակ գեղջուկները վիզները Տրիւմպի կողմն էին երկարացնում և Տրիւմպին իր կեանքում երբէք այժմեան տուած պատասխանների տասներորդ մասն էլ չէր տուել: Ուրիշ բան չի լինի, ասացին գիւղացիները միաբերան, երևի այդ անիծուած կով համբէն ու խոտ չափեղն է կրկին սկսւում, և այժմ հասկացան՝ թէ իրենց տուած տեղեկութիւնների նորից հաստատելն ի՞նչ հետեանք կարող է ունենալ: Ամենքն էլ այնպէս շփոթուեցին, որ կարող եմ ասել՝ թէ այդ բոլոր հաստափոր գիւղացիներից ոչ մէկն իր բնական գոյնը չունէր, բացի հաստամորթ Ռաբլէրբից ու աղբագոյն Աինաստից. բայց դրանց ռէիններից էլ երևում էր, որ նոյնպէս կգունաւորուէին, եթէ երբեքից կարողանային գունատուել:

Մի բանի վայրկեանից յետոյ մէկի միան ընկաւ՝ թէ մոռացել է իր թաշկինակը, երկրորդը՝ ծխախոտը, երրորդը՝ թէ իր կնոջ հետ անհրաժեշտ բան ունի խօսելու, չորրորդը՝ թէ մի բան է դուրսն ընկած թողել, որ կարող են գոհաւոր

նալ. կարճ՝ նրանցից մի մեծ խմբի միտն ընկաւ, թէ տուն պէտք է գնալ. Շպէկմօլիսը մինչև անգամ այնպէս արեց տուն գնալու համար, որ թից արիւն եկաւ:

Բայց լորենու փողոցում կանգնած պահապանը բոլորին յետ ուղարկեց և խորհուրդ տուեց նրանց՝ ծխախոտն ու թաշկինակն իրենց դրացիներին փոխ ուղեւ և այս անգամ թիւ արիւնը՝ լորենու ջրհորի ջրով լուանալ ու կտրել տալ: Կարճ՝ նրանք պէտք է յետ դառնային և իրենց նստարանների վրայ սպասէին՝ թէ ինչ բարի կամ չար բան կանեն տանուտէրը, Վայրէլը, հաւ ծախողն ու Միխէլը տանը, իրենց կանանց մօտ:

146.

ԳՈՐԾՆ ՍԿՍՈՒՄ Է ԼՈՒՐՋ ԿԵՐՊԱՐԱՆՔ ՍՏԱՆԱԼ

Գիւղացիների երկիւղը մի վայրկեան աւելի սաստկացաւ, երբ լորենու տակ հրաման ստացուեց՝ թէ գիւղի առաջաւորներն ու մեծամեծները, ընդամենը 17 հոգի, իսկոյն պէտք է քահանայի տուն գնան, Արնների մօտ:

Ի՞նչ պէտք է անէ նա միայն մեզ հետ, ասում էին այդ մարդիկը:

Ես ի՞նչ գիտեմ, պատասխանեց պահապանը:

Բայց նրանք դուրս գնացին թէ չէ, գիւղացիներն սկսեցին ուրախանալ, որ Արնները միայն նրանց է կանչում:

Հանսն ու Հայնին մրթմրթում էին նստարանների վրայ. եթէ նա խաբէրաներ է որոնում, այդ դէպքում հէնց նրանք են իր ձեռքում:

Լայզին ասում էր. լաւ կլինէր՝ եթէ նա իր գործը միայն դրանց հետ տեսներ ու մեզ արձակէր:

Մէկը, որին նրանք Հալլեօրի էին կանչում, ասաց, նրանց մէջ մի քանիսը կան, որ Աստուած է վկայ, տանուտէրից էլ վատ են:

Շտիկէլհաուէր անունով մէկն ասում էր իր դրացու անկանջում. արօտի մի կտորը վատ չէր լինի մեզ համար:

Նրա դրացին պատասխանեց. եթէ այդ տասնութը չլինէին, մնացածների մէջ հազիւ թէ վեցը լինեն, որոնք նոյնը չցանկանան:

Խեղճ Միխէլն ասում էր բարձրաձայն, թո՛ղ մենք մեր սեպհական հացի պատառի դէմ չլինենք:

Մի քանիսը պատասխանեցին նրան. եթէ նրանք կրկին յետ չեկան, մեզնից ոչ մէկը բեզ չի հակառակի:

Բայց Հարութնոպֆներն ու գնացող տասնութն անձանց պատուոյ ազգակիցներն այնպէս վիզները ճկեցին այդպէս խօսողների դէմ և այնպէս աչքերը չուեցին, որ նրանցից շատերի խօսքերը կոկորդներումը մնացին:

Այդ միջոցին Արնները բարեկամաբար աշխատում էր քահանայի տանն այն տասն և եօթն անձանց կամաւոր խօստովանութեան ստիպել, բայց իզուր: Ընդհակառակը նրանք կարծում էին թէ նա այժմ վախենում է, որ այդ ոճով է խօսում—դէս ու դէն ընկնելով— և Վալբէրլէդէրը մինչև անգամ համարեաւ ընդհատեց նրան, երբ դեռ խօսքը չէր վերջացրել ու ասաց. մենք չգիտենք և չենք էլ ըմբռնում թէ ի՞նչ էք ասում և ինչի՞ մասին էք գանգատւում:

Արններ: Ո՛վքեր են այն «մենքը», որոնց անունով դու խօսում ես:

Վալբէրլէդէր: Հա՛, ոչ ոք. ես միայն իմ կողմից եմ խօսում:

Արններ: Ո՛չ, Վալբէրլէդէր, դուք դաշնակցութիւն էք կազմել և այդ պատճառով դուքս թուաւ բերանիցդ «մենք» խօսքը: Բայդ այդ մասին խօսք չեմ ուզում ծախսել: Դուք ուզում էք իմ գանգատն իմանալ. ահա՛ այդ. դուք համայնքի կալուածքը յափշտակում էք, համայնքի հաշիւները կեղծում և ձեր ձեռքն եղած ամեն բանի հետ վարւում եք սուտ երդուող և անհաւատարիմ տղաների նման:

Այժմ արդէն իրենց սպասածից աւելի պարզ ու խիստ էր: Նրանք միմեանց նայեցին և մի րոպէ ոչ ոք չխօսեց: Բայց շուտով Մօօսթաուէրն ասաց. ես իմ կողմից արդարութիւն և դատաստան եմ ցանկանում այդ գանգատի դէմ՝ ամեն ձեւականութեամբ ու կարգով: Միւս գիւղացիներն էլ թէև վախեցան, բայց միաբերան նոյնը ցանկացան. և Արներին մերժեցին Հումէլի ասածներին մի խօսքով անգամ պատասխանելու: Արները մի անգամ էլ զգուշացրեց նրանց, բայց նրանք հաստատուն մնացին իրենց ասածին և ասում էին թէ անմեղ են:

Բաւական է, ասաց Արները, այս վայրկեանից դուք բանտարկուած կհամարուէք և միմիայն պահապանի ուղեկցութեամբ ձեր տեղերը կբռնէք համայնքի ժողովում. ձեզ արգելում է այնտեղ որեւէ մէկի հետ խօսել: Հեռացէ՛ք:

Պահապանը հետեց նրանց և նրանց վրայ հսկելու խիստ հրամաններ տրուեց:

Բայց Ռէնօլդը, որ նրանց հետ էր, ամենից ետեւ և դռնից դուրս էր կանգնել: Միւսներն աշխատում էին նրա առաջը կտրել, որ նա Արներին շատ մօտ չլինի կանգնած և որովհետեւ քահանայի սենեակը փոքր էր, ետեւն եղողները չկարողացան ներս մտնել և Ռէնօլդը, որ եթէ կարողանար հարկւր վերստ նրանցից հեռու կփախչէր, կանգնած էր դռնից հեռու մի անկիւնում և դեռ պատահածից ոչինչ տեղեկութիւն չունէր, երբ լսեց Արների բարձր ձայնը, որ պատուիրում էր պահապանին՝ ուղեկցել նրանց:

Երբ այդ մարդիկը պահապանի ուղեկցութեամբ համայնքի ժողովն եկան, յանկարծ խորին լուռութիւն տիրեց: Նրանց բարեկամներն ու ազգականները շրջապատեցին նրանց և հարցնում էին թէ ի՞նչ է պատահել, բայց նրանց՝ «խօսելու իրաւունք չունենք» պատասխանը վախեցրեց իրենց համախոհներին. Հարակնոպֆը ինչպէ՞ որ անցեալ անգամ քահանայի դէմ, այս անգամ էլ հաւ ծախողի դէմ մի ճառ էր բերան արել, իր դրացուն ասաց, այսօր քարոզելը լաւ չէ:

§147.

ԻՇԽԱՆԱՒՈՐՆԵՐԻ ԱՆՀԱՍԿԱՑՈՂՈՒԹԻՒՆԸ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՄԷՋ ՍՏԵՐ Է ՍԵՐՄԱՆՈՒՄ, ԻՍԿ ՆՐԱՆՑ ԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ՝ ՄԱՐԴ.

ԿԱՆՑ ԺՇՄԱՐՏԱՍԵՐ Է ԴԱՐՁՆՈՒՄ

Այդ միջոցին Արներն եկաւ ու հրամայեց բոլորին նըստել՝ բացի այն 17 ամբաստանեալներից, որոնք կանգնած պէտք է մնային: Յետոյ նա պատմեց, որ այդ 17 մարդիկը, որոնց մասին եղած նշանաւոր գանգատներն ինքը բարեկամաբար յայտնել է նրանց քահանայի տաճն՝ իրենց անմեղ հրատարակեցին և մինչև անգամ մերժեցին Հովմէի ներկայութեամբ պատասխանել, այդ պատճառով այժմ ինքն ամբողջ համայնքի առաջ կամենում է ցոյց տալ թէ ի՞նչ

մարդիկ են դրանք: Ապա նա պատուիրեց գրագրին՝ դղեակի գողացուած իրերի ցուցակից կարդալ այն իրեղէնների անունները, որոնք գտնուում են այդ 17 մարդկանց մօտ:

Գրագիրը կարդաց հետևեալը.

Ռիստէր, Կինաստի սայլի գլխի երկու անիւները դղեակից են գողացուած:

Մալլէրլէդէրի սայլակը դղեակից է գողացուած:

Կիրիմայէր Հօօրլախէրի նորարոյս ծառերը դղեակի այգուցն են:

Մօօսբաուէրի տակառը դղեակիցն է. նա տասն և հինգ մար է տանում և № 44 է կրում:

Շպէկմօլխը մի արօր ունի, որի բոլոր երեսներն այժմ էլ դղեակի դրոշմն են կրում:

Ռաբէրի բակումն եղող մեծ գեղձը (բեռնաձիգ) դղեակիցն է:

Հիւգիի կովի մեծ զանգակը դղեակիցն է:

Գրագիրն այսպէս համարեա թէ մի քառորդ ժամ կարդում էր դղեակից գողացուած և այդ մարդոց տանն եղած իրերի անունները: Այդ տասն և եօթը մարդկանցէջ միայն Ռէնօլդի անունը դուրս չեկաւ. միւսները շատ վախեցան այդ բանի վրայ, որովհետեւ դրանք հաստատ բաներ էին և եթէ իրենք ուրանային, Արները կարող էր այդ իրերն իրենց տանից բերել տալ:

Արները, Գլխաւոր բանն այս չէ, բայց հարց է թէ արդեօք դուք կուրանա՞ք այս:

Մի վայրկեան ոչ ոք չպատասխանեց. յետոյ տեղից վեր կացաւ Կինհօլցն ու ասաց. Ողորմած տէր, մի քառորդ ժամ մտածելու ժամանակ կարո՞ղ ենք խնդրել:

Կինհօլցին բանտ տարէ՛ք, պատասխանեց Արները, որ և իսկոյն կատարուեց:

Միւսները չգիտէին թէ ի՞նչ անեն և ինչ ասեն. բայց բոլոր նստարանների վրայ սկսեցին բարձր ձայնով խօսել. բարեկամներն ու աղքատներն էլ կանչում էին նրանց. Ի սէ՛ր Աստուծոյ, տեսնում էք որ նա ամեն բան գիտէ, ինչո՞ւ չէք խոստովանում. բայց նրանք համրացածների նման կանգնել էին և ձայն չէին հանում:

Բայց ծեր Ռէնօլդը, որ ամենից ետեւը կանգնողներից

մէկն էր, առաջ եկաւ, ընկաւ Արնների ոտքերն ու ասաց, ողորմած տէր, ես մի ծեր, ալեւոր մարդ եմ. Աստծուն յայտնի է, որ մեր մէջ տիրող վատութեանն ու չարութեանը մասնակից չեմ եղել և հաւանութիւն չեմ տուել, բայց ինչ որ դուք գանգատուում էք, ճիշտ է:

Արները պատասխանեց. ծեր ալեւոր, ցաւում եմ քեզ վրայ. ես գիտեմ որ բոլորի մէջ դու ամենից քիչ յանցանքն ունիս և ցաւում եմ, որ ընկերացել ես այնպիսի մարդկանց հետ, որ բազմաթիւ յանցանքներ ունին և մինչև անգամ քեզ պէս չեն ուզում խոստովանել:

Ռէնօլդ: Ողորմած տէր, մեր հանգամանքների մէջ եղողը սիրտն ու միտքը կորցնում է:

Արներ: Ի՞նչ հանգամանքներ:

Ռէնօլդ: Յանցանքը ճանաչելու, բայց երկիւղից խոստովանել չհամարձակուելու հանգամանքը:

Արները բարկացած դիմեց միւսներին և ասաց, ինչո՞ւ չէք ընդդիմախօսում այս մարդուն, որ ձեր դէմ է վկայում:

Այդ մարդիկն այլ ևս ուրանալու արիութիւն չունեցան, ընկան նրա ոտքերն ու գթութիւն էին խնդրում:

Երբ Արները նրանց այդ դրութեան մէջ տեսաւ, մի արցունք ցայտեց նրա աչքից: Բոլորի առաջ սրբեց նա իր արցունքն ու ասաց, սրանից աւելի տխուր տեսարան չեմ կարող երևակայել. յետոյ նա կրկին դէպի Ռէնօլդը դարձաւ ու ասաց, ծեր մարդ, վեր կաց, ես բոլորիդ ոչինչ գանգատ չունիմ, բացի նրանից, որ դու այս բոլորը տեսնելով՝ լռել ես: Բայց ինչո՞ւ էիր այդպէս անում և քսան ու աւելի տարիներից հետե քեզ յայտնի յանցանքները իշխանութիւնից թազցնում:

Ռէնօլդը սկզբում չէր ուզում ուղղակի պատասխանել ու ասաց, ողորմած տէր, եթէ ասեմ՝ կնեղանաք կամ կկարծէք թէ՛ այժմ երբ արդէն ստիպուել եմ խոստովանել, ներողութիւն հայցելու համար կլինեն ասածներս:

Արները հրամայեց նրան խօսել. բայց Ռէնօլդը խնդրեց նրան մի երկու քայլ մի կողմը քաշուել ու ասաց, ձեր պապի իշխանութեան ժամանակ անկարելի էր այս բոլոր անկարգութիւնների մասին գանգատուել, հակառակ դէպքում մարդ իր ձեռքով իրեն կանաւաւորէր:

Արները հարցրեց թէ՛ կարո՞ղ է նա մի օրինակ մատ-
նացոյց անել. և Ռէնօլդը տուեց Բամբերգերի և այլոց ա-
նունները:

Այդ միջոցին վերադարձան խոտը չափելու և անա-
սունները համարելու գնացողները:

Արները տեսաւ նրանց ու ասաց Ռէնօլդին. ես այսօր
դեռ շատ կիսօսեմ քեզ հետ: Յետոյ վերցրեց նրանց նոր
կազմած ցուցակը և կամաց ու ճշտութեամբ սկսեց համե-
մատել գիւղացիների ցուցմունքով կազմուած հին ցուցակի
հետ: Համեմատելուց յետոյ ասաց. ձեզնից բսան և երկու
հոգի իրենց խոտի չափն ու անասունների թիւը ճիշտ չեն
ասել. իսկ ձեր տասն ու վեցից, որ աւելի ծանր յանցանք-
ների համար չօրէլ էք այժմ այստեղ, ոչ մէկը չկայ, որ
ճիշտն ասած լինի: Այս ասելով նա հռաչեց:

Այդ բսան և երկու մարդիկը հետևեալներն են. եր-
գուեալ դատաւոր Վալթերլէդերը, նրա եղբայր Քրիստօֆ
Վալթերլէդերը, Յակոբ Վալթերլէդերը, հաստը, երգուալ Կի-
նաստը, մագործ Եօգլի Կինաստը, երգուեալ Կինհօլցը,
Քրիստօֆ Մօօսբաուէրը, Հանս Մօօսբաուէրը, Ռարզէր-Բա-
ուէրը, նրա եղբայր Ռարզէր Կուրին, երգուեալ Շպէկմօլ-
լը, նրա բռնայր Զէննբաուէրը, երգուեալ Մայէրը, Փրէս-
մօլի կոչուած Մայէրը, երգուեալ Հիւզին, լուսարարը,
վարժապետը, Ռիւտիբաուէրը, Լինդէնբերգերը, անասնաժա-
ռաւ Շտօֆդէլը, Շտիրինբաուէր Հայնրիխը, Բօսրիւտշերի
Նեօպպին:

148.

ԼՈՒՍԱՐԱՐՆ ՈՒ ՎԱՐԺԱՊԵՏԸ — ՀՈԳՈՒՈՎ ՈՒ ՄԱՐՄՆՈՎ ԵՐ-
ԿՈՒ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐ

Լուսարարն ու վարժապետը երկրագործ չէին, այլ մէկը
դերձակ էր, միւսը կօշկակար. բայց նրանք միւս գիւղացի-
ներին նայելով մեծամտութեամբ իրենց քիչ խոտով ու անա-
սունով էլ խաբեբայութիւն արին: Բայց նրանց բանը շատ
վատ գնաց: Վատակի համար թէ տարաբաղդաբար երկուսն
էլ տանն էին, երբ տանուտէրն իր մարդկանցով գիւղն եկաւ,
մէկը դպրոցի առիթով, միւսը զանգահարելու: Նրանք եղ-
բայրներ էին և միատեղ էին բնակւում:

Լուսարարը դեռ պահած դռներ հանգստարանում հնձած
խոտը և որովհետև անասուն չունէր՝ իւրաքանչիւր տարի իր
խոտը ծախում էր կանխիկ փողով: Նա սաստիկ վախեցաւ,
երբ տանուտէրը գիւղն եկաւ, որովհետև ընդամենը մէկ
գրկաչափ խոտ էր գրել տուել, իսկ իր ունեցածը երկուսից
էլ աւելի էր: Շտապով խոտի մէկ անկիւնը ծածկեց իր ու-
նեցած յարդով և երբ չափողները նրա դուռն եկան, գըլ-
խարկը կոնատակին դնելով ու ձեռքերը տրորելով ասաց.
դուք գիտէք, պարոններ, որ ես ուրիշ խոտ չեմ հնձում,
քացի եկեղեցու բակում եղածից. այդ էլ մօտ մի գրկաչափ
է անում, ինչպէս որ գրել եմ տուել:

Հաւ թախոք: Դու առհասարակ իւրաքանչիւր ցամաքի
երկու գրկաչափ ես ծախում:

Լուսարար: Երկու գրկաչափ չի լինի:

Վայրէլ: Պէտք է չափեմք:

Լուսարար: Աչքով էլ կարող էք տեսնել, որ այս խո-
տը երկու գրկաչափ չկայ:

Միխէլ: Իսկ այս յարդի տակ խոտ չկայ:

Լուսարար: Ոչ մի ծիղ, կարող էք ապահով լինել,
ոչ մի ծիղ. այդ արդէնք երկու տարուայ յարդ է:

Չեմ կարող հաւատալ, ասաց Միխէլը և մի փոքր
յարդը յետ քաշելով՝ տեսաւ որ տակը խոտ է:

Եկեղեցուն ծառայողի արարք չէ այս, ասաց Միխէլը.
Վայրէլը չափեց խոտն ձեռքով. ասաց. երկու գրկաչափից չափ
աւելի է:

Լուսարարը վախեցաւ և կծու կերպով պատասխանեց.
եթէ դուք այդպէս ամեն մէկի մօտ բոլոր անկիւնները փրնտ-
ռէք, շատե՛րը մէկ գրկաչափ սխալուած կ'լինին:

Տանուտէր: Եթէ դու քսան գրկաչափ ունենայիր, նը-
շանակութիւն չէր ունենայ՝ եթէ մէկ գրկաչափ սխալուէիր:

Լուսարար: Խնդրեմ շնորհ արէք և այդ աւելորդ
գրկաչափի մասին ոչինչ մի գրէք:

Միխէլ: Անկարելի է, ամեն մէկի հետ մի տեսակ պէտք
է վարուել:

Լուսարար: Մի հպարտանայ Միխէլ, չէ՞ որ դու մի
պատուաւոր մարդ ես:

Միխէլ: Դու էլ լուսարար ես:

Տանուտէր: Անկարելի է, մենք պէտք է գրենք:

Յետոյ գնացին վարժապետի մօտ. սա մէկ կովի փոխարէն երկուսն էր ասել և այդ պատճառով չէր ուզում տանուտէրին ու իր մարդկանցը թողնել, որ գոմը մտնեն. բայց երբ վերջը ստիպուեց, ասաց. Այո՛, ես այժմ միայն մի կով ունեմ, միւսն երէկ ուղարկեցի:

Հաւ ծախող: Ես դեռ ութ օրից առաջ տեսայ, որ կովդ տանում էին:

Վարժապետ: Դու ուրիշի կովն երեւի իմ կովի տեղն ես ընդունել: Դեռ չորս օր էլ չկայ, որ իմ կովն ուղարկուել է և այդ ես էլ չգիտէի, որովհետեւ գոմը կնոջս ձեռքին է:

Տանուտէր: Այդ միւսնոյն է. մենք այժմ միայն մի կով կգրենք, որովհետեւ մէկն ունես:

Վարժապետ: Բայց մի երկու օր է միայն, որ միւսն ուղարկել ենք:

Միխէլն ու տանուտէրը: Այդ մեր գործը չէ:

Վարժապետ: Դուք շատ քիչ գաղափար ունիք գթասրտութեան մասին:

Միխէլ: Ի հարկէ այդ չէ նշանակում՝ թէ մի խենթի համար պէտք է խաբեբայութիւն անել:

Վարժապետ: Ի՞նչ է նշանակում այդ:

Միխէլ: Այդ նշանակում է՝ դու յիմար ես, որ միայն մի կով ունենալով՝ հետեւում ես առաջաւորների օրինակին և խաբում:

Վարժապետը գլուխը կախեց:

Տանուտէր: Գնանք այժմ:

Եւ որովհետեւ դասերը վերջացել ու կէսօրի զանգն էլ տուած էր, վարժապետն ու լուսարարը մտածեցին, որ այժմ կարող են համայնքի ժողովին գնալ ու Արնեից ներողութիւն խնդրել կամ առ սակաւն այնպէս անել, որ նա չկարծէ թէ իրենց խաբեբայութեան պատճառով են ժողովից բացակայ: Եւ ճիշտ որ նրանք տանուտէրի ու իր մարդոց հետ, որոնք արդէն վերջացրել էին իրենց գործը, դէպի ժողովատեղին գնացին:

Բաւականին հեռուից, արդէն Եկեղեցու փողոցից, լուսարարը տեսաւ այն տասնութ օթը մարդկանցը չորած: Նա

միայն Արներին ճանաչեց, չտեսաւ թէ ինչ են անում միւսները և ասաց վարժապետին. ինձ այնպէս է թւում, որ կարծես թէ տասնեակ մարդիկ նրա առաջ խոտ են գլջում:

Վարժապետը նոյնպէս այն կողմը նայեց և առանց մըտածելու, որ հաւ ծախողն իր կողքին է կանգնած, ասաց. խենթ, կարծեմ նա կախարդական փորձեր է անել տալիս: Թէև լուսարարը նշան արեց նրան, որ լռէ, բայց այդ խօսքն արդէն արտասանել էր և հաւ ծախողն էլ կատարելապէս հասկացել: Վերջինս թէև ոչինչ չպատասխանեց, բայց այնպէս նայեց նրան, որ կարծես թէ նրա առաջը կանգնողը ոչ թէ վարժապետ, այլ աշակերտ էր:

Այդ միջոցին նրանք աւելի մօտեցան լորենուռն և ճանաչելով Արների առաջը չօրած առաջաւորներին, սկսեցին կաղի պէս դանդաղ առաջ գնալ և յանկարծ ուզում էին մինչև անգամ յետ դառնալ: Բայց հաւ ծախողն այդ նկատելով՝ պահապանի ականջում փսփսաց և նա էլ չթողեց որ յետ գնան: Նրանք հարկից ստիպուած առաքինու(թիւն Կործեցին ու ամենավերջին նստարանների վրայ նստեցին լուռ ու մունջ:

149.

ԱՐՆԵՐԸ ՀԱՐՑՆԵԼՆ ԱԻԵԼԻ ԼԱԻ Է ՀԱՍԿԱՆՈՒՄ՝ ՔԱՆ ԹԷ՝
ՆՐԱՆՔ՝ ՍՏԵԼԸ

Արները նոր և հին ցուցակները միմեանց հետ համեմատելուց և խոտի չափն ու անասունների թիւը սխալ ցոյց տուող մարդկանց անունները յիշելուց յետոյ՝ Վայրէջին հրամայեց, որ այդ տասնուվեցի մօտ կանչէ նաև մնացած վեցին:

Վայրէջը կանչեց և նրանցից չորսն իսկոյն առաջ եկան, բայց լուսարարն ու վարժապետը դանդաղում էին:

Դրանք ներկայ չէ՞ն, ասաց Արները:

Ինչպէս չէ, այստեղ են, կամաց ասաց Մայերը:

Ի հարկէ այստեղ են, ասացին բարձրաձայն ետևինըստարանների վրայ նստողներից շատերը:

Ո՛վ է ոչ ասում, պատասխանեց լուսարարը և վարժապետի հետ նոյնպէս առաջ եկաւ, յարգանքով կանգնեց Արների առաջ, ըստ կարգին գլուխ տուեց ու ասաց՝ ձեռ-

քերը կցած և աչքերը շրջելով. Ա՛խ, ողորմած իշխան, ես մի բուռը խոտ էլ չեմ հնձում, բացի եկեղեցու գաւթում եղածից և այժմ՝ դժբաղդութիւն ունեցայ այդ մի կտոր թշուառ խոտի առիթով մոլորուելու և եղածից պակաս ցոյց տալու:

Արններն այնպէս նայեց նրան, որ կարծես ուզում էր ասել թէ՛ դու կցանկանայիր ստել, բայց չես կարողանում. նա թողեց որ նա մի քանի վայրկեան այդպէս կանգնի ու քրտնի և վերջապէս ասաց. ուրեմն սխալուե՞լ ես, լուսարար:

Լուսարար: Այո՛, իհարկէ, արժանապատիւ տէր հայր*):

Արններ: Ի՞նչ քան:

Լուսարար: Մէկ գրկաչափ:

Արններ: Եկեղեցու բակից ո՞րչափ խոտ ես ստանում:

Լուսարար: Նրանք այժմ ասում են թէ երկու գրկաչափ է և ես պէտք է համաձայնեմ:

Արններ: Հա՛. բայց նրանց ասածը հօ ճիշտ կլինի:

Լուսարար: Այո՛:

Արններ: Քո ցուցմունքով ո՞րքան էր:

Լուսարար: Մէկ գրկաչափ:

Արններ: Ուրեմն ունեցածիցդ մէկ գրկաչափ պակաս:

Լուսարար: Աստուած է վկայ, որ սխալուել եմ:

Արններ: Ներկայ եղող խաբեքաններից ոչ մէկը քեզ պէս իր ունեցածի կիսի չափ չէ սխալուել:

Լուսարար: Ցաւում եմ:

Արններ: Չայնդ կտրիր:

Երբ նա լռեց, վարժապետն սկսեց ու ասաց. դուք բարեկացած էք, ողորմած տէր, բայց խոնարհաբար խնդրում եմ թող տուէք որ մի խօսք ասեմ:

Արններ: Երկուսը, եթէ կամենում ես, մինչև անգամ չորսը, միայն թէ ճշմարտութիւնն ասա՛, եթէ սիրում ես ճիշտ խօսել:

Օ՛, ի հարկէ ճշմարիտը կասեմ, ասաց վարժապետն ու պատմեց թէ ինչպէս մի քանի օր առաջ առանց իր գի-

*) Խօսողը վախեցած լուսարարն է, այդ պատճառով ընթերցողը պէտք է ներէ նրան, որ նա այդ գրութեան մէջ Արններին «արժանապատիւ տէր հայր» է կոչում:

տութեան մէկ կողմն ուրիշ տեղ են ուղարկել:

Արններ: Հա՛. ուրեմն դու ել կովը համարելիս ես սխալուել, ինչպէս եղբայրդ խոտը չափելիս. երկուսդ էլ լաւ պտուղներ էր:

Վարժապետ: Ցաւում եմ, բայց մոռացել էի, որ Բեբզ-տալի մագործը կովը տարել էր:

Արններ: Երևի յիշողութիւնդ շատ թոյլ է:

Վարժապետ: Վերջին ժամանակներս այո՛, շատ թոյլ է:

Արններ: Քո մասին առհասարակ ես լսել էի, որ շատ լաւ յիշողութիւն ունես, բայց խելք չունես:

Վարժապետ: Այժմ այնպէս չէ, ինչպէս որ էր մի ժամանակ. բայց սովորաբար իմ կինն է միայն գոմով զբաղ-ւում, ես միշտ ուսումնարանում եմ:

Արններ: Այդ դէպքում քո կինը պէտք է յայտնէր թէ քանի կով ունէք:

Վարժապետ: Ճշմարիտ է, բայց...

Արններ: Բայցերդ պէտք չեն: Դու վարժապետ ես և գիւղի մանուկները քո ձեռքին են, իսկ դու սառնարիւն կերպով երկու անգամ հաստատել ես սուտ երդումդ:

Վարժապետ: Բայց ի սէ՛ր Աստուծոյ, չի կարելի մի քան մոռանա՛լ:

Արններ: Լռի՛ր և Աստուծոյ անունով մի՛ խօսի, ան-պիտան. եթէ խաբել չկամենայիր՝ գոմը կերթայիր և կտես-նէիր՝ մէկ թէ երկու կով ունէք. դու պէտք է գիտենաս, որ երբ մի քան երդումով ես հաստատում, պարտաւոր ես աչքերդ գործ դնել:

Կարելի էր կարծել, որ այս արդէն բաւական էր բո-լորի վերաբերութեամբ, բայց կով ծախող Շառֆէյն այդպէս չէր մտածում: Նա առաջ եկաւ ու ասաց. իշխան, ես կատարելապէս անմեղ եմ, ես ամեն օր սպասում եմ իմ թուած անասունների գալուստ:

Արններ: Բայց բեզ չեն հարցրել՝ թէ քանի անասունի ես սպասում, այլ թէ քանի՛սն ունես:

Շառֆէյ: Այդ ճշմարիտ է, բայց որովհետեւ ես ամեն րոպէ սպասում էի թէ կը բերեն, այդ պատճառով ա-րօտի համար նրանց էլ հաշուեցի:

Արններ: Դու ունեցածիցդ ութը հատ աւելի ես
ասել, այնպէս չէ՞:

Շտոֆէլ: Այո, Ձերդ ողորմածութիւն:

Արններ: Այդ ութը հատն էլ ճիշտ գնե՞լ ես:

Շտոֆէլ: Այո, ի հարկէ, Ձերդ ողորմածութիւն:

Արններ: Ո՞ւրից ես գնել:

Շտոֆէլ: Զանազան տեղերից են ուղարկում ինձ:

Արններ: Մինչև ե՞րբ ես սպասում նրանց:

Շտոֆէլ: Ամենաուշն երեք օրուայ ընթացքում կստանամ:

Արններ: Բոլոր ութ հատը միասին:

Շտոֆէլ: Այո:

Արններ: Յուսով եմ, որ այստեղ ասածներդ բոլորը
ճիշտ են:

Շտոֆէլ: Եթէ այդ ութ հատն երեք օրուայ ըն-
թացքում չստանամ, պատրաստ եմ իրաւացի հատուցումն տալ:

Արններ: Քո պատճառաբանութիւնն օրինաւոր է, եթէ
ճիշտ է:

Այդ վայրկեանին տեղներից վեր կացան միւսներից
չորսն էլ ու ասացին՝ թէ իրենք էլ անասուններ են գնել
և սպասում են նրանց գալուն. բայց մեծամասնութիւնը
լոեց և չուզեց այդ պատճառաբանութեամբ իրեն արդա-
րացնել: Վարժապետն ընդհակառակը, որ առաջ բացատրել
տուեց այն հնգի ասածները, նորից վեր կացաւ ու ասաց,
թէ ինքն էլ սպասում է մի կով ստանալու, որովհետեւ
իր կովը չէ ծախել, այլ փոխել է մէկ ուրիշի հետ:

Արններ: Չէ՞ որ դու ասացիր՝ թէ մագործին ծախեցի:

Վարժապետ: Այդ միւսնոյնն է, նա ինձ մի ուրիշը
խոստացաւ:

Հա, ասաց իշխանն ու նայեց նրան հեգնութեամբ.
բոլոր նատարանների վրայից լսելի եղաւ գիւղացիների ծի-
ծաղը՝ մագործի փոխած կովի առիթով:

Բայց միւսները, որ նրանից առաջ ասել էին թէ ա-
նասունների են սպասում, վախենում էին, որ նա իր յի-
մարութեամբ կարող է նրանց խաղը փչացնել:

Արններն սկսեց կրկին խօսել ու ասաց. ես ընդունում
եմ ձեր առարկութիւնները, եթէ ճշմարիտ են, բայց զգու-
շացէ՛ք ստելուց:

Նրանք կրկին հաստատեցին, որ իրենց ասածը ճիշտ է:
 Արններ: Դուք ասում էք, բայց ինձ համար այդ բա-
 ւական չէ: Ես ձեզ բոլորիդ էլ դղեակում կպահեմ՝ մինչև
 որ ձիշան իմանամ թե դուք ճշմարիտ էք ասել, թե ստել էք:
 Այսպիսի մի խօսք չէին սպասում նրանք և սկսեցին
 երբեք իրար չտեսածների նման միմեանց նայել:

Բայց ինչո՞ւ չէք ուզում թողնել մեզ, որ տուն գնանք,
 ասաց Շտոֆել անասնավաճառը:

Արններ: Միմայն այն պատճառով, որ եթե ես ձեզ
 թողնեմ, որ տուն գնաք, քսան և չորս ժամուկայ ընթաց-
 քում կարող էք մի ամբողջ հօտ անասուն հաւաքել՝ առանց
 մի հատ անգամ այժմեանից գնած ունենալու:

Խորին լռութիւն տիրեց:

Արններ: Ի՞նչ է նշանակում այս լռութիւնը:

Մի վայրկեան ոչ ոք չպատասխանեց. յետոյ Շտոֆելն
 ասաց. իմ կովերի առևտուրը դեռ վերջնականապէս վերջա-
 ցած չէ:

Արններ: Դու հէնց այժմ ասացիր, որ բո գնած անա-
 սունները — ութը հատ, այնպէս չէ՞ — երեք օրուայ ընթաց-
 քում կստանաս:

Շտոֆել: Այո՛, եթե տուն գնալ կարողանամ, ապա-
 հով եմ, որ բոլորն էլ կստանամ:

Արններ: Բայց որովհետեւ այժմ քեզ չեմ թողնի, որ
 տուն գնաս, կնշանակէ որ ութն էլ չե՞ս ստանայ:

Շտոֆել: Ո՛չ, այդ դէպքում ապահով չեմ, որ ութն
 էլ կստանամ:

Արններ: Բայց եթե ի՞նչ ապահով կերպով կստանամ,
 եթե այստեղ մնաս:

Շտոֆելը ոչ մի խօսք չասաց:

Արններ: Տե՛ս, եթե վեց հատ էլ ստանաս, գոհ կը
 լինեմ:

Բայց կրկին ոչ մի պատասխան չկար:

Արններ: Բայց հինգը հօ հաստատ կստանամ:

Կրկին պատասխան չկայ:

Արններ: Չե՞ս պատասխանում. չորսը կամ առ սա-
 կան երեքը հօ հաստատ կստանամ:

Շտոֆէլ: Բոլոր ութն էլ կստանամ, եթէ կարողանամ
լուր ուղարկել:

Արնհր: Ի՞նչ լուր:

Շտոֆէլ: Միայն այն, որ ուղարկեն, ուրիշ ոչինչ:

Արնհր: Բայց լաւ, առանց այդ լուրի ո՛չ մի հատ էլ
չես չստանայ:

Շտոֆէլ: Ա՛յ, չեմ կարծում:

Արնհր: Ես էլ չեմ կարծում և երբեք էլ չհաւա-
տացի, ինչպէս որ չեմ հաւատում, որ վարժապետն իր կովը
փոխել է մսագործի կովի հետ: Վարժապետ, եթէ դու
դղեակումը մնաս՝ մսագործի փոխած կովը կստանաս:

Վարժապետը ոչինչ չպատասխանեց, իսկ Արնհրը շա-
րունակեց. խօսքս կարճ կտրելու համար միւսներին էլ եմ
ասում. ձեր գնած ու սպասած ամբողջ հօտը սուտ է, այն-
պէս չէ՞. դուք շուտ ուզում էիք տուն վազել և առաջին
պատահած ջհուդից կամ քրիստոնէից անասուններ գնել՝
պակասը լրացրելու համար: Շատ տխուր բան է, եթէ
կարծում էք թէ ձեր իշխանութեանը խաբելով՝ ամեն բան
լաւ կերթայ: Ամաչեցէք: Ես գիտեմ, որ այս բոլոր նստա-
րանների վրայ եղողների մէջ ո՛չ մի մարդ չկայ, որ ներքուստ
համոզուած լինի, թէ ձեր բոլոր ասածներից մէկ խօսքը
գոնէ ճշմարիտ է. բայց այնուամենայնիւ դուք ամբողջ հա-
մայնքի առաջ ամբողջ կէս ժամ համարձակութիւն ունեցաք
պնդելու՝ իբրեւ թէ զուտ ճշմարտութիւնն էք ասում. և եթէ
ձեզ թողնէի տուն գնալու, կուրսխանայիք և կծաղրէիք
ինձ: Բայց մի՛ կարծէք թէ ձեր գիւղում և ընտանիքում
բաղդաւորութիւնն ու Աստուծոյ օրհնութիւնը տիրող կհան-
դիսանայ, եթէ իշխանութիւնից խղիւ տաք:

Այժմ բոլոր նստարանների վրայ ամբոխն սկսեց զայ-
րանալ ու ասել՝ թէ նրանք այդպէս չպէտք է վարուէին:
Նոյն իսկ Հարսկնոպֆը նրանց մեղադրում էր և պնդում,
որ եթէ ինքը հարկւր գրկաչափ խոտ էլ ունենար, ճիշտ
թիւը կայտնէր: Նա ի հարկէ մի քայլաչափ հող էլ չու-
նէր և գուլպայ գործող էր: Բայց այնուամենայնիւ նրա
դրացիները պատասխանեցին, որ նա վերարկուն միշտ բամու-
կողմն է շրջում. նա դեռ հէնց այս առաւօտ ասում էր՝
թէ Աստուծոյ կամքն է, որ առաջաւորները բաղդաւոր լի-

ներն և ոչինչ չպատահի նրանց. այդտեղից պարզ երևում էր, որ նա գիտէր նրանց գաղտնի գիտաւորութիւնները:

150.

ԲՕՆԱԼ ԳԻՒՂԻ ԷՀԷԳԱՌԻՄԷՐ ՈՒ ՇՏԻԼՇՏԷՆԴԷՐ ԵԱԿՈՐ ՔՐԻՍՏՕՖ ՖՐԻԴՐԻԽ ՀԱՐՏԿՆՈՊՖԻՆ ԿԱՏԱՂԵՑՆՈՒՄ ԵՆ

Նստարանների վրայ եղողների աղմկալի խօսակցութիւնից Արները նկատեց, որ ամբողջ իր դժկամակութիւնն է ուզում արտայայտել՝ իր առաջը չօքած ողորմելի յանցաւորներին:

Արներ: Ուրախ կ'լինէի, եթէ կարողանայի մտածել թէ նստարանների վրայ նստողներն աւելի լաւ են առաջս կանգնողներից, բայց շատ ցաւում եմ, որ պէտք է ասեմ՝ թէ գիւղի վերին ու ներքինը, բոլոր անկիւններում ամենքը միատեսակ են և համարեա՝ թէ տուն չկայ գիւղում, որտեղ թագկացրած չ'լինեն դղեակից գողացուած պարաններ, քսակներ, սայլակներ և դրանց նման իրեղէններ: Եւ ես գիտեմ, որ մինչև անգամ ներկայ եղողների մէջ կան այնպիսիները, որոնց զգեստի աստառը գողացուած քսակներից է կարած:

Հաղիւ թէ նա այս խօսքերն արտասանել էր, որ Հարտկնոպֆին իր զգեստը վարտիկի վրայ ծալեց, այնպէս որ աստառը հաղիւ կարելի էր նշմարել և կրակի պէս կարմրեց: Բայց նա ա՛յնպէս աչքի ընկնող կերպով արեց այդ, որ նրա աջ ու ձախ նստած դրացիները նկատեցին և նրա առաջին ու ետևի փեշերը բարձրացրին՝ աստառը տեսնելու մտքով: Նա սաստիկ կատաղեց և գիտէր թէ ինչո՞ւ. շուտով դրացիները նկատեցին, որ մէկ փէշի աստառը ձիշտ որ դղեակի դրոշմն է կրում: Այդ բանը մի ա՛յնպիսի աղմկալի բռնիք բարձրացրեց նրա շուրջը, որ Արները հարցրեց թէ՛ ի՞նչ կայ:

Հարտկնոպֆի զգեստի աստառի վրայ դղեակի դրոշմը կայ, աղաղակեց մէկը:

Հարտկնոպֆ: Այդ զգեստի աստառն ես տաս տարի առաջ եմ գնել:

Բայց դղեակի դրոշմը նոր քսակներինն է, հինգ տարի էլ չկայ դրա գոյութիւնը. հին քսակները միայն գծեր էին

կրում, աղաղակեց կրկին նստարանների վրայ նստողներից մէկը:

Արններ: Եթէ քո տեղը լինէի, այժմ այդ զգեստը տուն կտանէի, որպէս զի խաղաղութիւն տիրէ:

Հարստկնոպֆ: Ուրախութեամբ, բայց չեմ գողացել:

Արններ: Կարող է պատահել, որ այդ կտորն արդարութեամբ ես ձեռք բերել, որովհետեւ չես ճանաչում դղեակի դրոշմը:

Հարստկնոպֆ: Ես չգիտեմ թէ դերձակն ի՞նչպիսի կըտոր է վերցրել իմ զգեստի համար:

Արններ: Հա՛, ուրեմն դերձակն է տուել քեզ այդ զգեստի աստառը:

Հարստկնոպֆ: Այո՛, ճշմարիտ, ողորմած տէր:

Արններ: Ո՞ր դերձակը:

Հարստկնոպֆ: (մտածում է) Չգիտեմ, չեմ կարող մըտաբերել, բայց հա՛, Վիլաուի դերձակը կարեց այս զգեստս:

Արններ: Ծշմարիտ է. բերել տամ նրա՛ն:

Հարստկնոպֆ: Նա մեռած է:

Արններ: Բայց մի՞թէ Բօնալի դերձակը, որ նստած է այստեղ, քո սանահայրը չէ:

Հարստկնոպֆ: Ծիշտ է, բայց այդ զգեստը նա չէ՛ կարել:

Արններ: Ուրեմն նա զուր կարմրեց, երբ խօսքը քո զգեստի մասին էր. բայց այժմ ես ոչ քո և ոչ էլ նրա պատասխանն եմ ուզում լսել. ես այժմ միայն կուզէի, որ դու քո զգեստով վերկենաս ու գնաս, որ հանդարտութիւն լինի:

Հարստկնոպֆը գնաց. բայց եկեղեցու փողոցում պահապանը չէր ուզում նրան թողնել որ գնայ — որովհետեւ նա չէր ուզում պահապանի հետ վերադառնալ՝ Արներին հարցնելու թէ կարո՞ղ է թողնել նրան որ տուն գնայ — ստիպուած եղաւ պահապանի մօտ սպասել, մինչեւ ժողովի վերջանալը:

Նա նստեց Կինհօլցի մեծ կեռասենու տակ, պահապանին պատմեց իր քամբադդութիւնն և մի ծխամորջի ծխախոտ խնդրեց նրանից, որովհետեւ ինքը սրտմտութիւնից իր բըսակը նստարանի վրայ էր թողել:

ԱՐՆԵՐԻ ԴԱՏԱՎՃԻՌԸ

Մի ընդհանուր յետոյ, երբ նորից հանդարտութիւն տիրեց, Արներն այն տասն և վեց մարդկանցը, որոնց քահանայի տուն էր կանչել տուել, դատապարտեց, որ նրանք իրենց մէջ վիճակ ձգեն և այն երկուսը, որոնց վիճակն ընկնի, յաջորդ կիրակի օրը եկեղեցում տանուտէրի հետ միասին համայնքին ներկայացունին՝ իբրեւ տանուտէրի բոլոր արածներին յանցակիցներ։ Ռէնօլֆին, որ այն տասն և եօթից մէկն էր, ներեց և ամեն պատժից ազատեց։ Իսկ այն քսան և երկու մարդկանցը, որոնք խաբել էին իրենց խոտի ու անասունների քանակութիւնը ցուցակագրելիս, նա ասաց. այդ յանցանքն իմ դէմ ուղղուած է եւմ համարում, բայց որովհետեւ այդ արարմունքի նպատակը չբաւորներին վնասելն էր, այդ պատճառով ահա դուք էլ պետք է պատիժ կրէք։ Յետոյ նա հրամայեց Վայքէլին, որ համայնքի ամենաչքաւոր մարդկանցից տասն և երկուսին առաջաւորներ տեղը նստեցնէ՝ պատուիրելով, որ այն քսան ու երկու մարդիկն, իրենց համայնքի դէմ գործած յանցանքի համար, հրապարակաւ չորքեն այդ տասներկուսի առաջ և ներողութիւն խնդրեն։

Այդ հրամանն իսկոյն կատարուեց։ Վայքէլը մօտեցաւ նմտարաններին և յայտնեց այդ ծերերին. նրանցից մի քանիսն ուրախութեամբ եկան, մի քանիսն էլ խնդրում էին, որ ուրիշներին որոնէ և իրենց նստած թողնէ իրանց տեղը։ Կրիսէրն առանց հրաւիրուելու առաջ վազեց՝ կարծես թէ մի կտոր հաց էին տալիս նրան։

Վայքէլ։ Դ՞ուք էլ ուղղում ես գալ։

Կրիսէր։ Ինչպէս կամենաք։

Վայքէլ։ Արի՛, եթէ ցանկանում ես։

Նա էլ հօ երեսին ամօթ չունի, ասացին նրա դրացիները։ Երբ այդ տասնևերկու մարդիկը մի տեղ հաւաքուեցան, Արները հրամայեց ամբողջ համայնքին գլխարկները հանել, իսկ 12-ը գլխարկները գլխին նստեցին։ Բայց որովհետեւ նրանցից շատերը գլխարկ չունէին, նա պատուիրեց նախկին առաջաւորների գլխարկները տալ դրանց։ Վայքէլը տասներկու առաջա-

ւորների գլխարկները նրանց ձեռքից առնելով, տուեց չքաւորներին՝ ծածկելու:

Այն բաւն և երկու մարդիկը երեսները դէպի նոր առաջաւորները դարձրած, չորեքին: Յետոյ Արները հրամայեց, որ ամեն մէկի համար առանձին կարդան երգումով հաստատած թուերը՝ խոտի ու անասունների վերաբերութեամբ և նրանց ունեցածի իսկական քանակութիւնը. նրանցից իւրաքանչիւրն երկու թուերն էլ կարդալիս պէտք է բարձր ու պարզ, ամբողջ համայնքի առաջ, խոստովանէր, թէ կարդացածը ճիշտ է:

Գրագիրը կարդաց. երգուեալ կալքերլէդերն առաջ ասաց թէ տասը գրկաչափ խոտ ունի, բայց իսկապէս նրա ունեցածը տասնութն է: Այդպէս չէ՞:

Կալքերլէդեր: Այդպէս է:

Գրագիր: Նա առաջ ասել էր թէ տասնութն անասուն ունի, բայց իսկապէս նա տասն ունի: Այդպէս չէ՞:

Կալքերլէդեր: Այդպէս է:

Գրագիր: Նրա եղբայր Քրիստոֆ կալքերլէդերը տասն և երկու գրկաչափ խոտ ցոյց տուեց, իսկ նրա ունեցածը տասնութն է: Այդպէս չէ՞:

Քրիստոֆ: Այդպէս է:

Գրագիր: Նա առաջ իր ունեցած անասունների թիւը տասնեւչորս ասաց, բայց ինն ունի: Այդպէս չէ՞:

Քրիստոֆ: Այդպէս է:

Գրագիր: Նրա եղբայր հաստ Յակոբն իննը գրկաչափ խոտ ցոյց տուեց, բայց տասնեւհինգ գրկաչափ ունի: Այդպէս չէ՞:

Յակոբ: Այդպէս է:

Գրագիր: Նա տասնութերեք անասուն ասաց, իսկ յետոյ երեւաց, որ ութն ունի միայն: Այդպէս չէ՞:

Յակոբ: Այդպէս է:

Գրագիր: Երգուեալ կինաստն առաջ տասնութերեք գրկաչափ խոտի ցուցմունք արաւ, բայց բանից երեւաց, որ նրա ունեցածը բաւն և երկու գրկաչափ է և այլն: Եւ այդպէս շարունակ նա կարդաց մսագործ Եօգգէլ կինաստի, Քրիստոֆ Մօօրլաուէրի, Հանս Մօօրլաուէրի, երգուեալ Ռաբզերի, Ռաբզեր կուրիի, Շպէքմօլխի, նրա քեռայր Ջէննբաուէրի, եր-

դուեալ Մայերի, ֆրէսմայն կոչուած Մայերի, երգուեալ Հիւզիի, լուսարարի, վարժապետի, Բիւտիքաուէրի, երգուեալ Լինդէնբերգերի, նրա եղբայր Մարքսի, Նիրէնբաուէր Հայն-րիխի, Բօսրիւտշէր Շտոֆէլի անունները և վերոյիշեալի նման հարցրեց. «այդպէս չէ՞». երբ այդ քսան և երկու մարդիկը վերջացրին իրենց «այդպէս է»-ները, տասն և երկու աղքատները — իւրաքանչիւրից առանձին — ներողութիւն խնդրեցին:

Այդ վերջացնելուց յետոյ Արները փակեց ժողովը, որովհետև արդէն մէկ և կէս ժամն էր և հրամայեց, որ հէնց ժամի երեքը խփեց թէ չէ, համայնքը նորից ժողովուի:

152.

ՆՐԱ ԿԵՐԱԿՈՒՐՆ ԱՅՆ Է, ՈՐ ԼՍԷ ԵՒ ԿԱՏԱՐԷ ԵՐԿՆԱՅԻՆ
ՀՕՐ ԿԱՄՔԸ

Ճաշելիս Արները պատուիրեց իր մօտ կանչել Ռէնուդիին և խնդրեց նրան, որ Բամբերգերի պատմութիւնը մանրամասն պատմէ իրեն:

Արների այդ պահանջի վրայ Ռէնուդիի աչքից արցունքի կաթիլներ ցայտեցին, որովհետև Բամբերգերը մանկութիւնից սիրելի էր նրան և չկարողացաւ իրեն զսպել: Յետոյ պատմեց թէ ինչպէս Բամբերգերը մանկութիւնից սկսած հաւատարիմ ու ճշմարտախօս մարդ էր և այդ պատճառով նրան շարունակ խենթի տեղ էին դնում: Բայց նա մինչև իր երեսուն և հինգամեայ հասակն ապրել է խաղաղ ու առանց որևէ մէկից վիրաւորանք կրելու. այդ տարին հանգուցեալ ծեր իշխանը նրան առաջաւոր կարգեց: Այդ ժամանակից նա ոչ մի րոպէ չկարողացաւ այլ ևս խաղաղ ու հանգիստ մնալ և շարունակ վէճի մէջ էր միւս առաջաւորների հետ, որովհետև երբէք չէր ցանկանում ծուռը ճանապարհով գնալ և ուրիշների գնալուն էլ հակառակուժ էր: Նրա վրայ կատաղած էր նա մանաւանդ հումէլը, որ ամեն կողմից սրտմտութիւն և վիշտ էր պատճառում նրան. նա մինչև այնտեղն էր հասցրել, որ նոյն իսկ գղեակի սպասաւորները, Հումէլի գրգռելով իրենց շանը Բամբերգեր անունն էին տուել, որ նրան ամեն մի անկիւնում ծաղրի առարկայ շինեն: Այդ բոլորը նրա վրայ այնպէս են

ազդուում, որ իր տուն ու տեղը թողնելով՝ գնում է կայսերական երկիրը և այնտեղ մի երկու տարուց առաջ վախճանում է չքաւորութեան մէջ: Նա իր մահից մի քանի շաբաթ առաջ ապսպրել էր իր մի հայրենակցի բերանով, որ ինքն աւելի լաւ է համարում տաճիկների մէջ մեռնել, քան թէ վերագառնալ հայրենիք, ուր այնպիսի անկանոնութիւններ են տիրում:

Յետոյ Արները Ռէնուդի հետ խօսեց նաեւ Հուսէլի մասին. սա առանց ծածկելու ասաց՝ թէ այդ չարիքը տանուտէրից առաջ արմատացած էր և եթէ դղեակում կարգ ու կանոն լինէր, Հուսէլն էլ արդէն գոյութիւն ունեցող և անգործ մանկող հարիւրաւոր մարդկանց թւումը կլինէր: Նա կամ երկրից պէտք է հեռանար, կամ թէ չէ կարիքից ստիպուած պէտք է սովորէր աղօթել ու աշխատել: Նա դեռ ուրիշ շատ բաներ էլ ասաց. թէ և այդ խօսքերը Արների սիրտը կտրտում էին, բայց թող տուեց նրան խօսելու, որովհետեւ տեսնում էր, որ ճշմարիտ է ասում:

Արները մինչև անգամ մի փոքր ժամանակով տանուտէրին իր մօտ կանչեց և Ռէնուդը բարեկամաբար նրա ձեռքը սեղմեց, միսթարեց ու սիրտ տուեց նրան: Նոյնն արին նաեւ Արներն ու քահանան:

Եւ որովհետեւ շուտով ժամի երեքը պէտք է լինէր, Ռէնուդը խնդրեց Արներին, որ այն տասն և վեց մարդկանց ներէ վիճակ ձգելը, կամ թէ իրեն էլ նրանց թւում դնէ, որ նրանք չկատաղեն իր դէմ: Տանուտէրն էլ խնդրեց ներել նրանց ու ասաց հետևեալ վարմանալի խօսքերը. Նըրանք ինձ նման նախապատրաստուած չեն իրենց պատիժը կրելու, այդ պատճառով կմոլեգնեն միայն: Արները մի րոպէ մտածեց թէ ի՞նչ անէ և յետոյ ասաց. ես ներում եմ նրանց ձեր միջնորդութեան պատճառով: Ռէնուդն ու տանուտէրը սրտանց շնորհակալութիւն արին նրան:

Այս զրուցատրութեան ժամանակ Արները համարեալ թէ բոլորովին մոռացել էր ճաշը: Նա ծանրաբեռնուած էր այն բարւոյ զգացմունքով, որ դեռ ևս իշխում էր այդպէս բոլորովին ընկած մարդոց սրտերում, քահանայի ձեռքից բռնեց և մի վայրկեան պարտէզ գնաց նրա հետ միասին: Նրանք խօսում էին թէ ի՞նչպէս մարդիկ միմեանց նման են,

և թէ ինչպէս ամենաբարին կարող է ամենից չարը դառնալ և ամենաչարն՝ ամենից բարին: Քաջանան ասաց Արնե-րին. ես յաւիտեանս չեմ մոռանայ, որ ինքս էլ այնպիսի շաւղով եմ ման եկել, որ կարող էի այն դառնալ, ինչ որ դարձաւ տանուտէրը: Այո, սիրելի իշխան, այն ժամանակ, երբ ես չորս տարի առանց հացի, առանց աշխատանքի և անօգնական թափառում էի և մուրացկանի պէս ձեր պապի դղեակն եկայ, սովորեցի թէ ինչ է մարդը և ինչ կարող է դառնալ:

Արները գրկեց քաջանային. բայց սա մի վայրկեանից յետոյ, մի տեսակ հիացմամբ ասաց. մենք ամենքս էլ այն թշուառութեան ակունքից ենք խմում, որ փչացրեց այս մարդուն. և միայն Աստուած է, որ մէկին վաղ, միւսին ուշ է փրկում այդ ակունքի թոյնից: Նրա թոյնը մէկի համար կեանք է, միւսի համար մահ. և եթէ մենք հանդերձեալ կեանքի յոյսը չունենայինք, միլիոնաւոր մարդոց գրութիւնը, որոնք այնպիսի հանգամանքների մէջ են ապրում, որ նրանց ոչնչացնում են համարեա թէ անդարձ կերպով, Աստուծոյ արդարադատութեան գաղափարի հետ չէր կարելի կապել և մարդս բոլոր արարածների մէջ ամենաթշուառը կլինէր:

Այո, սիրելի տէր-հայր, ասաց Արները, միշտ պէտք է հանդերձեալ կեանքի յոյսն ունենանք. բայց եթէ մենք մարդ ենք և ուզում ենք մարդ մնալ, պէտք է երկրի յանցաւոր կոչուած խեղճ արարածների հետ ուրիշ կերպ վարուենք և նրանց ուղիղ ճանապարհի վրայ դնելն ու փրկութիւնը մարդկութեան ամենավսեմ գործը համարենք:

Այս խօսակցութեանից յետոյ Արները կրկին գնաց համայնքի ժողովը:

153.

ԱՆՍԱՆՁ ՍՐՏԻ ՀԵՏԵՒԱՆՔԸ

Համայնքի ժողովում նրա արածը պատմելուց առաջ՝ պէտք է մի քանի խօսքով ասեմ թէ ինչպէս անցաւ այսօրուայ ճաշը Բօնալի գիւղացիների համար:

Նրանց կանայքը, նա մանաւանդ առաջաւորներինը, հազիւ կարողացան մինչև ժողովի վերջը համբերել և նրանց քալը հեռուից տեսնելով՝ գոմերից ու խոհանոցներից առաջ վազեցին: Բայց առաջաւորները և առհասարակ այն

քսաններկու մարդիկն ու նրանց համախոհները լաւ պատասխան տալու տրամադրութեան մէջ չէին:

Կալըէրլէդէր: Շան նման վարուեց մեզ հետ Արները:
Մօօրլաուէր: Խե՛նթ, եթէ մեզ հետ գայիր՝ այն ժամանակ կտեսնէիր:

Ինձ այնպէս է թւում, թէ դժոխքից եմ փախել, ա-սաց ծեր Մայերը:

Շպէքմուլխ: Թո՛ղ մի դեռ շունչ քաշեմ, յետոյ խոսեցրու:

Կինաստ: Աւելի սիրով անկողին կմտնեմ, ուտել չեմ ուզում:

Եւ այսպէս ամենքն էլ մօտաւորապէս այդպիսի պատասխաններ տուին իրենց կանանցը: Բայց ի հարկէ այդ չօգնեց. շունչ էին ուզում քաշել նրանք թէ անկողին մըտնել, միւսնոյն է, ստիպուած էին պատմել. և հազիւ կէս ժամ անցնելուց յետոյ կանայքն արդէն ամեն բան գիտէին մանրամասնաբար. նրանցից շատերը կատաղեցան:

Նոյն իսկ Ռաբզէնբաուէրի ամուսինը, որ ծառերի տակից փթած տանձ ժողովող էր, ասաց. հարկւր գուլդէն տուգանքն ինձ այդ վարմունքի պէս չէր ցաւեցնի:

Աինհօլցի կինն երգուեց տարիներով եկեղեցի չգնալ և ոչ ոքի չերևալ:

Շպէքմուլխի կինը ողբում էր. նա յաջորդ կերակի օրը կնքամայր պէտք է լինէր, իսկ այժմ իմացաւ, որ նոյն օրն իր ամուսինը տանուտէրի հետ միասին գուլդէ կանգնած կլինի բեմի առաջ:

Կալըէրլէդէրի կինը հէնց այդ միջոցին կերակրում էր խոզերին: Բարի անասունները սովորականի նման մսուրից գլուխները հանեցին ինչքան կարող էին և դէպի կերակուրն առաջ տարան. բայց տանտիկինը շերեփով ա՛յնպէս խփեց նրանց, որ խեղճերն արիւնլուայ եղան:

Մօօրլաուէրի կինը վերցրեց իր ամուսնու գլխարկը, որ այսօր ծածկել էին մուրացկան Բիգգէլի գլխին և ուղղակի կրակի մէջ ձգեց: Թէև նա չէր ուզում, որ իր արարմունքն իմացուի, բայց խանձի հոտն այնպէս տարածուեց, որ դրանց տանը մօտեցողները գալիս ու հարցնում էին թէ ի՞նչ հոտ է: Տան ետեւը Էլզէլին ճիշտ իրողութիւնը յայտնեց Հանս

Լեօլին: Ցան առաջևից երեք թէ չորս մարդ հարցրին թէ ի՞նչ հոտ է: Խենթեր, ի՞նչ պէտք է լինի, պատասխանեցին ամուսինները, կրակի մէջ ձգած ոտք է. բայց հէնց այդ լուսնին եկաւ Լեօլին ու ասաց. ես աւելի լաւ գիտեմ, բո գլխարկի հոտն է, որ կինդ կրակի մէջ ձգեց: Ո՞վ ասաց այդ, աղաղակեց Մօօրլաուէրի կինը: Ձեր Էլզէլին, պատասխանեց Լեօլին: Կինը բարկացած յետ խփեց պատուհանն և Էլզէլիի բերանին մի լաւ հարուած տալով՝ այնպէս արիւն լուայ արեց երեխայի բերանը, որ Կալքերլէդէրի խոզերից էլ վատթար: Բայց մի ըոպէից յետոյ նա մտաբերելով որ իր ամուսնուն ժամի երեքին դարձեալ գլխարկ է հարկաւոր, հրամայեց Էլզէլին, որ դեռ հազիւ շունչ էր քաշում, որ շտապով վազէ գլխարկ կարողի մօտ և մի գլխարկ բերէ: Բայց գլխարկ կարողն էլ դեռ տօնավաճառից տուն չէր եկել. կինը երկիւղից չգիտէր թէ ինչ անէ:

Նա երեխային ուղարկեց ճախարակագործի մօտ, որ իրենց փող էր պարտ և խնդրեց, որ բարի գտնուի և իր գլխարկը փոխ տայ. բայց սա էլ արդէն համայնքի ժողովն էր գնացել և Մօօրլաուէրը ստիպուած էր թասակով համայնքի ժողովի գնալ և ծիծաղի առարկայ դառնալ՝ պրոուած գլխարկի պատճառով:

154.

ԱՆՍԱՆՁ ՍԻՐՏԵ ՈՒՇԱԹԱՓՈՒԹԻՒՆ Է ՊԼՏՃԱՌՈՒՄ

Այս նորութիւնները Բօնալի առաջաւորների և մեծամեծների կանանցը շատ շփոթեցին: Մի առ ժամանակ նրանք սրտմտութիւնից չէին կարողանում պատմել՝ թէ իրենց ինչ էր պատահել այդ ժամանակամիջոցում, բայց յետոյ սկսեցին պատմել՝ որ այն անիծուած կախարդ հաւ ծախողին ստիպուած էին տուն թողնել:

Ամենից շատ գանգատւում էր այդ դժբաղդութեան մասին երիտասարդ Կալքերլէդէրի կինը: Նա երկար տարիներ մեծ հաւատ ունէր Եօհան Եակոբ Քրիստօֆ Ֆրիդրիխ Հարտկնոպֆի վերաբերմամբ, որին գիշեր ցերեկ իր տանն էր պահում: Այդ կինն ասաց իր ամուսնուն՝ թէ ինքն անիծել էր հաւ ծախողին, բայց այժմ ստիպուած էր նրան իր տուն ընդունել, արդեօք այդ բանը չի՞ փնտսի իրեն: Այդ մասին

Հարսկնոպֆին հարցրո՛ւ, ասաց ամուսինը: Այդպէս էլ մտա-
դիր եմ, ասաց կինը: Հաւատում եմ քեզ, պատասխանեց
մարդն ու պատմեց նրան թէ ինչպէս իր մարգարէն—այդպէս
էր կոչում նա Հարսկնոպֆին—խայտառակուել է համայնքի
առաջ՝ զգեստի գողացած աստառի պատճառով և աւելաց-
րեց թէ ինքը նրան շան նման տանից կհալածէ, եթէ հա-
մարձակուի նորից գալ:

Կինն այդ պատմութիւնը լսելով՝ գրեթէ ուշաթափուեց
և իմանալով մարդու սպառնալիքը թէ նա էլ չպէտք է հա-
մարձակուի իրենց տուն գալ, բոլորովին մոռացաւ մտածե-
լու թէ արդեօք մեղք չէ՞, որ ինքը չկարողացաւ հաւ ծա-
խողի վերաբերութեամբ իր երդմանը հաստատ մնալ:

Ուրիշ շատ կանայք էլ հարցնում էին— մի քանիսը մե՛ծ
երկիւղով— թէ արդեօք կիրակի ամեն բան կվերջանայ, թէ
Արններն էլի պէտք է շարունակէ հետազօտել: Մի քանի մե-
ծամիտներն էլ քննում էին, թէ արդեօք այժմ հաւ ծախո-
ղին պատուաւոր մարդ պէտք է համարեն և արօտի բանն
ու վերջին համայնքի ժողովում եղածներն ընդունեն՝ ինչ-
պէս որ կայ և ինչպէս որ ուզում են Արններն ու մի քանի
մուրացկաններ:

Բայց շատ հպարակ գիւղացիներ տանը զուարճանում
էին: Տասնեակ ընտանիքներից աւելի տան դուռն ու պա-
տուհանը փակելով՝ իրպէս կանանց առաջը ծաղրում էին ա-
ռաջաւորներին՝ թէ ինչպէս նրանք մուրացկան Բիգելից և
իր ընկերներից ներողութիւն խնդրեցին, ինչպէս նրանց
խաբէրայութիւնների ցանկը կարգացին և ինչպէս նրանք
«այդպէս է», «այդպէս է» ասացին, ինչպէս մեկը լեզուն
է կծել, միւսը քիթը կախել, երրորդը դողացել, չորրորդը
ոտքով տրոփել: Շատերը խմում էին Արների կենացը յու-
սալով, որ եթէ իշխանն այդպէս շարունակէ և Աստուած
կամենայ, իրենք իրենց հացը հալգիստ ձեռք կբերեն և կը
վալելեն. շատ կանայք ու մանուկներ էլ այդ պատմու-
թիւնը լսելով՝ ուրախութիւնից արտասւում էին:

ԳՈՐԾՈՂ ՄԱՐԴԻԿԸ ԿԱՌԱՎԱՐԵԼՈՒ ԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ յՈՒՆԻՆ

Ճաշից յետոյ Արհեւը համայնքին ներկայացրեց արօտը բաժանելու վերաբերմամբ իր կազմած ծրագիրը, զոյց տուեց ներանց, որոնք բոլորովին չգիտէին ու չէին էլ մտածել, թէ իսկապէս ճահիճների մէջ եղող ակունքներով կարելի է արօտի երրորդ մասից աւելին մարգագետին դարձնել և առհասարակ այս բաժանումով համայնքի ամեն մի անդամը մինչև հինգ հարիւր գոլղէն արժողութիւն ունեցող սեպհականութեան տէր կդառնայ: Նա ջրաբաշխութեան ծախքը, որ առ ձեռն հաշուով մօտ 7-ը կամ 8 հարիւր գոլղէն էր անում, իր վըայ առաւ և դրա փոխարէն գետին հարկ որոշեց ամեն մի կէս օրավար մարգագետինն չորս աբասի—իր առաջուց տուած եօթը հարիւր գոլղէնի տոկոսը վերցնելու համար—: Նա ապահովացրեց համայնքին, որ նրանք այդ հողի համար ուրիշ հարկ չեն վճարելու: Այս կէտի վերաբերութեամբ որոշ ասաց. գետինը ձերն է և ձեր նախնիքը թողել են ձեզ համար իբրև համայնքի սեպհականութիւն, որ հարկի չէ ենթարկուում և ես չեմ ուզում ձեր իրաւունքը խախտել: Մարդուս առաջին պարտականութիւնն է, որտեղ կարող է, իր կենակից մարդկանց աղքատութիւնը վերացնել, որպէս զի ամեն մէկն առանց հոգսի ու կարօտութեան կեանքի կարիքները լրացնէ. մարդուս այդ առաջին պարտաւորութիւնն առաւելապէս այն մարդոց պարտքն է, որոնց Աստուած ուրիշների հայր է կարգել: Յետոյ ասաց, որ ճահիճին տեղում իր պապի ժամանակ տնկուած ծառերըն ինքը ցանկանում է նոյնպէս բաժանել և ամեն մարդ կարող է նորատունկ ծառեր ստանալ դղեակի պարտիզից:

Ժողովուրդը ճանաչեց իր հօրը և բարձրաձայն շնորհակալութիւն յայտնեց. բայց նա մի վայրկեան թողեց ներանց, որ ուրախանան:

ՄԻ ԳԱՆԳԱՏԱԽՈՐ, ՈՐԻՆ ԲԱՂԴԸ ԺՊՏՈՒՄ Է

Հնորհակալութիւն յայտնող ժողովրդի ցնծութեան մի-

ջոցին առաջ եկաւ Արնհայմի հաւ ծախողը և Արները կան-
չեց. լուռթիւն: Ամբոխը լուեց և Քրիստոֆը գանգատուեց՝
որ ինքն իր կեանքումը ոչ ոքի ցաւ չէ պատճառել և յի-
սուն տարուց աւելի է, որ ամենքի հետ հաշտ ու խաղաղ
է ապրել, բայց այժմ յանկարծ իրեն համարում են կա-
խարդապետ և իր ամենալաւ բարեկամներն անգամ միանշում
են իրենից, ինչպէս ժանտախտից:

Արները մի րոպէ իր հայեացքն այս ու այն կողմը
շրջեց՝ տեսնելու թէ այս գանգատն ինչ տպաւորութիւն կը
թողնէ: Գիւղացիները գլխները միմեանց մօտեցրին և մի բա-
նիսն ասացին բարձրաձայն. կախարդութիւնն այժմ շուտով
մոռացութեան կտորուի, բանի որ համայնքի արօտը բաժան
բաժան եղաւ: Արները չլսելու դրեց այդ խօսքերն ու սպառ-
նաց նրանց, որ հաւ ծախողին եկեղեցու լուսարար կկարգէ,
եթէ նրանք շարունակեն նրան կախարդապետ անուանելով՝
օրական հացից զըկել: Ձեզնից ամեն մէկը կարող է կամեցա-
ծը հաւատալ, բայց ուրիշին ձեր հաւատով վիրաւորելուց
և նրա հետ անարդար վարուելուց զգուշացնում եմ ձեզ,
ասաց նա և աւելացրեց. եթէ դուք այդ մարդուն առաջուայ
նման թոյլ չէք տալ՝ մտնել ձեր սենեակն ու ախոռները,
այն ժամանակ ես կպատուիրեմ, որ նա ձեր կնունքներին ու
հարսանիքներին ներկայ լինի:

Այլ ևս ոչ ոք բան չի անիլ նրան, ասացին բոլոր
նստարաններից գիւղացիները:

Յետոյ խօսեց Արները. այդ գործում ես չեմ ուզում
ձեզ վրայ ծնշում գործ դնել և անարդար վարուել. եթէ
ձեզնից մէկը նրա դէմ քանդատ ունի կամ թէ նրա մասին
վատ ու անպատուաբեր բան գիտէ, թող առաջ գայ և ա-
սէ, ես նրան չեմ պաշտպանի:

Բայց ոչ ոք նրա դէմ ասելու բան չունէր:

Այդ տեսնելով Արներն ասաց. զարմանում եմ, որ ա-
ռաջաւորներից և միւս մեղադրեալներից ոչ մէկը չէ զգում,
որ այժմ ժամանակ է առանց ծածկելու խոստովանել՝ որ հաւ
ծախողի վերաբերմամբ պայմանաւորուած դաւադրութիւն էր
սարքուած՝ արօտի բաժանումը դժուարացնելու համար:

Առաջաւորները միմեանց էին նայում և նրանց մէջ նշա-
տած Ռէնօլդն աջ և ձախ խնդրում էր, որ ասեն թէ բանն

ինչումն է. և նրանք այժմ, առաջին անգամ իրենց կեանքում, լսեցին այդ բարի մարդու խորհուրդը: Նրանք այդ յաջող վայրկեանի առաւելութիւնն զգացին՝ կրկին Արնեւրի աշքին դուր գալու, քանի որ իրենք չկարողացան նրա վրայ իշխել: Նրանցից չորսը տեղից վերկենալով խոստովանեցին. այո, ճշմարիտ է, մենք ուզում էինք արօտի բաժանման արգելք լինել և սրտով երբէք հաւ ծախողին կախարդապետ չէինք համարում:

Արնեւրն ուրախացաւ, որ նրանց խաբեւայութեանց դիմակը վայր բերեց, իսկ ամբոխը բերանաբաց կանգնած էր և ննջեց գէմ գրգռուած: Յետոյ Արնեւրը ժողովրդին պատմեց նոյնպէս Հօօրլախերի ուրուականի պատմութիւնը և պատուիրեց Հիւգիին, Վալբերլէդերիչ, պահապանին ու Միխէլին առաջ գալ և խոստովանել, որ իր բոլոր ասածներն ամենայն մանրամասնութեամբ ճշմարիտ են:

157.

ԿԵՂԾԻԱՄՈՎ ԲԺԻՇԿՆ ԱՆԿՈՂՆՈՒԾ ԵՒ ՉԵՌՆԱՍՏՅԼԻ ՎՐԱՅ

Այդ միջոցին քահանայի տանից եկաւ Հանսը և յայտնեց տէր-հօրը, որ տանուտէրի կինը շուտ չուտ ուշագնաց է լինում և խնդրում է՝ թոյլ տալ ամուսնունք իր մօտ գալու:

Քահանան պատմեց Արնեւրին նրա հիւանդութեան հանգամանքներն ու «երկնից կաթիլների» ազդեցութիւնը. Հանսն էլ չկարողացաւ իրեն պահել և աւելացրեց թէ տանուտէրի կինն այժմ ինքն էլ զգում է, որ այդ «կաթիլներից» է թունաւորուել:

Բարկացած Արնեւրը հարցրեց շուտով թէ այդ դահիճը ներկայ է:

Նա տանն է, ասացին նրա դրացիներից մի քանիսը. Արնեւրն իսկոյն Վալբերլին ուղարկեց նրա մօտ՝ հրամայելով որ նրան բերէ:

Տրոյֆանգը պատուհանից պատասխանեց Վալբերլին ու հարցրեց թէ ինչ են կամենում իրենից: Բայց հենց որ հասկացաւ թէ խնդիրը տանուտէրի կնոջն է վերաբերում, չկամեցաւ Վալբերլի հետ գնալ և ասաց. դու գիտես, որ երբ սկսում

է երեկոյանաւ, ես չեմ կարող այլ ևս խօսել ու պատաս-
խանել և այսօր էլ այնքան խմել եմ, որ եթէ համայնքի
Ժողովին գամ, Կարող եմ աղբիւրի մօտի փայտի ծայրին ե-
ղծ խրտուիլակն Արների տեղ ընդունել: Այդ պատճառով
աւելի լաւ է, որ տանը մնամ: Բարի՛ եղիր և ասա՛ Արնե-
րին, որ հիւանդ եմ և անկողնում պառկած, բայց եթէ նա
ցանկանում է, ես վաղը կամ միւս օրը դղեակ կերթամ:

Տրոյֆանգին ատող Վայրէլը նրա պատասխանը բառա-
ցի յայտնեց Արներին, այսինքն որ նա կեղծամով պատու-
հանից իրեն ասաց, թէ անկողնում պառկած է ու հիւանդ
և այլն. բայց աղբիւրի խրտուիլակի մասին ոչինչ չասաց:

Արները վաղուց արդէն մտադրուել էր առաջին պա-
տահած առիթով ծաղրել նրան. նա կանչեց Ֆլինկին, որ
հիւանդին անկողնի մէջ մի ձեռնասայլի վրայ դնի և այն-
պէս բերէ. ինչ կուզէ թող ասէ նա, միւսնոյն է, միայն այդ
դիրքով պէտք է բերես, ասաց Արները:

Բայց Տրոյֆանգն էլ զգաց, որ իր պատասխանից լաւ
բան չի դուրս գալու. հէնց որ Վայրէլը գնաց, նա վերց-
րեց իր հին հեռադիտակն և ուղղեց դէպի համայնքի Ժո-
ղովատեղին՝ տեսնելու թէ Վայրէլն ինչպէս է խօսում Արնե-
րի հետ: Նա տեսաւ՝ թէ ի՞նչպէս է նա կանգնած նրա ա-
ռաջը և նրա բերանից իսկոյն նկատեց, որ ծաղրում է ի-
րեն. նա ջերմ՝ ունեցողի պէս դող զգաց, նկատելով՝ որ
Վայրէլն անհաւատարիմ հերետիկոսի նման դաւաճանում է
իրեն: Բայց երբ տեսաւ, որ թուանքին էլ Արների առաջն
եկաւ, քիչ մնաց, որ դիտակը ձեռքիցն ու պատուհանիցը
դուրս ընկնէր: Երկիւղի մէջ նա մտածեց, որ պէտք է ան-
կողին մտնէ, որպէս զի եկողը նրան պառկած տեսնէ: Սա-
կայն անկողին մտնելուց առաջ հեռադիտակը մի անգամ էլ
ձեռքն առաւ և տեսաւ, որ Արների մօտ ձեռնասայլեր ու-
նեցող շատ մարդիկ են կանգնած:

Երիտասարդներին շատ զուարճալի թուաց պարոն դոկ-
տորին անկողնով լողնու տակ բերելը. նրանք տասնեակնե-
րով տեղից վեր թռան և մի բանի ձեռնասայլեր բերին:

Այդքան ձեռնասայլերն ուրիշ բանի համար պէտք է
լինեն, մտածեց դոկտորը, աւելի ազատ շունչ քաշեց և
անկողին չմտաւ, այլ գնաց նկուղը՝ մի շիշ գինիով իր եր-

կիւղը փարատելու: Բայց հազիւ թէ շէշը բերել և սեղանի վրայ էր դրել, Ֆլինկն ու ձեռնասայլ բերող երիտասարդները բաղնեցին նրա դուռը. դոկտորի աչքերը մթնեցին՝ տեսնելով դրանց իրանց դռանը: Ի՞նչ բան ունիք այստեղ ձեր ձեռնասայլով, կակաղելով աղաղակեց նա պատուհանից:

Մենք պէտք է բեղ դրանով Արների մօտ տաններ, պատասխանեցին նրանք և նրանց հետ եկող տղաները բարձրաձայն ծիծաղեցին:

Բայց Ֆլինկը լուրջ կերպով ասաց. դուռը բացէ՛ք, դուք պէտք է մեզ հետ գաք: Տրոյֆանգը գրեթէ առանց իմանալու թէ ինչ է անում, բացեց դուռը:

Նրանք վեր բարձրացան և Ֆլինկը հաղորդեց նրան որոշ ձևով ու կարգով՝ թէ ինչ պէտք է անեն:

Նա սկսեց անիծել ու ասել, որ ինքը կարող է հազար և աւելի գուլդէն վճարել եթէ մի յանցանք է գործել, բայց թոյլ չի տալ, որ այդպէս վարուեն իր հետ:

Երիտասարդները պատասխանեցին, թէ Արները բժշկին խնայելու համար է այդպէս անում, որովհետև լսել է թէ հիւանդ ու անկողնում պահպանել է: Ֆլինկն ասաց, որ նա խելք բանեցնի և իր կամքով անի այն, ինչ որ այլ ևս կարելի չէ փոխել: Սակայն Տրոյֆանգը կատաղածի նման անիծում էր ու ասում, որ չի թոյլ տալ, որ իրեն հետ այդպէս վարուեն ու սայլակով տանեն: Վերջապէս Ֆլինկը յոգնեց ու ասաց, որ եթէ կամաւ չի կամենում գալ, կապել կտայ:

Իող մէկը համարձակուի փորձել ու մօտենալ ինձ, նա կտեսնի թէ ի՞նչ կպատահի իրեն: Բայց Ֆլինկն առանց պատասխան տալու՝ նրա թւից պինդ բռնեց:

Ո՛վ Յիսուս, ո՛վ Յիսուս, ձեռքս ցաւում է, ես կգամ, ասաց դոկտորը, ողբալով ու լալով նստեց ձեռնասայլի վրայ և համբերութեամբ թողեց, որ վերմակը վրան ծածկեն ու այնպէս քաշ տան սայլակով:

158.

ԼՈՒԾՈՒԱԾ ՀԱՆԵԼՈՒԿԸ ԵՒ ԱՐՆԵՐԻ ԴԱՏԱՎՃԻՌՆ ԱՐՏՕ-ՆԵԱԼ ՄԱՐԴԱՍՊԱՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐՄԱՄԲ

Երիտասարդները՝ ծաղր ու ծանակի համար, սայլակն

ամենաերկար ճանապարհով, գերեզմանատան մօտով, տարան: Կռնի Ֆրիդէլին և Ռիտիհանսն էին բաշ տալի սայլակը: Բայց նրանք դեռ չատ քիչ տեղ էին գնացել, յանկարծ Կռնի Ֆրիդէլին կռուը ցաւեց: Դոկտորը նրան առաջուա- նից տասն անգամ աւելի ծանր թուաց: Նա սպառնալիքներ էր արտասանում իրեն դիպչողների դէմ և կարծում էր թէ մինչև մահ ձեռքն էլ չի կարող բանեցնել: Գրեթէ ուշա- գնաց լինելով՝ նա ցած բերեց դոկտորին լոռենու տակ և բռնուն կերպով բռնելով թւի ցաւող տեղը՝ տեսաւ որ իր բաճկոնակի մի արուրեայ կոճակն ընկել է սայլաքաշի և ուսոսկրի միջավայրում և սեղմել թւը:

Արներն արդէն մի բանի անգամ արգելել էր Տրոյ- Փանդին՝ իր «դահճի կաթիլները» գործածել, բայց այժմ էլ չարգելեց նրան: Այսուհետև գործ դիր նրանից ինչքան կամենաս և ինչքան կարողանաս. թող խենթերը վճարեն քեզ դրա համար. այդ կողմից ոչ մի արգելք չեմ դնում քո առաջ: Իմ պահանջը քեզնից միմիայն այս է. երբ այ- սուհետև մէկը վախճանուի քո բժշկութեամբ, դու պէտք է նրա գերեզմանը փորես: Բայց որովհետև դու ծեր, արեւ- ցող, հազից չարչարուող ես, չես կարող անձամբ փորել, այդ պատճառով ուզում եմ խնայել քեզ: Բայց երբ ուզե- նաս փորել տալ, կարող ես մի մշակ վարձել և քո շատ կոճակներով մոխրագոյն վերարկուն ու սև կեղծծամբ նրան փոխ տալով՝ բանեցնես. նա այդ զգեստով կարող է քո փո- խարէն ննջեցեալների համար գերեզման փորել: Բայց դու էլ պէտք է նրա կողքին մի աթոռի վրայ նստես՝ քլունգի առաջին հարուածից սկսած մինչև վերջը. այդ պէտք է կա- տարուի: Իսկ եթէ քո ձեռքով բժշկուողներից մէկը մեռնի և դու չշայտնես ինձ, ես քեզ աճյալիսի մի տեղ կբանտար- կեմ, ուր ոչ արև տեսնես և ոչ լուսին:

Այս ասելով Արներն երեսը դարձրեց նրանից և թո- ղեց որ գնայ:

159.

ԱՐՆԵՐԸ ՎԱՅԵԼՈՒԹ Է ԴԱՐՁԵԱԼ ԻՐ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՊՏՈՒՂԸ

Այդպիսով վերջացաւ Արների համար այս արդարադա- օրը: Նա համայնքն արձակեց ու իր ձին բռնելով՝ տուն գնաց:

Մայր մանող արևի ճառագայթներն ընկել էին Արնե-
րի դղեակի աշտարակի վրայ: Արները յիշեց այսօրուայ ա-
րևի ծագումն ու իր առաւօտեան աղօթքը և իր հայեացքը
ձգելով դէպի արևը, ասաց. փա՛ռք Աստուծոյ, ես կարող
եմ ուրախ սրտով դիտել նրա մայր մտնելը:

Այս օրուայ վերջին ժամերը նա հաղուագիւտ զուար-
թութեամբ անցկացրեց: Երբէք նա իր ամուսնու գրկում
և երեխայոց հետ այսօրուայ նման մեծ ու ազնիւ չէր զգա-
ցել իրեն, որովհետև այսօրուայ նման շատ բարի գործեր
չէր արել:

160.

ՄԵՐՁԻՄԱՀ ՀԻՒԱՆԴԸ

Թողնենք դրան և դիմենք մերձիմահ հիւանդի խրճիթը:
Նրա ամուսինը լուռ ու մունջ ընկաւ նրա անկողնի՝ առաջ,
ձեռքը բռնեց, մխիթարեց, հրաժեշտ տուեց, Աստուծոյ օր-
հնութիւնը հայցեց նրա համար և վերջը ներողութիւն
խնդրեց նրանից:

Տանուտէր: Աստուած իմ, ես պէտք է ներողութիւն
խնդրեմ քեզնից. ե՛ս եմ քո թշուառութեան պատճառը:

Տանուտէրի կինը: Ես էլ իմ կողմից պատճառ եմ
եղել քո թշուառութեան:

Նրանք երկուսն էլ սկսեցին ջերմ արցունքներ թա-
փել: Մի քանի վայրկեանից յետոյ քահանան էլ եկաւ: Նա
նստեց նրանց կողքին և արտասուք էր թափում. մի խօսք
չէր արտասանում և ուշագիւր էր հիւանդի վայրկեանական
պահանջներին: Այդպէս էր նա բոլոր հիւանդների մօտ, ու-
րովհետև կարծում էր թէ պէտք է զուտ մարդկային մըտ-
քերով հիմք դնել սրբազան ուսուցման և ապա թէ աւե-
տարանի խօսքերով խօսել: Առհասարակ շատ խօսել չէր
սիրում նա և ասում էր թէ խօսքերը ծխի պէս կրակի
նշանն են և ոչ թէ կրակ. և որքան մաքուր լինի կրակը,
այնքան քիչ ծուխ կունենայ. որչափ մաքուր լինի մարդկա-
յին ուսումը, այնչափ քիչ խօսքեր պէտք է պարունակէ:
Շատ խօսքեր գործածելը հասարակ մարդու բանը չէ: Ու-
չափ շատ խօսքեր գործ դնենք, այնքան թոյլ կարտայայտենք
մեր միտքը կամ սրտինը: Շատ խօսքերը շփոթում են մար-

դուն և հարկերաւոր երկրորդական բաներ առաջ բերում, իսկ գլխաւորը մնում է: Բայց մեր ժամանակի մարդիկ մանկութիւնից սկսած սովոր են շատ բառեր գործածելուն և գրեթէ հասկացողութիւն չունին, որ կարելի է առանց բառերի, մարդոց ներքին արժանաւորութիւնն և երկիւղածութիւնն արտայայտել:

Բարի քահանան տարիներով շարունակ իր գիւղացիներին ներողութիւն էր խնդրում, որ ինքը միշտ սենեակը մտնելու վայրկեանին բարձր ձայնով չէ աղօթում. բայց նրանք հետզհետէ ընտելացան այդ բանին: Մերձիմահ հիւանդների անկողնի մօտ նրա պահպանած թախծալի լուութիւնը, սրտաբէր ցաւակցութիւնը և նրա սիրով ու հաւատով լի դէմքը խօսքերից աւելի էր արտայայտում նրա ուսուցման ոգին՝ այս կեանքի բաղդաւորութիւնն ու պարտականութիւնն և հանդերձեալի երջանկութիւնն ու յոյսերը: Նրա սկզբունքն էր, ով ուշադրութեամբ է վերաբերւում մարդկանց հանգամանքներին ու կարիքներին այս աշխարհում, նա կարող է միայն հանդերձեալ կեանքի ուսուցումը նրանց սրտումը տպաւորել: Այդ պատճառով իր կարողութեան չափ աշխատում էր լինել այն և տալ այն, ինչ որ իր կարծիքով ամեն վայրկեան ամենից լաւն է. և սովորութիւն ունէր շատ երկար լսել ու տեսնել՝ ինչ որ մարդս որոնում, ցանկանում, մտածում և հասկանում է:

Այդպէս նա իր ժողովրդի մէջ և նա մանաւանդ հիւանդների ու մերձիմահների մօտ, սովորաբար ներկայ եղողների մէջ ամենից քիչ էր խօսում և կարծես բոլորովին ուրիշ մարդ լինէր: Բայց երբ սկսում էր խօսել, ամբողջ հոգւով զգացուած էր արտասանում ամեն մի խօսքը. կարծես թէ մեռնողի հոգին է թափանցում, իր խօսքերն այնտեղից հանում և նրա լեզուի ծայրին դնում իր կամեցածը: Այն ամեն ընտանիքներում, որտեղ նա ներկայ էր լինում, մեռնողների անկողիններն անմոռանալի էին մնում:

Նրա ներշնչմամբ տանուտէրի կինը ցանկութիւն արտայայտեց, որ այն բոլոր չքաւորները, որոնց հետ նա անարգար էր վարուել՝ իր մօտ գան:

Քահանան այնտեղից գնաց Տրդմանգի մօտ, առաջուց խօսք տալով, թէ Արներին կենդրէ, որ տանուտէրին թոյլ

տայ պս երեկոյ իր մօտ հրաւիրելու այն չբաւորներին,
որոնց նրա կինը կամենում էր տեսնել:

161.

ԲԱՐԵՍԻՐՏ ՄԱՐԴԻՆ ՅԱՋՈՂԻՈՒՄ Է ԻՐ ՈՒՋԱԾՆ ԱՆԵԼ
ՏԱԼ ՈՒՐԻՇՆԵՐԻՆ

Տրոյֆանգը քահանային տեսնելով՝ բարևելու փոխա-
րէն հարցրեց՝ Թէ ի՞նչ գործ ունի այսօր իր մօտ:

Միմիայն ձեզ բարի գիշեր ցանկանալու համար եմ ե-
կել, եթէ կարող էք տանել այդ, պատասխանեց քահանան
և ուղղակի նրա երեսին նայեց:

Դոկտորն իսկոյն աւելի ուրախ դէմք ցոյց տուեց, մէկ
աթոռի վրայից հաւաքեց զանազան խոտեր ու արկղիկներ
և աթոռն առաջարկեց քահանային նստելու:

Քահանան իսկոյն սկսեց տանուտէրի կնոջ մասին խօ-
սել. դոկտորն էլ առանձին եռանդով սկսեց հաւատացնել,
որ ինքը մեղաւոր չէ և իրեն դէմ յանցանք են գործում.
Վերջն ասաց՝ մահուան դէմ ոչ ոք չի կարող բան անել և
ուրիշ դոկտորների մօտ բժշկուողներից էլ շատերը մեռ-
նում են:

Քահանան: Ձեր դեղորայքը մարդոց կեանքի և մա-
հուան մէջ տեղն են գցում:

Տրոյֆանգ: Դուք խօսում էք այն բանի մասին, որից
ոչինչ չէք հասկանում: Բոլոր լաւ դեղերը պէտք է հիւծեն:

Քահանան: Դուք խիղճ չունիք և ինքներդ ամենից
քիչ էք հասկանում Թէ դեղորայքն ի՞նչպէս և ինչ տեղ
պէտք է ազդեն:

Տրոյֆանգ: Միւսներն ինձնից աւելի չեն հասկանում
և իմ խիղճն էլ այնպիսի արկղի մէջն է, ինչպէս ուրիշ-
ներինը:

Մի առ ժամանակ նրանք շարունակեցին այդ ձևով
խօսել, մինչև որ վերջապէս քահանան տաքացաւ ու ասաց.
տանուտէրի կնոջ հանգամանքներն այնպէս են, որ եթէ նրա
դիակը կտրեն, ցերեկուայ լուսի պէս պարզ կերևայ, որ
դուք թունաւորել էք նրան:

Հէնց որ քահանան «դիակը կտրեն» արտասանեց,
Տրոյֆանգը սարսափեց. նա լեզուն փոխեց և խոնարհ կեր-

պով ասաց. ես արեւ եմ ինչ որ կարողացել եմ և եթէ իմ կեանքն էլ վտանգի ենթարկուէր, աւելի չէի կարող անել և արածիցս էլ աւելի լաւ չէի կարող:

Բայց քահանան այդ կօսքերին էլ ընդդիմախօսեց ու ասաց, երեք օրից աւելի է, որ Տիւանդի մօտ չէք եղել. դուք նրան թողել էք անխնամ. նոյն իսկ պատուաւոր անասնաբոյժն անգամ երբ յանձն է առնում մի անասուն բուժել, այդպէս անխնամ չէ թողնում նրան:

Տրոյֆանդն ուզում էր ամեն տեսակ պատճառներ առաջ բերելով բացատրել՝ թէ ինչու երեք օրուայ ընթացքում տանուտէրի տուն չէ գնացել, բայց կակազում էր:

Քահանան: Միակ պատճառն այն է, որ տեսաք դեղի ազդեցութեան հետեւանքը:

Այսպիսով քահանան նրան այնպէս նեղը լծեց, որ նա վերջը ուինչ չկարողացաւ պատասխանել ու ասաց, տէր-հայր, դուք լաւ չէք վարում ինձ հետ:

Քահանան: Դուք այլ ևս բժշկութիւն չպէտք է անէք, եթէ կամենում էք որ պատուաւոր մարդիկ սրտանց լաւ լինեն ձեզ հետ և բարեկամ մնան:

Տրոյֆանդ: Ես այնպիսի մարդկանց եմ օգնութիւն հասցրել, որոնց ոչ ոք չէր օգնում. և այնպիսի դեղորայք ունեւմ հարկաւ, որ ուրիշները չունեն և լաւ են: Արդեօք ես այդ բժշկութեան միջոցները ծովը գցեմ, կամ ինձ հետ գերեզման տանեմ:

Քահանան: Ո՛չ, ես այդ չեմ ասում:

Տրոյֆանդ: Ուրեմն ձեր կարծիքով ի՞նչ պէտք է անեմ:

Քահանան: Դուք պէտք է մի հասկացող բժիշկ գըտնէք, ձեր փորձառութիւնը նրան հաղորդէք և ձեր բժշկութեան միջոցներն ու դեղերը յայտնէք:

Տրոյֆանդ: Այդ նշանակում է՝ որ ես անձամբ իմ մի կտոր հացը բերանիցս կտրեմ և ուրիշին տամ. մի՞թէ կարծում էք, որ ես այդպիսի յիմարութիւն կանեմ:

Քահանան: Նայելով թէ գործի վրայ ի՞նչ տեսակէտով էք նայում:

Տրոյֆանդ: Ի՞նչ էք ուզում ասել:

Քահանան: Ահա այսպէս. իմ կարծիքով դուք արդար խղճով Աստծոյ առաջ չէք կարող ասել, որ ձեր արհեստը

գործ էք դնում՝ առանց ուրիշ մարդկանց կեանքը վտանգի ենթարկելու. եթէ դուք այդ չէք կարող, կամ պէտք է թողնէք այդ արհեստը կամ թէ դադարէք պատուաւոր մարդ լինելուց: Իսկ եթէ ստիպուած լինիք թողնել ձեր արհեստը, ինչու չպէտք է ձեր ձեռքումն եղող այդ բարիքը մի ուրիշին տաք, որ աւելի լաւ գործադրելով՝ կարող է օգնել մարդկութեանը:

Տրդֆանգը լուում է և բաճանան շարունակում. սիրելիս, մտածեցէք, թէ արդեօք ձեր մահուան ընկերացիներ ցանկանալ բարիք անել մարդկանց, որոնց դուք ձեր անդգոյշ և անխելք բժշկութեամբ գերեզման էք իջեցրել. չէ՞իք ցանկանալ ուրիշների կեանքի և բարօրութեան, համար մի լաւ բան էլ զոհել:

Տրդֆանգը մինչև այժմ աչքերը գետին ձգած՝ ոչ մի խօսք չէր արտասանել, բայց այժմ գլուխը բարձրացրեց, նայեց քաջանային ու ասաց. այո՛, եթէ ինձ հետ այդպէս վարուէին և այդպէս խօսէին, գուցէ ես ձեր ասածներից այնքան էլ հեռու չփախչէի: Մտածեցէ՛ք ինչ որ կամենաք. ես հարկաւ սրտով հրէշ չեմ և կարող եմ առանց դրան էլ ապրել և մնալ այն՝ ինչ որ եմ:

Գիտեմ այդ, ասաց քաջանան, այդ պատճառով էլ աւելի արիութիւն ունեցայ ասածներս պահանջելու ձեզնից: Յետոյ նա խօսեց տանուտէրի կնոջ մասին՝ թէ ինչպէս նա յաջորդ առաւօտը կամենում է հրաժեշտ տալ այն բոլոր չքաւորներին, որոնց հետ ինքն անարդար է վարուել:

Ես էլ կուզէի այդ ընկերներին լինել, ասաց Տրդֆանգը և քաջանան որոշեց, որ նա կողքի սենեակից ահա՛ նստես լինի այդ հրաժեշտին. յետոյ բարեկամաբար մնաս բարև ասաց նրան՝ յուսալով որ տանուտէրի կնոջ մահուան անկողնի մօտ աւելի կմեղմանայ նրա սիրտը: Տուն գնալիս ճանապարհին քաջանան շատ չքաւորների տուն մտաւ և խնդրեց, որ վաղն առաւօտեան ժամի ութին տանուտէրի կնոջ մօտ լինեն և իրենց մանուկներին էլ հետները տանեն:

Տանուտէրն էլ գնացել էր բոլոր չքաւորների մօտ. շատերի սիրտը յուզւում էր, երբ տանուտէրն ասում էր նրանց իր ցանկացածը. նրանք արտասուում էին:

Ասա՛ կնոջդ, որ մեր մասին չմտածէ և հանգիստ մեռնի, ասաց մէկը:

Այժմ ամեն բան անցել է, իսկ ինչ որ անցել է, ներա մասին չեմ մտածում ես, ասաց մէկ ուրիշը:

Այդ կարևոր չէ, թող նա հանգիստ լինի, ես ցանկանում եմ նրան սրտանց ամեն բարիք և արքայութիւն:

Երկիրս վշտի հովիտ է. մենք ամենքս էլ միատեղ շատ չարիք ենք անում: Թող նա մեր պատճառով նեղութիւն չկրէ:

Նա երբեմն երբեմն ինձ բարութիւն էլ է արել և կարիքի ժամանակ, Աստուած է վկայ, մի երկու անգամ էլ առանց բեզ իմաց տալու է օգնութեան հասել:

Այսպէս բարեկամաբար էին պատասխանում չքաւոր մարդիկը տանուտէրին, որ խոնարհ կանգնած էր նրանց առաջ և ասում. այո՛, այո՛, եթէ այդ ուրախութիւն կպատճառէ նրան, վաղը սիրով կգանք. բոլորն էլ ցանկանում էին, որ նա հանգիստ ու թեթևութեամբ անցկացնի գիշերը և եթէ Աստուած կամենայ, առողջանայ: Միայն շատ բռն են այնպիսի խօսք ասացին, որ վիրաւորէր տանուտէրին. բայց նա այնպէս համբերող էր և այնպէս թախծալի պատասխաններ էր տալիս, որ այդպիսի խօսք ասողներն էլ զըղջում էին:

Հօօրլաւերի կինը պատասխանեց նրան. Ա՛խ Աստուած իմ, սիրով կներէի ձեզ, եթէ իմ երեսանների կարիքը չը յուսահատեցնէր ինձ:

Ծանուտերը կանգնած էր անխօս նրա առաջը և չէր կարողանում պատասխանել:

Նոյն վայրկեանին Հօօրլաւերի կինը յետ վերցրեց իր ասած խօսքն ու ասաց. բերանիցս թռաւ այդ խօսքը, առանց իմ կամքի. այդ մասին մի մտածի, Աստուած կօգնէ մեզ:

162.

ՄԱՐԴԻԿ ԲԱՐԻ ԵՆ ԵՒ ՀԱՃՈՒԹԵԱՄԲ ԵՆ ԲԱՐԻ ԼԻՆՈՒՄ

Արդէն հասաւ տանուտէրի կնոջ մահուան առաւօտը: Նա արթնացաւ թարմացնող քնից յետոյ և զարմանքով նայեց իր անկողնից արևին, որ այժմ վերջին անգամն էր

ծագում նրա համար այս աշխարհում: Այդ վայրկեանին նա մտածում էր. միւս աշխարհում ինձ աւելի լաւ արեգակ է սպասում:

Գերտրուդը նրա զարթելուց առաջ արդէն այնտեղ էր և սփոփում էր նրա ցաւերը. մէկ սրբում էր նրա ճակատի քրտինքը, մէկ ուղղում էր բարձը, մէկ աջից ձախ և ձախից աջ կողքի վրայ շրջում նրան: Նա հիւանդի սենեակի օդը թարմացրեց քացախով և տանը գտնուող բոլոր աթոռներն ու նստարանները կարգի բերեց, որպէս զի եկող չքաւորները կարողանան նստել: Երբ Գերտրուդը մեռնողին միանգամ սյդպէս քնքշաբար մէկ կողմի վրայ էր շրջում, նա ասաց, անաստուած մարդու ձեռքն ամեն տեղ կոշտ է, իսկ դո՛ւ, եթէ սրտանց չանէիր՝ չէիր կարող ինձ այնպէս շրջել, որ այդքան քիչ ցաւ պատճառէր ինձ. ես զգում եմ, որ ամբողջ կեանքումս սխալուած եմ եղել:

Երբ քահանան Տրոյֆանգի հետ եկաւ, նշանացի արեց Գերտրուդին. Գերտրուդը դոկտորին տեսնելով վախեցաւ և դրանք միմեանց չբարևեցին. նրա լեզուի ծայրին էին հետևեալ խօսքերը. այս մարդը կրկին ինչո՞ւ է ուղղում անհանգըստացնել խեղճին:

Քահանան նրա շրթունքների վրայ կարգաց նրա մըտքինը և ձեռքը բռնելով ասաց. մենք ձեզ չենք անհանգըստացնի:

Նրան տեսնելը հարկաւ հիւանդին անհանգստութիւն կ'պատճառէ, որովհետև հէնց այն ժամանակն է գալիս, երբ նա սպասում է չքաւորներին, պատասխանեց Գերտրուդը բուռն կերպով:

Նա միայն կողքի սենեակից ուղղում է տեսնել չքաւորներին գալը, պատասխանեց քահանան և Գերտրուդը տարաւ նրան այն սենեակը:

Ժամի ութը խփեց և չքաւորներն եկան: Նրանք տան առաջը միմեանց սպասում էին, որ միասին ներս մտնեն և հիւանդին նեղութիւն չպատճառեն՝ անդադար դուռը բաց ու խուփ անելով:

Քահանան գնաց նրանց մօտ, սրտանց բարևեց բոլորին, շնորհակալութիւն յայտնեց, որ ուրախացրին հիւանդին և

խնդրեց, որ սենեակը մտնելիս ըստ կարելոյն հանդարտ ու լուռ լինեն:

Զբաւորների մեծ մասը, այր մարդիկ ու կանայք, փողոցում հանեցին իրենց կօշիկները և ձեռքերին բռնելով համարեա՝ թէ ոտքի մատների վրայ էին գնում, որ աղմուկ չանեն, Դրանք բոլորը՝ թէ մարդ, թէ կին և թէ երեխայ՝ բառասուն հոգուց աւելի էին:

Երբ նրանք ներս եկան, տանուտէրի կինն ամեն մէկին նայում էր և գլուխը շարժում: Բոլոր չքաւորներն էլ նրա բարեւի պատասխանեցին բարեկամական նշաններ արտայայտելով. շատերի աչքերն արտասուքով լի էին. ոչ ոք չէր խօսում: Հօօրլախերի կինը մահուան արտայայտութիւն ունէր:

Տանուտէրի կինը տեսաւ նրան՝ երկու երեխաները ձեռքին, որոնք բաղքի և կարիքի պատկերն էին կրում, մաշուած կօշիկները ձեռքին բռնած, իր առաջը կանգնած՝ համբերութեամբ իրեն նայելիս և յետոյ աչքերը դէպ երկինք ուղղելիս: Նա դողաց այս տեսարանից և մարդու ձեռքը բռնեց. վերջինս իր դէմքը ծածկեց հիւանդի վերմակով: Բայց հիւանդը հանգստացաւ կրկին: Նա ամբողջ գիշերը և գարթելուց յետոյ շարունակ նրա վրայ էր մտածում՝ թէ ի՞նչ պէտք է ասէ այդ դժբաղդներին:

Այժմ նա խնդրեց ամենքին նստել. ամեն մէկն էլ լուռ աշխատեց իրենից մօտիկ եղող տեղը բռնել. տղամարդիկն ու կանայք երեխաներին իրենց գիրկն առան:

163.

ՄԵՌՆՈՂԻ ԽՕՍՔԵՐԸ

Հիւանդն ասաց. բարեւ ձեզ, սիրելի, չքաւոր և յաճախ մեղանից ճնշուող բարեկամներ. Աստուած վարձատրէ ձեզ, որ խղճացիք ինձ և այժմ, երբ ինձ պէտք էիք, եկաք ինձ մօտ: Ես արժանի չէի դրան: Երբ դուք կարիքի և թշուառութեան ժամանակ ինձ մօտ էիք գալիս, ես սիրտս փակում էի ձեր ցաւերի առաջ: Ես ուշադրութիւն չէի դարձնում ձեր աչքերի մէջ փայլող սովի ու պակասութեան վրայ և աչքերս չուում էի միայն ձեր ձեռքն եղած կոպէկի

վրայ: Ձեզ պատկանող կաթիլը ես պահում էի բաժանում. ես լաւ չէի դատարկում այն չափը, որի մէջ ձեր ալիւրն էր. քաշում էի ձեր երեխայոց համար ձեր գնած կաթիլները: Հացն ու իւղը, գինին ու միսը կշռելիս պակաս էի տալիս ձեզ և ստիպում էի ձեզ ինձնից թանկ գնով առնել այն, ինչ որ ուրիշից աւելի արժան կարող էիք գնել: Մեր մեղաց համար գիւղի երեխաներն իրենց ծնողներից էին գողանում, ծառաները վարպետներից, կանայքն իրենց մարդկանցից և գողացածը մեր տուն էին բերում: Այդ պատճառով մենք բոլոր մարդկանցից էլ թշուառացանք: Ձեզնից շատերին գողութեան համար պատժել են, իսկ դուք գողացածը մեզ համար էք բերել. շատերը ձեզնից անհնազանդ որդոց անէծքն են կրել, իսկ նրանք մեր պատճառով են անհնազանդ դարձել. շատերն էլ մեզ մօտ մոլորուելով՝ յուսահատուել են: Ձեզնից շատերի որդիքը մեր երկրից փախել են, որովհետեւ փչացել են մեր ձեռքին և աղջիկներն էլ դժբաղդացել են, որովհետեւ մեր տանը նրանց համար որոգայթներ են լարել:

Դեռ էլի՞ շատ բան կայ, բայց չեմ կարող ասել և որ գլխաւորն է՝ չեմ կարող փոխել: Աւելի ոչինչ չեմ կարող ասել. օրինակ առէք և ի սէ՛ր Աստուծոյ, ձեզնից տմեն մէկը թող իր տանը և իւրայինների մօտ մնայ: Ախեցէ՛ք և մի կոպէկի անգամ ոչինչ մի՛ գնէք, եթէ չէք կարող իսկոյն վճարել:

Այստեղ նա մի փոքր կանգ առաւ և սպա շարունակեց.

Ես աւելի ոչինչ չեմ կարող ասել. ի սէ՛ր Աստուծոյ, ներեցէ՛ք ինձ, ներեցէ՛ք իմ ամուսնուն. ես այժմ մի խեղճ մեղաւոր եմ և սպասում եմ մահուան: Ամեն մէկիդ խնդրում եմ, ի սէ՛ր Աթուրեծոյ, ինձ համար հաւատով լի մի ճշայր մեր աղօթեցէ՛ք: —

Այս խօսքերն արտասանելով՝ տանուտէրի կինն երեսը միւս կողմը դարձրեց և ուշագնաց ընկաւ բարձերի վրայ:

ԱՅՍՏԵՂ Է ԶՇՄԱՐԻՏ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՏՈՒՆԸ ԵՒ ԵՐԿՆՔԻ
ԴՈՒՌԸ

Ես էլ այդ մարդկանց մէջն էի նստած, բայց չեմ կարող արտայայտել ու նկարագրել թէ ինչ զգացինք մենք բոլորս, երբ հիւանդը մեր առաջ ուշագնաց ընկաւ:

Սուրբ հոգի, որ հոգմի պէս սաւառնում ես և կրակի պէս այրում՝ մարդկանց սրտերին ուղղութիւն տալու, դժուար հնցիւր և սրբագործեցիւր մեռնողի խօսքերը, որովհետեւ այն խեղճերի խումբը, որ դեռ երէկ վռէժանդութիւն էր գոչում և դառնապէս խօսում, այժմ ցաւում ու ողբում էր նրա վրայ, ինչպէս իր սիրելու վրայ և նրա օրհնութիւնն էր ցանկանում, ինչպէս հարազատ մօր օրհնութիւնը:

Սուրբ հոգի, դժուար օրհնում ես մարդկանց խօսքը, որ նրանք էլ Աստուծոյ խօսքին նմանուին, սաւառնի՛ր յաւիտեան այս մեռնողի խօսքերի վրայ, որ նրա ճրագը չմարի և նրա դժը չոչնչանայ, քանի որ հարուստները կճնշեն երկրիս վրայ և աղքատները կչարչարուն: Իմ հոգին փառաբանում է Աստծուն և գովաբանում է նրա անունը՝ որովհետեւ նա գթաց մեռնողին, ներեց նրա մեղքերը և ոչնչացրեց նրա չարագործութիւնները: Նրա աղքատները աղօթում են նրա համար և նրանք, որոնց նա ճնշել է, լալիս են նրա համար. նոյն իսկ նրանց գրկի անչափահասների արտասուքները աղաչում են Տիրոջը նրա համար: Փառաբանիր, իմ հոգի, Աստծուն և գովաբանիր նրա անունը:—

Բոլոր չքաւորներն ոտքի ելան և միաբերան ներողամտութեան ու սիրոյ խօսքեր էին արտասանում. քահանան չքաւորների մէջ տեղը չոքեց, աչքերն երկինք բարձրացրեց և աղօթում էր լուռ, որ այս ժամի օրհնութեան տպաւորութիւնը չքաւորների սրտում անջնջելի մնայ, մինչև որ բոլորն էլ իրենց երկրաւորը լինեն:

Երբ քահանան վեր կացաւ, Գերտրուդն ասաց, որ այժմ հիւանդին հանգստութիւն է հարկաւոր: Քահանան էլ նոյնը չքաւորներին ասաց ու նրանք էլ մէկը միւսի ետևից լուելեայն դուրս գնացին:

Միւս սենեակումն եղող Տրոյֆանգն այնպէս զգացուել էր այս տեսարանից, որ երբ քահանան նրա մօտ գնաց, պարզ ու ինքնաբերաբար յայտնեց, որ ինքն այսուհետեւ այլ ևս ոչ ոքի դեղօրայք չի տալ: Նա խնդրեց քահանային՝ իրեն համար ել ներողութիւն խնդրել և վերջինս բոլորովին ապահով կերպով իր նպատակին հասնելու համար՝ դուրս տորին միւս օրն իր մօտ ճաշի հրաւիրեց:

165.

Եթէ ԴՈՒՔ ԶԵՐ ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՄԻ ԴՊԻՐՆԵՐԻՆ ԵՒ ՓԱՐԻ-
ԱՅՑԻՆԵՐԻՆ ԶԳԵՐԱԶԱՆՑԷՔ՝ ԵՐԿՆՔԻ՝ ԱՐՔԱՅՈՒԹԻՒՆԸ
ԶԷՔ ՄՏՆԻ

Տաւն վերադառնալու ժամանակ Հօօրլախէրի կինը Ռէնօլլի մօտից անցաւ: Նա մտքերի մէջ խորասուզուած նըստած էր տան առաջը: Երէկուայ տպաւորութիւնը դեռ ևս ծանրացած էր նրա սրտի վրայ: Իր կեանքի ամբողջ ընթացքն ու այդ միջոցին իր արած սակաւ բարութիւնները ներկայացան նրա աչքի առաջ. հէնց այս՝ միջոցին անցաւ նրա մօտով այն կինն իր երեք մանուկներով և ողջունեց նրան: Նա գիտէր, որ նա տանուտէրի կնոջ մօտիցն է գալիս ու ասաց. դու ե՛լ կարողացար սիրտդ պնդել նրա մօտ գնալու, չնայելով որ նա քեզ ու մանուկներիդ այդպէս քամաղդացրեց:

Եթէ նա սրանից ել աւելի թշուառացներ ինձ, էլի չնորհակալութիւն կ'յայտնէի Աստծուն, որ ես այժմ նրա մօտ էի, պատասխանեց կինը:

Ռէնօլլըն աչքերը չռեց նրա վրայ ու ասաց. շատ բան կ'ստանաս այ՝ թէ նրա մօտ գնացիր: Այդ ընտանիքի թշուառութիւնն այնպէս վիրաւորում էր նրա սիրտը, որ նրա բերանից թռաւ այդ անպարզ խօսքը: Եւ յանդիմանութեան ել արժանի չէ նա, որովհետեւ մանուկները կ'սամերկ էին:

Հօօրլախէրի կինը պատասխանեց. Ռէնօլլ, ես այժմ փորձեցի, որ երբ մարդ սրտով արի ու հանգիստ է, աւելի լաւ է զգում իրեն, քան թէ կուշտ ժամանակը:

Ռէնօլլըն ամաչեց ու ասաց. Փա՛ռք Աստուծոյ, որ նա քեզ մի լաւութիւն է արել:

Ռէնօլլ, պատասխանեց կինը, եթէ բոլոր չքաւորները

նրա հետ անկարգար վարուած լինէին և նրան թշուառաց-
րած, ինչպէս նա մեզ է թշուառացրել, մենք նրա անկողնի
առաջ այժմեանից աւելի չէինք կարող խոնարհել:

Այդ շատ տարօրինակ բան է, ասաց Ռէնօլդը և պատ-
մել տուեց նրան հիւանդի բոլոր ասածներն ու բոլոր պա-
տահածները: Երբ նա վերջացրեց իր պատմութիւնն և ու-
զում էր ճանապարհը շարունակել, Ռէնօլդն ասաց, սպա-
սիր մի բոպէ էլ, ես քեզ կարծեմ մի բան ունիմ ասելու:
Նա տեղից վեր կացաւ, գնաց սենեակը, իր կնոջ մօտ և
ասաց. կին, ես մտադիր եմ Հօօրլախէրին օգնել, որ նա
կրկին իր տունը ձեռք բերէ:

Կինը: Եթէ մտադիր ես, կարող ես չորս—հինգ
հարիւր գուլդէնից ձեռք վերցնել:

Ռէնօլդ: Այո, գիտեմ որ այդքան պարտք կայ այդ
տան վրայ:

Կինը: Եւ այնուամենայնիւ կամենում ես:

Ռէնօլդ: Այո:

Կինը: Այդ այնպիսի մի ողորմութիւն է, որ կարելի
էր հարիւր մասն անել:

Ռէնօլդ: Այս ամենից շատ է ճնշում սիրտս:

Կինը: Ձեմ կարող ասել՝ թէ հաճելի է ինձ արածդ:

Ռէնօլդ: Կին, տանուտէրի տանը ես յաճախ խղճիս
դէմ եմ գործել, ես նրա հետ կերել ու խմել եմ, երբ չը
պէտք է ուտէի և խմէի, լռել եմ, ուր պէտք է խօսէի.
այժմ հաճութեամբ կուղէի ցոյց տալ՝ թէ ինչպէս եմ այդ
մասին մտածում: Դու գիտես, որ եթէ փոխանակ չորս հա-
րիւրի, չորս հազար գուլդէնի բան էլ լինէր, էլի կանէի:

Կինը: Ի սէր Աստուծոյ, արա՛ ինչ որ կամենում ես
և ինչ որ լաւ ես համարում:

Ուրախ եմ, որ ընդդէմ չես. հակառակ քո կամքի ես
էլ այնքան հաճութեամբ չէի անի, ասաց Ռէնօլդը, սեղմեց
նրա ձեռքը, նորից դուրս գնաց ու Հօօրլախէրի կնոջը
յայտնեց իր մտադրութիւնը:

Երբ վերջինս լալով շնորհակալութիւն էր յայտնում
նրան, Ռէնօլդն ասաց. ամաչի՛ր, փողոցում չի կարելի այդ-
պէս լալ: Յետոյ ինքը շտապով սենեակը մտաւ. Հօօրլախէ-

րի կինը հետեւեց նրան իր մանուկներով ու շնորհակալութիւն էր յայտնում շարունակ:

Ի՞նչ օգուտ այդքան խօսելուց, ասաց Ռէնօլդը, արդէն լսեցի: Տո՛ւն գնա այժմ, Աստծուն շնորհակալութիւն յայտնիր, օրինաւոր, խնայողութեամբ ապրիր և տուն ու տեղդ կարգի բեր: Ռէնօլդի կինն էլ նրան ու զաւակներին հաց, չորացրած տանձ և մի քիչ կաթ տուեց, որովհետև նա էլ ուրախ էր այժմ:

Տանուտերի կինն իր վերջին ժամերին լսելով այդ բանը, ասաց. սյդ միակ ուրախութիւնն է, որ հետո երկինք եմ տանում: Այս էր նրա վերջին հասկանալի խօսքը: Համարեա՛ կէս ժամ առաջ նա ասել էր. ուրախ եմ, որ շուտով իմ զաւակի մօտ կլինեմ: Քանի որ նա կենդանի էր, մենք էլ աղօթում էինք և չար բան անելուց քաշուում, բայց նրա մահից յետոյ էլ ոչնչից չէինք քաշուում՝ ոչ երկնքում և ոչ երկրիս վրայ:

Յետոյ լսեց և նրա կեանքի վերջին կայծը մոմի պէս մեղմ մարեց: Գերտուգն ամեն հոգս քաշեց և պատրաստեց նրան գերեզման իջեցնելու. մահագոյժ զանգակները խփելիս գիւղացիները մեծ մասամբ լաց էին լինում: Նրա մահուանից քառորդ ժամ անցնելուց յետոյ՝ տանուտերը կըրկին բանտ գնաց:

166.

Երբ քահանան լսեց, որ Յակոբ Փրիդրիխ Հարտկնոպֆը խոնարհել և ամենքի ծաղրի առարկայ է դարձել, հէնց նոյն գիշերը գնաց նրա մօտ:

Ողորմելին չգիտէր, որ մարդս իրեն պատահած ամեն մի բամբաղդութիւնից կարող է ամենամեծ օգուտը քաղել, եթէ կարողանայ իրեն զսպել ու հետադատել իր մեղաւորութեան պատճառը: Նա միայն կատաղում էր, որ ամեն մարդ ծաղրում է իրեն և չէր մտածում, որ իր յիմարութիւններն ու յանցանքներն են այդ ծաղրի պատճառը: Բայց մարդս ամեն տեղ այդպէս է. նա կարծում է՝ թէ ինքն իրաւունք ունի քսան, երեսուն և քառասուն տարի խենթ կամ խաբէբայ լինելու, բայց միւսոյն ժամանակ ոչ ոք իրաւունք չունի մինչև անգամ նրա վրայ բերան բաց անելու, երբ նրա

խաբեբայութիւնը յայտնուի: Բայց իզո՞ւր: Աշխարհը ծիծաղում է ընկնող յիմարների և խայտառակուող խաբեբաների վրայ: Բայց միշտ լինում են և այնպիսի մարդիկ, որ չեն ծիծաղում, այլ ցաւակցում են: Բարի քահանան էլ հարկաւ այսպիսիներից էր, թէև Հարսկնոպֆին այդ հաւանական չէր թւում և կարծում էր թէ՛ նա գալիս է միայն իրեն ծաղրելու: Բայց քահանան ա՛յնպէս սրտանց էր վարւում նրա հետ, որ նա շուտով իր սխալն ուղղեց:

Քահանայի ասած նշանակութիւն ունեցող խօսքերից մէկն էլ հետևեալն էր. Հարսկնոպֆ, ես ուզում եմ պոժմ ցոյց տալ բեզ՝ թէ ի՞նչպէս կարելի է աշխարհում ապրել առանց վիրաւորանքի:

Հարսկնոպֆ: Սիրով կուզէի իմանալ:

Քահանան: Մարդ պէտք է միշտ ուղիղ ճանապարհով գնայ:

Հարսկնոպֆ: Բայց ո՞րն է այդ ուղիղ ճանապարհը:

Քահանան: Այն ամենը, ինչ որ ուզում էք, որ մարդիկ անեն ձեզ, դուք էլ նրանց արէք:

Հարսկնոպֆն ուզում էր հարցից շեղուել և զանազան առարկութիւններ անել, բայց քահանան թոյլ չտուեց և ասաց, որ նրա դժբաղդութեան պատճառը հէնց այն է, որ այդ ուղիղ ճանապարհով չէ գնացել և ո՛չ մի բանում ուրիշ մարդկանց հետ սիրով և բարեացակամ չէ եղել: Յետոյ նա աւելի խորը թափանցեց նրա կեանքի հանգամանքների մէջ և ի միջի այլոց ասաց. Հարսկնոպֆ, դու կարծիքների խենթ էիր և միշտ մոռանում էիր, որ բոլորս կոյր ենք երկրիս վրայ և այդ պատճառով կարծիքների վրայ չը պէտք է տաքանանք ու չափից դուրս բորբոքուենք: Դու այնպէս էիր յարել կարծիքներիդ՝ կարծես թէ Աստուած լինէին նրանք. այդ կռապաշտութիւն է: Դու կարծում ես թէ՛ ով որ բեզ պէս չէ մտածում, Աստծուն սիրելի չէ. և այդպիսով մեր համեստ, խաղաղ, աստուածապաշտական հաւատը դարձրել էիր բանակռուի ուսումն. մարդիկ Աստուծոյ խօսքն ու Աւետարանը փորձ էին անում միմեանց կեանքը դառնացնելու և արիւնը եղունգների տակից դուրս ճնշելու նպատակով: Այդպիսի կեանք անցկացնելով՝ ողորմելի մարդ դարձար և եթէ զաւակներ ունենայիր, չէիր կարող նրանց

պատուով դաստիարակել: Եթէ չփոխուես և աշխատասէր չը
լինես՝ կարճ ժամանակ անցնելուց յետոյ համայնքի վզին
բեռը կդառնաս. որովհետև հանգամանքներդ յայտնի են
ինձ և գիտեմ, որ շատ տեղերում կարողութիւնիցդ աւելի
պարտքեր ունիս:

Հարսկնոպֆի մեծամտութիւնը չէր թոյլ տայ նրան
պարզ խօսքերով խոստովանելու քահանայի ասածների ճշ-
տութիւնը, եթէ վերջինս չյիշէր նրա պարտքերը. պարտքի
անունը լսելով, նա վախեցաւ ու ասաց. այո՛, ճիշտ է, և
ես հաճութեամբ կցանկայի, որ այդպէս չլինէր: Նա գանգա-
տուեց մագիստրոս Հայկիգէնցանի մասին՝ ասելով թէ բսա-
տարուց առաջ նա՛ է իրեն այդպիսի բաներ սովորեցրել և
գրքեր կարդացրել:

Քահանան: Մագիստրոս Հայկիգէնցանը գիտե՞ր, որ
դու գուլպայ գործող ես:

Հարսկնոպֆ: Այո՛:

Քահանան: Ուրեմն նա մեղաւոր է. պէտք է թողնել,
որ ամեն մարդ իր արհեստով պարապէ և երբէք այնպիսի
բաների մէջ չխառնուի, որ բոլորովին նման չեն իր երիտա-
սարդութեան ժամանակ սովորածի հետ և որով նա իր հա-
ցը պէտք է վաստակէ: Մտածիր այժմ ինքդ, եթէ դու աշ-
խատասէր, բա՛ջ գուլպայ գործող մնայիր և ուշք ու միտքդ
շարունակ քո գործիքի մօտ ունենայիր, մի՞թէ աւելի պա-
տուաւոր, հարուստ և գոհ չէիր լինի. մի՞թէ քո հոգին ու
մարմինն այժմեանից աւելի առողջ չէր լինի:

Հարսկնոպֆ, մարդս եթէ այն, ինչ որ իր հասկացո-
ղութիւնից բարձր է, չկամենայ հասկանալ ու գիտենալ՝ լաւ
կապրի, հանգիստ իր դաւանանքը կպաշտի և զուարթ գե-
րեզման կիջնի. իսկ ով ամենից շատ գիտէ, միշտ գիտէ, որ
ինքը գրեթէ ոչինչ չգիտէ:

Հարսկնոպֆն այժմ այնպիսի դուրսեան մէջ էր, որ
այս խօսքերն ազդեցին նրա վրայ. նա վերջն ինքն ասաց,
թէ հարկաւ կցանկանար, որ իր արհեստով պարապած լի-
նէր միշտ, ուրիշ գործով չզբաղուէր և շատ այսպիսի խօս-
քեր. երկու օր առաջ ոչ ոք չէր կարող կարծել թէ Հարս-
կնոպֆի բերանն այդպիսի խօսքեր կարտասանէ. այն Հարտ-

կնոպֆի, որ երեւակայում էր՝ թէ ինքը եօթը քահանայից աւելի շատ բան գիտէ.

167.

ՏՐՈՅՖԱՆԳԻ ՄՕՏ ԷԼ ԻՄԱՍՏՈՒՆ Է ՆԱ

Բարի քահանան այժմ շատ գործ ունէր. նա ուզում էր յաջող հանգամանքներից օգտուելով՝ երեւան հանել երկար ժամանակ գաղտնի մնացած ճշմարտութիւններ:

Յաջորդ օրը Տրոյֆանգն իր խոստման համաձայն՝ ճաշին քահանայի տանն էր: Նա էլ Հարսկնոպֆի օրն էր ընկել. մարդիկ ուշադրութիւն չէին դարձնում նրա վրայ կամ ծաղրում էին: Նա սովոր էր շարունակ իր սենեակը մարդկանցով լիբը տեսնել, որոնք եթէ ոչինչ էլ չէին ցանկանում, գոնէ խօսում էին նրա հետ. այժմ նա մենակութիւնից ձանձրանում էր, որովհետեւ ոչ ոք չէր գալիս մօտը:

Քահանան իր ունեցած ամենալաւ գինիներից մի շիշ նրա առաջը դրեց և Տրոյֆանգն այնպէս մտերմացաւ նրա հետ, որ չգիտէր թէ ի՞նչպէս վարուէ: Նա մի բանի անգամ միմեանց վրայ խոստացաւ այլ ևս դեղորայք չտալ և իր բոլոր գիտեցած բժշկական միջոցները յայտնել ուսեալ պարոն դոկտոր Միւլլերին, որին նա ճանաչում էր իբրեւ բաջ և հոգատար մարդ, պայման դնելով, որ Արները կըրկին լաւ վարուի իր հետ. իրաւունք տալ կրկին առաջուայ նման այցելել դղեակն և գիւղացիներն էլ իր հետ սովորականի պէս վարուեն:

Քահանան ամեն բան տեղեկացաւ նրանից: Նա խոստովանեց, որ իր դեղորայքի բժշկույ ազդեցութեան մասին ինքն էլ էր կասկածում: Իսկ ինչ վերաբերում է ուրուականներին, նա սկզբում դրանց հաւատում էր, ինչպէս որ հաւատում է Աստծուն: Հետզհետեւ սկսել էր հարկաւ նշկատել, որ իր պապի գրքի մէջ գրուածներից բոլորը ճիշտ չեն, բայց ինքը շարունակել է նախկին եղանակով իր գործն առաջ տանել, որովհետեւ ոչ ոք իրեն մի կոպէկ անգամ չէր տալ, եթէ հաւատացած չլինէր թէ նա մի բան կարող է անել չար մարդկանց դէմ: Եւ հետզհետեւ այդ բանը նրա համար սովորութիւն և արհեստ դառնալով՝ ստիպուած է եղել ամեն անգամ այդ ձեւականութիւններն անել, առանց

նրա մասին մտածելով՝ թէ արդեօք դրանք մի բանի պէտք են թէ ոչ, ինչպէս որ ուրիշ հարիւրաւոր մարդիկ օգտակարի հետ անօգուտ բաներ էլ անում են, ինչպէս օրինակ ծխնելոյզ սրբողները կարծում են՝ թէ իրենց գործը չի վերջանայ, եթէ խողովակի միջից դէպի վեր չերգեն: Յետոյ նա քահանային պատմեց բաղմաթիւ դէպքեր, թէ ինչպէս է ինքը մարդկանց յիմարացրել և նրանք էլ իր բոլոր ասածները հալած իւղի տեղ են ընդունել: Մի անգամ, ասաց նա, մի երեսայի սիրտ թափելու դեղ տուի և պնդում էի թէ՝ տաշտի մէջ ընկած աղիւսի ահագին կտորը, որ ես էի գցել, նրա բերանից է ընկել: Երեսայի հայրը, մայրը և այնտեղ եղող ուրիշներն ասում էին՝ թէ աղիւսի կտորը շատ մեծ է և չէին հաւատում, որ այդ կտորը կարող էր նրա որկորից դուրս գալ: Այդ գրեթէ անհաւատալի է, ասում էին նրանք: Եւ պատասխանեցի. Ո՛վ դուք պարզամիտ մարդիկ, ի՞նչպէս կարող էք այժմ էլ չհաւատալ և այդպէս խօսել. դուք գիտէք հօ թէ ո՞րքան մեծ է լինում երեսան՝ աշխարհ գալիս: Նոյն րոպէին այդ մարդիկը հաւատացին ասածիս և նոյն իսկ իրենք բացատրում էին թէ սատանայի համար անկարելի բան չկայ և բանի որ աղիւսի կտորը տաշտումն է, ուրեմն պէտք է եղբակացնել, որ երեսայի բերանից է ընկել:

168.

ԱՊԱՅՈՅՑ, ՈՐ ՄԱՐԴՍ ԿԴԱՌՆԱՅ ԱՅՆ, ԻՆՉ ՈՐ ՆՐԱՆԻՑ
ՊԱՏՐԱՍՏԵՆ

Այս մի երկու օրուայ ընթացքում ամեն բան գիւղում ա՛յնպէս էր փոխուել, որ հազիւ կարելի էր ծանաչել: Այժմ ամեն մէկն ուզում էր քահանայի լաւ բարեկամը լինել: Վանայքն ամենից աղմկալի էին արտայայտում այդ ցանկութիւնը. երբ քահանան անցնում էր փողոցով, նրանք աղաղակելով ասում էին իրենց զաւակներին. տեսնո՞ւմ ես արժանապատիւ քահանային. ձեռք տուր նրան: Տղամարդիկն առհասարակ աւելի հանդարտ ու զուարթ էին, բայց գրեթէ ամենքն էլ ամաչում էին՝ այս կամ այն բանի համար: Մէկը սրան էր մեղադրում, միւսը նրան, բայց ամենքն էլ խոստովանում էին, որ իրենք անարդար, իսկ Արնեքն ար-

դար էր: Ամենքն էլ պատրաստ էին այժմ իրենց ծառայութիւնը մատուցանելու որմնադրին ու իր կնոջը և ամենքն էլ ուշադրութիւն չէին դարձնում Հարսկնոպֆի, Կրիսէրի և մինչև անգամ լուսարարի վրայ: Մինչև անգամ Լիպսը պէտք է իր արածների փոխարէնը հատուցանէր: Հիւնի, Հիւնի, դու լաղ ձու ածեցիր, ասում էին նրան աջ ու ձախ, մեծ ու փոքր: Հաւ ծախողն ամեն տեղ իր ուզածի չափ հաւ ու ձու էր գնում. նոյն իսկ երիտասարդ Վալթերլէդէրի կինը, որ երկու օր առաջ իր հոգու փրկութեան համար մեծ հոգսի մէջ էր ընկել—որովհետև ստիպուած էր եղել հաւ ծախողին ախոռը ներս թողնել—այժմ ծիծաղելով դռնից կանչում էր նրան ու ասում. երեք զոյգ սիրուն ու չաղ աղաւնի ունինք ծախու:

Բայց առհասարակ նկատելի էր, որ Արները բոլոր գիւղացիներին, եթէ կարելի է այսպէս ասել, իրենց էր մօտեցրել. այժմ գրեթէ ամեն մարդ աւելի քիչ հետաքրքրւում էր ուրիշի գործով, իսկ աւելի շատ՝ իր գործով:

169.

ՄԻ ԲԱՐԻ ՆՊԱՏԱԿԻ ՀԱՍՆԵԼՆ ԱԻԵԼԻ ԼԱՒ Է, ՔԱՆ ՇԱՏ
ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱՍԵԼԸ

Մօտենում էր այն օրը, երբ քահանան տանուտէրին պէտք է համայնքին ներկայացնէր և նրա մասին քարոզ խօսէր: Տանուտէրի բանտարկութեան հէնց առաջին երեկոյեան, երբ քահանան կամեցաւ նախապատրաստել նրան այդ պատժի համար, Հուլիւս վերին աստիճանի վրդովուեց և ուղղակի ասաց. աւելի մեծ հաճութեամբ երկրորդ անգամ կախաղանի տակ կկանգնեմ, քան թէ եկեղեցու բեմի առաջ: Քահանան չկարողանալով ըմբռնել նրա վերին աստիճանի զրզուանքի պատճառը, կամեցաւ յանդիմանել նրան ու ասաց. սարսափելի բան ասացիր: Տանուտէրը պատասխանեց. այլպէս չէի կարող: Կախաղանի տակ կանգնելով ես գիտէի, որ դահճի ձեռքում եմ. այդտեղ իմ գործած յանցանքները յիշեցի և դրանց ազդեցութեան ներքոյ համարեալ թէ ուշափնաց լինելով չէի գիտակցում թէ ի՞նչ է կատարւում ինձ հետ և իմ շուրջը: Իսկ եկեղեցում բոլորովին այդպէս չի լինի. ինձ չի թուայ՝ թէ պատիժ եմ կրում, այլ թէ

ինձ ծաղրում են. իսկ եկեղեցում կանգնած սառնարիւն և չարամտութեամբ ինձ նայող հարիւրաւոր մարդիկը հազարաւոր բաներ կ'իշխեն ինձ, որոնցից ոչ մէկն էլ չէի ցանկանալ յիշել մինչև գերեզման իջնելս:

Քահանան մի քանի ժամ շարունակ ամեն ջանք գործ դրեց՝ այդ պատժի սարսափն ու զզուանքը նրանից հեռացնելու, բայց անկարելի եղաւ: Երբ քահանան սկսում էր այդ մասին խօսել, տանուտէրի աչքերից արտասուք էր հոսում: Մի անգամ նա ուղղակի ասաց. մտածեցէք, տէր-հայր, թէ ի՞նչ կզգամ ես, երբ գիւղի առաջաւորները, որ մազաչափ անգամ ինձնից լաւ չեն և նրանցից շատերը — եթէ նւրանց գործերն աւելի հետազօտուին — ինձ հետ միասին կախաղանի տակ պէտք է կանգնէին, սրբերի պէս բազմած կ'լինեն իրենց աթոռների վրայ, իսկ նրանց կանայքը՝ որոնց կատաղած դէմքերը շատ անգամ եմ տեսել իմ տանը, փռախանակ ձեր քարոզը լսելու, հայեացքները շարունակ ինձ վրայ կ'լինեն ուղղած: Տէր-հայր, մտածեցէ՛ք, թէ այս բոլորն ի՞նչ ազդեցութիւն կունենայ ինձ վրայ և գոնէ ցաւակից եղէք ինձ, եթէ չէք կարող փոխել այդ պատիժը: Այդ է պատճառն ահա, թէ ինչո՞ւ ես աւելի սիրով նորից կախաղանի տակ կ'անգնէի, քան թէ եկեղեցու բեմի առաջ:

Քահանան ճիշտ որ գլխաւորութեան այս խօսքերից, մի քանի անգամ կրկին փորձեց համոզել նրան, բայց տեսնելով որ անկարելի է այդ, տանուտէրի բանտարկութեան երկրորդ շաբաթուայ վերջերում հետեւեալ նամակը գրեց Արներին.

Ազնուածնունդ, ողորմած տէր.

Ես կրկին ստիպուած եմ ձեզ խնդրելու, որ շնորհ տնէք և ազատէք տանուտէրին՝ եկեղեցու բեմի առաջը կանգնելու պատժից, ինչպէս որ խնդրեցի՝ աղատել Տրդաֆանգին գերեզման փորելու պատժից: Երբ Հումէլին բանտարկեցին իմ տանը, ես իսկոյն խօսեցի նրա հետ և կամենում էի այդ պատժի համար նախապատրաստել նրան, բայց նա աւելի լաւ համարեց կրկին կախաղանի տակը կանգնել, քան թէ այդ պատժը կրել: Սկզբունքն ես այդ պատասխանը նրա կողմից անամօթութիւն համարեցի և չէի կարողանում ըմբռնել նրա միտքը, բայց նա այնպիսի եռանդով ու վառ գոյներով նկարագրեց այդ պատժի ներգործութիւնն իր վը-

րայ, որ ես համոզուեցի՝ թէ այդ պատիժը փոխանակ բարի ազդեցութիւն ունենալու տանուտէրի և ժողովրդի վրայ, պէտք է երկու կողմի վրայ էլ այնպիսի վայրագ ազդեցութիւն ունենայ, որ ոչ մի եկեղեցական ծիսակատարութեան վայել չէ: Ուրեմն կամենալով համոզմանս հետեւել՝ խնդրում եմ Ձերոք ողորմածութեան թոյլտուութիւնը, որ կիրակի օրը տանուտէրը բանտումը մնայ և ես նրա բացակայութեամբ խօսեմ իմ համայնքի հետ և այլն:

Արներն անմիջապէս պատասխանեց.

Արժանապատիւ Տէր.

Դուք իմ բոլոր նշանակած պատիժներն այնպիսի մարդասիրութեամբ և մարդաճանաչութեամբ էք քննում, որ ես մտածում եմ, թէ գրեթէ դրանցից ոչ մէկն էլ չեմ կարող գլուխ բերել՝ առանց նախապէս Ձեր քննութեան ենթարկելու, թէ և միևնոյն ժամանակ բոլորովին այն կարծիքի չեմ, որ քաղաքացիական դատավճիռները շատ աւելի օգտակար կլինէին եթէ միմիայն եկեղեցական հրամանով ընդունելի և կատարեալ ճանաչուէին ու գործադրուէին: Բայց սոյն գործի մասին Ձեր հայեացքն այնպէս ճիշտ և աչքի ընկնող է, որ ես գրեթէ չեմ կարողանում ըմբռնել թէ ինչպէս է եղել, որ այնպիսի պատիժներ կարողացել են դարերով գոյութիւն ունենալ և ոչ մի անգամ հրապարակաւ նրանց անյարմարութեան մասին խօսք չի եղել: Մնա՞ք բարեւ, սիրելի Տէր-հայր և այլն:

Քահանան գոհ սրտով գնաց իր առանձնասենեակը և պատրաստուեց վաղուան քարոզի համար: Նա երկու օր առաջ արդէն քաղաքից ստացել էր տանուտէրի տպագրուած կենսագրութիւնը և գիւղացիներին բաժանել տուել:

Ահա այդ գրուածքի բառացի բովանդակութիւնը.

170.

ՏԱՆՈՒՏԷՐ ՀՈՒՄԷԼԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հուլիսի 29-ին էր 1729 թուին և նոյն տարուայ խոտհարքին Բօնալի եկեղեցում մկրտուել: Մկրտութեան վճարներն էին երդուեալ Կինհօլցը և տիկին Այսթերգերը: Բայց նա չէր յիշում, որ այդ երկուսից երբեք չէր լսած լինի բրիտոնական ուսման վերաբերեալ մի խօսք կամ թէ

բարի և օգտակար գործ անելու քաջաբերութիւն. ընդհակառակը ԿինՏօլցի մօտ գնալիս պատմում էր նրան՝ դաշտում և անտառում գործած իր տղայական չարութիւնները:

Նրա ծնողները՝ Քրիստօֆ Հոլմէլը և Մարգարիտա ԿինՏօլցը, վերին աստիճանի անմիտ ու անհոգ մարդիկ էին՝ թէ իրենց և թէ իրենց միակ որդու վերաբերմամբ:

Հայրն ինքը ծոյլ լինելով՝ նրան էլ չէր ստիպում աշխատելու:

Ինքն իր արհեստից և ընտանեկան գործերից անտեղեակ լինելով՝ հարկաւ նրան էլ ոչինչ չէր կարող տալ:

Ինքն անմիտ ու թեթևասօղիկ լինելով՝ չէր կարող որդուն մտախոհ և ուշադիր դարձնել:

Մայրն էլ նոյնն էր, ինչ որ հայրը՝ թէ արտաքուստ և թէ ներքուստ:

Նա այնքան անկարգ էր, որ ուր գնում էր, նոյն իսկ եկեղեցում, ուրիշների ծիծաղի առարկայ էր դառնում:

Բայց նրա ծումուած գլխածածկից ու աղտոտ զգեստներից աւելի վատ էր նրա մեծամտութիւնն ու նախանձոտ սիրտը:

Երբ մէկի մասին մի բարի բան էին ասում, նա սովորաբար գլուխը մէկ կողմն էր թեքում կամ թէ պատուհանից դուրս նայում:

Եթէ նրան մի ճշմարտութիւն էին ապացուցանում, նա դարձեալ չէր ուզում համոզուել. նա կարող էր իր սենեակում նստած՝ ժամերով չարաբանել իր երեխայի առաջ այն մարդկանցը, որոնց ուղարկած բարիքն իր սեղանի վերայ էր դրուած: Նա միշտ կարծում էր՝ թէ այդ քիչ է և աւելի շատ բան պէտք է ուղարկեն իր համար:

Այսպիսով երեխան հօր օրինակին հետևելով՝ դարձաւ ծոյլ, թեթևասօղիկ ու անփոյթ, իսկ մօրը հետևելով անշնորհակալ ու անձնասէր:

Արդէն չորս, հինգ տարեկան հասակում նա այնպէ՛ս էր աչքերը չռում, որ հասկացող ծնողներն այդ տեսնելով՝ պէտք է երեսները խաչակնքէին:

Նա այդ հասակում կարողանում էր՝ ժամերով ո՛չ մի խօսք չասել ու լռել, եթէ նրա ցանկացածը նոյն վայրկեանին չէին կատարում. եթէ սիրելի էլ լինէիր նրան՝ իր ցան-

կացած ժամանակը այնպէս կվարուէր հետդ, որ կարծես թէ միշտ ատելիս լինէր քեզ:

Նա այնպիսի պատասխաններ էր տալիս և այնպիսի բաներ ասում, որ պատուաւոր մարդկանց երևիսլի բերանից չպէտք է դուրս գան: Խեղճ ծնողները ծիծաղում էին նրա ամենայնդուգն պատասխանների վրայ՝ նրա խելացիութեան նշան համարելով այդ և չգիտէին, որ յանդգնութիւնն ու անամօթութիւնը սխալեցնում են մարդուն, նոյն իսկ ամենակարևոր դէպքում:

Նրանք թոյլ էին տալիս նրան խօսելու՝ ո՛ւր որ լինէր և ինչ որ կամենար և որչափ քիչ էր գործածում իր խելքն ու ձեռքի աշխատանքը, այնքան անպատկառ էր նրա լեզուն:

Նա մանկական հասակից արդէն շատ կրակոտ էր, իսկ երբ իր այդ եռանդն ի չարն էր գործ դնում, ծնողները փոխանակ զսպելու նրա եռանդը, աւելի ոյժ էին տալիս:

Երբ նա եօթը տարեկան դարձաւ, ծնողներն արդէն նկատեցին՝ թէ ի՛նչ տեղ են հասցրել նրան: Պարապ մանգալն ու անհնազանդութիւնը մարմնացել էր նրա մէջ. ինչ որ ասում էին նրան հնազանդելու, աշխատելու և արդարութեան մասին՝ նրա մէկ ականջից մտնում՝ միւսից դուրս էր գալիս: Նոյն իսկ ծեծը ոչինչ չկարողացաւ օգնել:

Սիրելի՛ ժողովուրդ, Հումէլի մասին ասածներս այստեղ պէտք է ընդհատեմ և դաստիարակութեան մասին մի քանի խօսք ասեմ իմ համայնքի հայրերին ու մայրերին:

Ձեր զաւակներին պատրաստեցէք, իրենց ապագայի համար, երբ նրանք դեռ աջը ձախից չեն զանազանում:

Եթէ դուք նրանցը մանկութիւնից դէպի բարին դաստիարակէք և աղքատ կեանքի լծին սովորեցնէք, նրանք մինչի մահ շնորհակալ կլինեն ձեզնից:

Երբ հայրն ու մայրը նրան մի բան էին ուզում ցոյց տալ, նա ամեն անգամ ասում էր. «ինքդ էլ չգիտես» — նա ծաղրում էր նրանցը. «այո՛, այո՛», — «այդպէս, այդպէս», — «այնպէս չէ՛» և այլն խօսքերով: Երբ ծնողները նրան լուրջ կերպով մի բան էին ասում, նրա սովորական պատասխանն այդ էր լինում:

Նա այնպիսի սուր յիշողութիւն ունէր, որ սովորելը

ոչինչ էր նրա համար, բայց նա միայն ցուցամոլութեան համար էր սովորում, ծիծաղում էր ուրիշների վրայ՝ եթէ լաւ չգիտէին և շատ ուրախանում էր՝ նրանց խայտառակութիւնը տեսնելով:

Մի անգամ մի երեխայ հարցրեց նրան՝ թէ ո՞վ էր օձի գլուխը ջաղջախողը. նա պատասխանեց. «սատանան»: Երբ մանուկը նոյն պատասխանը տուեց բաճանային, վերջինս սաստիկ բարկացաւ և հայհոյեց խեղճին. յետոյ հարցրին Հումէլին. այդ չարաճճին կարողացաւ առանց ծիծաղելու պատասխանել՝ օձի գլուխը ջաղջախեց մեր Տէր ու Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսը:

Նա իր կարողացածին չափ վիրաւորում էր ծեր վարժապետին՝ թէ խօսքով և թէ գործով: Մի անգամ մօտակայքում հրդեհ պատահեց և սյդ օրից ծեր ուսուցիչը սաստիկ վախենում էր կրակից: Երբ Հումէլը դասերը պատրաստած չէր լինում, կրակի մէջ զանազան իրեր էր գցում և խանձահոտ տարածում. ծերուկն ահ ու դողով տանքունջ ու պուճախն էր ընկնում, որ տեսնի թէ արդեօք հրդեհ է ծագել: Նա մինչև անգամ լուցկի էր վառում քսակի մէջ և ուշադրութիւն չէր դարձնում քսակի այրուելուն՝ միայն թէ վախեցնի վարժապետին:

Ծերուկը շատ ծանր էր լսում և անպիտան տղան կամ այնպէ՛ս ցածր էր խօսում, որ նա ոչ մի խօսք չէր հասկանում, կամ այնպէ՛ս բարձր, որ փողոցում անցնողները կաշեմնում էին, որ լսեն՝ թէ ի՞նչ աղաղակ է սենեակում. այդ աւելի էր դառնացնում վարժապետին:

Մի անգամ նա երկու շաբաթ շարունակ իր ուսման վարձը չէր բերում և երբ վարժապետը պահանջեց, նա պատասխանեց. եթէ չես կարող սպասել, իսկոյն տուն կը վազեմ և սայլակով կբերեմ:

Տասնևերեք տարեկան հասակում նա տանից փախաւ և Վալդրիւտիում հովիւ եղաւ: Բիւտիբաուէրը նրան անասուններից էլ ստոր էր համարում. նրա պահանջը միայն այն էր, որ ամեն երեկոյ հօտն անվիաս տուն բերէ:

Հովուական կեանքն իր այժմեան վիճակով սաստիկ փչացած է: Սարերի վրայ հաւաքւում են մուրացիկներէ՛ց ժո-

շովուած մի քանի հովիւներ և ամեն տեսակ չարիքներ են գործում:

Հումէլն ա՛յնպէս յարմարուեց հովուական կեանքին, ինչպէս ձուկը ջրի մէջ: Նա թափ էր տալիս բոլոր ծառերի խակ պտուղները, կողովներով հաւաքում և անասունների ետեից շարժւում կամ ճահիճների ու փոսերի մէջ էր ածում: Թէ անտառի և թէ պտղատու ծառերի վրայից վերցնում էր թռչունների բները և խեղճերին չարչարելով՝ սպանում: Որտեղ կարողանում էր, սարերի ջրի ուղղութիւնը փոխելով դէպի դաշտն էր ընթացք տալիս նրան և ցանքսերը փչացնում: Ծանկապատների մէջ ճանապարհ էր բացանում անասունների համար և վերջինները ներս մտնելով՝ վնաս էին տալիս: Բոլոր անցնողների ետեից խայտառակ խօսքեր էր արտասանում: Սարերի վրայ եղող փոքրիկ հովիւներին չարչարում էր և ստիպում նրան իր հօտը պահել՝ երբ ինքը կամ ծառի տակ քնած էր լինում, կամ անտառում թռչունների ետեից ընկնում, կամ հասակաւոր հովիւների հետ խաղում և կամ զողացած գետնախնձորը խորովում: Երբ խեղճ փոքրիկները չէին ուղում նրա ասածն անել, մտրակով հարուածում էր նրանց և ստիպում: Արօտատեղիներում կատարուող ամօթալի և անպարկեշտ իրողութիւնների մասին չեմ կարող խօսել:

Հարկաւ մեր նախնեաց ժամանակ այդպէս չէր: Նրանք օտար մարդ չէին ընդունում ծառայութեան և թոյլ չէին տալիս իրենց հովիւներին միմեանց մօտ վազելու: Ով նրանց տանն էր ապրում, նրա համար էլ հոգում էին ամեն կերպ: Նրանք այնպէս էին տնօրինում, որ հովիւները հօտի մօտ մնան և միւսնոյն ժամանակ իրենց օրական աշխատանքն ունենան: Հովուհայկեր բոլոր էր գղում, իսկ հովիւը չոր ճիւղեր հաւաքում ու փայտի խուրձեր կապում: Այն ժամանակ հովուական կեանքը լաւ էր: Երկիւղած հովիւներն առաւօտն ու երեկոյեան աղօթում էին ծնկաչոք և ստուերներում, իրանց հօտի մօտ, սուրբ գիրք էին կարդում:

Հումէլի ժամանակ դեռ ևս ձերերը սովորութիւն ունէին՝ երեկոյեան իրենց հովիւներից հաշիւ պահանջելու, բայց որովհետեւ բոլորն էլ չէին հետևում այդ սովորութեանը, հետևողներն էլ ոչինչ չէին կարողանում անել:

Որոնք չէին աշխատում՝ հետները գործ բերողներին էլ հալածում էին։ Նրանք նրանց անասուններին հեռու էին բըշում ու մոլորեցնում, փչացնում էին մահաժ թելի կծիկները և նրանց աշխատանքը ոչնչացնում, այնպես որ նրանցից ոչ ոք այլ ևս գործ չէր ուղղում վերցնել հետը։ Այդ հին ու լաւ սովորութիւնն էլ այդպիսով ոչնչացաւ։

Յաջորդ ձմեռը Հումէլը պէտք է Վալդրիւտիում բամբակ մանելով զբաղուէր, բայց փախաւ և կրկին տուն գնաց։

Թէեւ տանը նրան լաւ չէին պահում, բայց այնուամենայնիւ այդտեղ աւելի լաւ էր, քան թէ ուրիշի մօտ։ Նա միջատներով լցուած՝ վայրենի գաղանի նման վերադարձաւ տուն։ Խեղճ ծնողները տեսնելով այդ չար անպիտանի վերադարձը, ուրախացան. բայց նա այնպես ի չարը գործ դրեց նրանց բարութիւնն ու թուլութիւնը, որ ամբողջ ձմեռը մի կոպէկի գործ չչինեց և ստիպեց, որ խեղճ ծնողներն իրենց աղքատ միջոցներով նրա համար նոր զգեստ գնեն։

Այդ և դրան յաջորդող ձմեռները ճաշակուեց և իր բերան արած դասերով բահանային գրաւեց, թէեւ նրա սենեակում ամեն տեսակ չարութիւններ էր անում։ Նա երբէք առանց խաղաթղթի և վէգի ուսման չէր գալիս, քահանայի պարտէզից դեղձ ու սալոր էր գողանում և կորիզները երէցկնոջ պատուհանի առաջն ածում, իսկ երբ վերջինս դուրս էր գալիս տեսնելու թէ ո՞վ էր այդ անողը, ոչ ոքի չէր տեսնում։

Նա ձիւնի գնդակները սառը ջրի մէջ էր դնում, բարի նման սառեցնում, գցում քահանայի հաւերի ու փոքրիկ շների վրայ և դրանցից մէկին կաղացնելով՝ մեծ ուրախութիւն էր զգում։

Նրա ընկերները յաճախ ասում էին նրան. եթէ այդպէս շարունակես, քահանան սուրբ հաղորդութիւնից կզրկէ քեզ. բայց նա պատասխանում էր. եթէ քահանան եօթն աչք ունենար, ես տասն և չորսը դուրս կփորէի։

Նոյն իսկ իր ճաշակուելու օրերը նա պանդուկում գինովացաւ՝ շրջապատուած զինուոր գրաւողներով ու ասաց նրանց բարձրաձայն. ութ օրից յետոյ ինձ էլ կարող էք որսալ։

Հաղորդութիւն առնելու օրը տասն անգամից աւելի

փորձեց՝ թէ ի՞նչպէս բռնէ գլխարկը կոնստական, որ ժապաւէնն երևայ, և թէ ի՞նչպէս պահէ իրեն քահանայի առաջ: Եկեղեցու առաջը նա պայմանաւորուեց նոր զգեստ ունեցողների հետ, որ իրենք ամենից առաջ կանգնեն և ինքն էլ իբրև ամենից մեծը՝ առաջին տեղը բռնէ:

Աստուած մարդուս այս հասակում մեծ դժ և ուրախ սիրտ է տալիս. և երկիւղած ծերերն էլ այդ երիտասարդներին հարկւրաւոր զուարճութիւններ էին թոյլ տալիս, որով նրանց ուրախութիւնն աւելի կրկնապատկուելով՝ հեռու էին մնում շուայտութիւններից: Երիտասարդները գիշեր ցերեկ միատեղ էին, միայն թէ աղջիկներն առանձին էին հաւաքւում, տղայքն առանձին. և երկու սեռի այդ առանձին մնալն էր պատճառը, որ թէ տղայքը ու թէ աղջիկներն աւելի երկար ժամանակ անմեղ էին մնում: Թէպէտ երիտասարդներն ընթերից յետոյ էլ ժողովւում էին, բայց ծնողները, ազգականները, պատուաւոր մարդիկ ու կանայք միշտ դրանց հետ էին լինում և մասնակցում էին նրանց ուրախութեանը. իսկ երբ նշանածն իր հարսի մօտ էր գնում, մինչև պսակուիլը միշտ նրա մօտ գտնւում էր հարսի մօրը, բերօջը կամ մի փոքրիկ տղայ:

Առհասարակ հին ժամանակ երիտասարդները ամեն բանով ցոյց էին տալիս, որ պատիւ ունեն և շատ յաճախ իրենց զուարճութեան համար այնպիսի բաներ էին անում, որ բարի սրտի ապացոյց էր և սյդպիսով նրանք սիրելի էին դառնում մեծին ու փոքրին և խաղաղ ու երկիւղած մարդկանց համակրանքն էին վայելում: Այսպէս օրինակի համար շատ վաղուց սովորութիւն էր, որ եթէ մի ալրի կին աղջիկներ էր ունենում և երիտասարդներն ուզում էին դրանց պատուել, լուսնեակ գիշերով հնձում էին նրանց ամենամեծ արտը. միև առաւօտը մայրն աղջիկների հետ մանգաղը ձեռին գալիս էր և իր արտը հնձած տեսնում. այդ միջոցին երիտասարդները ցանկապատների ետևը թաքնուած՝ ականջ էին դնում թէ արդեօք նրանք կգուշակեն՝ թէ ովքեր են հնձել և երբ գուշակութիւնը ճիշտ էր լինում՝ նրանք ուրախութիւնից ցնծում էին:

Բայց Հումէլի ժամանակակից երիտասարդները միայն ամօթալի չարութիւններ էին անում, փնասներ էին տալիս,

ուր որ ոտք էին դնում և հին սովորութիւններին հետևող-
ների անմեղ զուարճութիւններն էլ խանգարում:

Երբ երիտասարդները վերդիշեալի նման հնձում էին
այրի կնոջ արտը և վերջացնում, լուսինը մայր մտնելուց
յետոյ գալիս էին այդ անպիտան չարաճճիները, հնձած ու
կապած խուրձերը ցրւում և վայրենի խողերի պէս այս ու
այն կողմն էին ածում: Առաւօտը բարի հնձուորները գա-
լով՝ տեսնում էին իրենց բոլոր աշխատանքը ոչնչացրած ու
աւերուած. նոյնն էին տեսնում և արտի տէրերը: Հնձողնե-
րը բարկութիւնից կատաղում էին, աղջիկները գունատւում,
իսկ այրին ձեռքերը գլխին էր խփում՝ աւելի Աստուծոյ
տուածն այսպէս աւերելու համար, քան թէ իր կրած վը-
նասի ու խայտառակութեան: Պատանի Հումէլը հեռուից նա-
յում էր այդ կնոջն ու զուարճանում: Նա չորս տարի շա-
րունակ այդպէս արեց և երբ Բօնալում իմանալով նրա ա-
րարքը՝ լրտեսում էին, որ բռնեն, նա մերձակայ գիւղերումն
էր անում նոյնը:

Ամենքն էլ Հումէլի վրայ էին կասկածում և վերջին
տարին Հերցաուի պատանիները քիչ մնաց որ նրան սպանէին:
Մի գիշեր այդպէս ուրիշների հնձածն աւերելով՝ առաւօտը
գնաց գիւղի պանդոկն օղի խմելու: Երիտասարդները նրա
վրայ կասկածելով՝ կատաղածի նման յարձակուեցան վրան և
եթէ ծեր ու պատուաւոր մարդիկը նրանց ձեռքից չխլէին՝
ծեծելով կմեռցնէին նրան: Հումէլին երիտասարդների ձեռքից
ազատողները գանգատուեցին իշխանին, բայց ոչինչ չկարո-
ղացան ապացուցանել և իշխանը հրամայեց ամեն տեղ ար-
գիլել գիշերով արտ հնձելը՝ այդպիսի չարութիւնների առաջն
առնելու համար: Բայց այս հրամանը մեծ ու փոքրին ցաւ
պատճառեց և երբ քահանան եկեղեցում կարդաց այդ, աշի-
պիսի ընդհանուր դժգոհութեան բացագանչութիւններ լը-
սուեցան, որ կարծես թէ քահանան նոր հարկ աւելացնե-
լու հրաման լինէր կարդացած: Ամեն մէկն ասում էր: ար-
դարացի չէ, որ մենք այդ չար անպիտանի պատճառով կորց-
նենք մեր հին զուարճութիւններից մէկը: Եւ տանուտէր Լին-
դէնբէրգէրը, որ մի ալևոր ծերունի էր, եկեղեցու դրան
մօտ պատահելով Հումէլին, շատերի ներկայութեամբ ասաց.
աւելի լաւ կ'լինէր, որ իշխանը քեզ կախաղան բարձրացնել

տար, բան թէ մեր բոլոր երիտասարդներին այդ զուարճութիւնից զրկէր:

Այդ միջոցներին վերացան նոյնպէս գիշերային պատուաւոր ժողովները, որովհետեւ վայրենացած տղաներն սկսեցին ամեն տեսակ չարութիւններ անել այն պատուաւոր մարդկանց լուսամուտների առաջ, որոնց երեսաները հրապարակաւ և ծնողների աչքի առաջ ժողովուում էին միատեղ. նրանք ամեն կերպ աշխատում էին խանգարել այդ հրապարակական ժողովների պատճառած զուարճութիւնը:

Այդ բանը մեծ վնաս էր գիւղի համար. բայց ուրիշ տեսակ էլ չի կարող լինել: Երբ ժողովրդի մէջ վատութիւնները շատանում են, նրա ուրախութիւնն ու բաղդաւորութիւնն էլ պակասում է:

Այն, կարծես թէ ամեն բան պէտք է հէնց այդ ժամանակամիջոցում պատահէր՝ նախնեաց սիրելի, խաղաղ, հանգիստ ու բաղդաւոր կեանքը հիմքից ի վեր ոչնչացնելու:

Բամբակ մանելը, որ այն ժամանակ նոր էր մուտք գործել այդ տեղերը և միանգամից տարածուել, նոյնպէս նպաստեց այդ բանին:

Մեր կողմերում առաջ ամենահարուստ մարդիկն էլ փող չունէին. նրանց հարստութիւնն այն էր, որ նրանց ուտելու, խմելու, հագնելու և գործածելու բոլոր իրերը մեծ բանակութեամբ ու աւելորդով բուսնում էր նրանց կալուածքներում: Նրանք բաւականանում էին դրանով և փողով շատ քիչ բան էին գնում:

Իսկ նոր բամբակ մանողներն ընդհակառակը քաւկներով լի փողեր ունէին. և որովհետեւ այժմեան փողատէր մարդիկն առաջ ոչ կալուածք և ոչ կարողութիւն ունէին, հետեւապէս և խնայողութեամբ, մասին գաղափար չունէին, աշխատածներն ուտում ու հագնում էին և աշխատի հարկաւոր իրեր մտցրին գիւղը, որի մասին առաջ ոչ ոք գաղափար չունէր: Շաքարի ու սուրճի գործածութիւնն ընդհանրացաւ: Մի խիստ երկիր անգամ չունեցող մարդիկը և նրանք, որ գիշերը չգիտէին թէ առաւօտն ի՞նչով պէտք է ապրեն, անամթաքար իրենց զգեստների վրայ թաւշեայ ժապաւեններ էին շարել տալիս և ծիրանի բաճկոններ հագնում: Կալուածատէրերն այդ չէին կարողանում անել և ժա-

մանակ էլ չունէին մանելով փող վաստակելու, բայց չէին
էլ ուզում աւելի չքաւոր երեւալ քան բամբակ մանողները,
որոնք մի փոքր առաջ իրենց տուած մի բուռը ճակնդեղի
կամ գետնախնձորի համար շնորհակալութիւն էին յայտնում:
Այդ էր պատճառն ահա, որ գիւղական հին ընտանիքներից
շատերը կործանուեցան. նրանց տներումն էլ սուրճ և շա-
քար երեացին, նրանք էլ մանրավաճառին զգեստի փող
պարտ մնացին, այլ ևս չբաւականացան իրենց զաշտերում
բուսածով, որ բաւական կլինէր ոչ միայն իրենց, այլ և ի-
րենց որդոցն ու թոռներին, ինչպէս իրենց նախնիքը հարիւ-
րաւոր տարիներ բաւականացան և երջանիկ էին ապրում:

Մեր գիւղում ամենից առաջ ծիրանի բաճկոն հագնու-
ղը Հումէլն էր: Նա թէեւ բամբակ մանելով չէր վաստակել,
որովհետեւ չէր աշխատում, բայց այդ փողը ստացել էր իր
խաղակից և բամբակ մանող սրիկաներից: Այդ դրամով նա
նորաձեւ զգեստներ գնեց, որ կարողանայ մի հարուստ գիւ-
ղացու աղջիկ առնել. բայց այդ այնքան էլ հեշտ չէր: Խա-
ղի մէջ տարած թալէրներն իր փեսայ դառնալուց աւելի շուտ
գնացին: Բացի դրանից՝ շուտով իմացուեց, որ նա խաղի մէջ
խաբբեայութիւն է անում և այլ ևս ոչ ոք չէր կամենում
նրա հետ խաղալ. և որովհետեւ մանկութիւնից նա սովոր
չէր իր զգեստի մասին հոգալ, շուտով նոր զգեստներն էլ,
կօշիկից սկսած մինչև գլխարկը, մաշուեցին և նա օտար թա-
փառականի էր նմանում: Այդ զգեստները օտար տարազով
էին կարուած. իսկ այդպիսի զգեստները հնամաշ լինելուց
յետոյ՝ տեղական հասարակ զգեստից աւելի տգեղ ու ցըն-
ցոտի են երևում:

Նրա մեծամտութեան համար անտանելի էր այդպէս
մանգալը, որովհետեւ իր ծաղկած գրութեան ժամանակը,
այսինքն երբ մի քանի թալէր փող և նոր զգեստ ունէր,
զուարճանում ու ծաղրում էր իրեն պէս լաւ չհագնուողնե-
րին: Այժմ ծաղրելու հերթը նրանց եկաւ. տղայ ու աղջիկ
ծիծաղում էին նրա վրայ:

Հանգուցեալ Արիսմայէր Լեոյտհօլզի կնոջ դէմ ունե-
ցած ոխն մինչի մահ պահեց Հումէլը, որովհետեւ երբ վեր-
ջինս մի տասնեակ աղջիկների ներկայութեամբ մտերմաբար
ուզում էր նրա թեւը բռնել՝ նա ասաց. ի՞նչ գործ ունիս

մեզ հետ. պատերազմի համար զինուոր վարձուիր, ուրիշ ունչի պէտք չես: Օրիորդները երկար ժամանակ, երբ Հուլիսն ուղոււմ էր նրանց հետ բարեկամանալ, պատասխանում էին. ի՞նչ գործ ունիս մեզ հետ, վարձուիր պատերազմի համար, ուրիշ ոչնչի պէտք չես:

Եւ իսկապէս այդպէս էլ կլինէր, եթէ նա 1751 թ. ծննդեան տօներին մի կենդանի եղջերու չբռնէր և իբրև կաղանդի ընծայ, Արնբուրգ չտանէր իշխանի երեսայոց համար: Այդ հանգամանքի առիթով նա կարողացաւ դղեակը մուտք գործել և շուտով կրկին քսակներով լի ոսկու տէր եղաւ:

Այս կէտի վերաբերութեամբ ասածներս մեր ողորմած իշխանի բացարձակ հրամանովն եմ ասում, որ չէ կամենում իր ընտանիքի պակասութիւնները թագցնել և իր հպատակների մոլորութեան ու դժբաղդութեան պատճառ լինել:

«Այն ժամանակը դղեակում տիրող անկարգութիւններն են միակ և ճշմարիտ պատճառը, որ Հուլիսն իր թեթեւամիտ, պարապ ու անպիտան վարքով չաքսորուեց երկրից ու կրկին փողի, կարողութեան տէր դառնալով՝ նշանակութիւն ստացաւ. բայց միևնոյն ժամանակ մինչև այժմ նա այնքան փող ունէր, որքան կարող էր ունենալ ընտանեկան աշխատանքով, չնայելով իր գործած անկարգութիւններին, յանցանքներին և իրեն պատահած դժբաղդութիւններին»:

Հուլիսը դեռ նոր էր դղեակում բռն գրել և ահա նրա բարեկամները կրկին շատացան. կաղանդին փոքրիկ եղջերուն դղեակը տանելուց յետոյ այլ ևս ոչ ոք չէր ծիծաղում նրա վրայ, որովհետև երկրորդ շաբաթն արդէն ամենքը գիտէին, որ նա ամեն օր այնտեղ է լինում և իր ուզածն անում:

Ծեր գրագիրը տեսնելով, որ Հուլիսն իրեն պէտք կը գայ, շատ շուտ ընկերացաւ նրա հետ. և այնուհետև ով որ դղեակում բան ունէր, Հուլիսին էր դիմում՝ արդարը ցերեկով, իսկ մեղաւորը գիշերով: Այլ ևս ոչ ոքից ծածուկ չմնաց, որ դղեակում ամեն մարդ իր ուղեցածը կարող էր անել, եթէ Հուլիսին վճարէր:

Գրենբախի բնակիչ Միւլլէրն ամենից թանկ վճարեց նրան. նա իր աղջիկը տուեց նրան, որովհետև արժան գնով

գինի և պտուղ էր ձեռք բերում: Այս մարդն ուրեմն իր սարսափելի ժլատութեան պատճառով՝ իր աղջիկն անբաղդ կին դարձրեց, որովհետև նա դժբաղդ էր իր պսակի վայրկեանից մինչև իր մահը, որ երեկ չէ, առաջի օրը տեղի ունեցաւ:

Այժմ նա փոշի ու մոխիր է. մի քանի օր առաջ ձեր արտասուքները ներումն էին խնդրում նրա համար և իմ սիրտն էլ զգացուած է նրա մահուամբ:

Խաղաղութիւնն նրա ոսկրներին և մեռելներին յարու-
թիւն տուողը թող նրան զարթեցնէ յաւիտեանական կեանքի համար:

Սակայն հայրն իր ժլատութեան պատճառով աղջկանը տուեց այդ չտրանսնգ մարդուն, որ կնոջը չէր սիրում և թշուառացրեց նրան:

Այդ հայրը նրա կեանքի չարչարանքը նկարագրած կտեսնի մի օր, երբ իր աղջկայ փոխարէն ստացած գինու և պտղի արժէքն ուրիշ կերպ կգնահատէ, քան թէ այն ան-
մտութեան ժամանակը, երբ նա իշխանութեանը խաբելու համար՝ Հումէլին միջոց տուեց իր աղջկանը մոլորեցնելու: Ես տեսայ Միւլլերին մեռնելիս. նա իր արարքի վիշտը գե-
րեզման տարաւ իր հետ: Նրա մահուան ընկալն այժմն էլ աչքիս առաջն է և անմոռանալի կմնայ իմ սրտում այն միտքը թէ՛ «եթէ մարդս ինքն իրեն համար երկիւղած ու-
հաւատարիմ չէ, գոնէ իր որդոց համար պէտք է այնպէս լինի»:

Հումէլն ամուսնանալուց յետոյ կամենում էր կալուածք ունենալ, բայց գիւղացի չէր: Եւ ի՞նչպէս կարող էր գիւ-
ղացի լինել, քանի որ այնպէս ծոյլ, անկարգ ու անփոյթ էր: Միմիայն սնափառութեան համար էր ուզում կալուածք ու-
նենալ. նա անհոգ էր և ունեցածիցն էլ դրացիների չափ օգուտ չէր ստանում:

Աւելի սիրով պարապում էր կովի առևտրով և այդ-
պիսով շատ ընտանիքների ղրկեց իրենց ունեցածից ու կա-
լուածքից: Աղքատները շուտով նրա պարտապանները դար-
ձան և ստիպուած էին նրա հետ առևտուր անել. ում հա-
մար որ դղեակում մի բան էր շինում, նա պէտք է նրա-
նից մի կով առնէր կամ փոխէր: Աղքատ մարդկանցը շատ

անգամ տարին երեք-չորս կով էր տալիս, բոլորն էլ միմեանցից վատթար:

Ամուսնութիւնից յետոյ մեծամիտ Հումէլը կարողացաւ իր հօրը համոզել՝ որ տունն ու տեղը պարտքերի հետ միասին իրեն թողնէ: Նա հօրը խոստացաւ թէ, քանի կենդանի եւ՝ պատուով ու յարգանքով կապրես ինձ մօտ, բայց հէնց որ կալուածքը ձեռք բերեց, աշնակիսի չքաւորութեան մէջ ձգեց խեղճ ծերուկին, որ բոլոր դրացիները ցաւակցում էին նրան: Հանգուցեալ Կիրեմայէր Կինաստը պահպանում էր խեղճ մարդուն՝ հաց ու կաթ տալով և երբեմն իր սեղանին մասնակից անելով: Նա գրեթէ ամեն օր գալիս էր և արտասուալի աչքերով գանգատւում՝ թէ ինչպէս որդին աւաստուած է վարւում իր հետ. երբ այդ նկատում էր Հումէլը, կատաղում էր և հարկւր անգամ կրկնում, որ եթէ նա ուրիշ տանը կհամարձակուի մի պատառ հաց դնել բերանը, գետինը կզնէ նրան: Նա չէր քաշւում նաև հրապարակաւ ասելու թէ՝ ամենից լաւն այն կլինի, որ այդ ծեր մուրացիկը միւս աշխարհը գնայ, այս աշխարհում նա այլ ևս քանի պէտք չէ:

Այս բոլորն այնպէս վախեցրել և շփոթել էր խեղճ մարդուն, որ նա կասկածում էր թէ որդին ուզում է թունաւորել իրեն և առանց երկիւղի մի գդալ ապուր էլ չէր ուտում՝ եթէ կերակուրն եփելիս որդին ներկայ էր լինում և ամեն անգամ ահ ու դողով հետևում էր՝ թէ արդեօք որդին էլ ճաշակո՞ւմ է նոյն կերակրից:

Ուրիշները խորհուրդ էին տալիս ծերուկին, որ դղեակը գնայ և գանգատուի որդու արարքից: Այդպէս էլ արեց նա և աղի արտասուքով խնդրեց իշխանին, որ իր որդուն խրատէ և քանի որ ինքը կենդանի է՝ գոնէ բրիստոնէաբար վարուի իրեն հետ: Իշխանը պատուիրեց, որ վաղն իր որդու հետ միասին գայ իր մօտ, որ նրա ասածներն էլ լսէ:

Ծերուկը դեռ տուն չէր վերադարձել, որ Հումէլն արդէն իմացաւ նրա դղեակ գնալու պատճառը, բայց ուրախ տրամադրութեամբ խօսեց հօր հետ և ասաց թէ սիրով կերթայ, որովհետև ինքն էլ է ցանկանում, որ արդարու թիւն լինի: Բայց նա տանն ու ճանապարհին համոզեց խեղճ ծերուկին, որ կեռասօղի խմէ, մտերմաբար ասելով թէ՝ օ-

դին սիրտ ու արիութիւն է տալիս մարդուն՝ իշխանաւորի առաջ խօսելու։ Յունուար ամիսն էր ու ցուրտ. ծերը հաճութեամբ խմեց և որդին վճարեց։ Բայց երբ նա դրսի ցրտից իշխանի տաք սենեակը մտաւ և ուզում էր գանգատուել, հարբած մարդու նման սկսեց տատանուել, կակաղել և խմած օղու հոտը փչում էր նրա բերանից։ Հուլիս ընդհակառակը խոնարհ կանգնած էր և այնպէս էր ցոյց տալիս՝ իբրև թէ կամենում է լալ և ասաց. աւելի տխուր բան չի կարող լինել, քան երբ զաւակներն իրենց ծնողների հետ իշխանութեան են ներկայանում գանգատուելու և իր կեանքում ոչինչ իրեն այդպիսի ցաւ չէ պատճառել. բայց որովհետև սյոթն այդպէս է ելել, ինքը պէտք է ճշմարիտ ասէ՝ թէ բանն ինչու՞ն է։ Եթէ ինքը թոյլ տար, որ իր հայրն առաւօտուանից մինչև երեկոյ պանդոկներում հարբէ և ինքը վճարէ նրա արած ծախսերը, հարկաւ նա չի գայ և գանգատուի. բայց ինքը չի թոյլ տալիս, որ նա այդպէս անէ և այլն. մի խօսքով Հուլիսը կաշաղակի նման շաղակրատում էր և ամեն բանին իր ցանկացած գոյնը տալիս. իշխանն էլ ստիպուած էր հաւատալ նրա ասածներին, որովհետև ծերուկի բերանից օղու հոտ էր փչում։ Իշխանը բարկացաւ նրա վրայ և ասաց. ծեր, հարբած մուրացիկ, տեսնում եմ, որ որդիդ ճիշտ է ասում և տանջւում է քո ձեռքին։ Իսկոյն դուրս գնա սենեակիցս և այնպէս պահիր քեզ, որ նա էլ չգանգատուի քո մասին։ Տուն վերադառնալիս Հուլիսը գրեթէ քսան անգամ ասաց իր հօրը. ծեր, հարբած մուրացիկ, ի՞նչպէս եղաւ այժմ. էլի ե՞րբ ես ուզում ինձ հետ միասին դղեակը գնալ։ Եւ քանի հայրը կենդանի էր ու գանգատուում էր, նրա պատասխանը միշտ այդ էր լինում։

Այդ միջոցին Հուլիսի բարեկամութիւնը ծեր գրագրի հետ աւելի սերտանում էր։ Վերջինս հետզհետէ ցոյց էր տալիս նրան՝ թէ ի՞նչ կարգով ու ձևերով կարելի է ժողովրդին հարստահարել՝ առանց վտանգի ենթարկուելու։ Ներանք երկար ժամանակ միաբան ու խաղաղ գործ էին դնում այդ արուեստը և միմեանց օգնում՝ մինչև ծեր Վայսէլի մահը, որի պաշտօնի վրայ էին գցել իրենց աչքը։

Վերջապէս Վայսէլը մեռաւ և գրագիրն իշխանին ա-

ուաճառից նրա պաշտօնը տալ Հումէլին. նա էլ համաձայնեց:

Այդ նոր պաշտօնով նա մուտք գործեց թշուառների խրճիթները. բանտարկեալները նրա ձեռքումն էին: Այժմ նրա արհեստը դարձաւ գրաւ առնելն ու թշուառացնելը, իսկ կոչումը՝ սովալլուկ կնոջից հօրը, լացող մանուկներից մօրը խելը և հարիւրաւոր խրճիթներում թշուառութեան դռներ բանալը:

Սիրելի ժողովուրդ, իշխանների զօրութիւնը սուրբ է և նրանց պաշտօնն էլ սուրբ պաշտօն է. բայց հէնց այդ պատճառով էլ իշխանաւորները չպէտք է անզգամներին պաշտօն տան և մոռանան, որ գիւղում Վայրէլի ստորին պաշտօնն էլ իրենց պաշտօնն է: Ո՛վ մարդիկ, աղաչենք Աստուծուն, որ նա իշխանների միտքը լուսաւորէ, որ նրանք երկրիս վրայ եղած պաշտօնների թիւը սահմանափակեն և բոլոր տեղերն էլ խաղաղ, խոնարհ և բարեսիրտ մարդկանց տան: Սարսափելի է թէ ի՞նչպէս երկիրն ու մարդիկ աւերուում են, երբ իշխանները թոյլ են տալիս, որ այդպիսի պաշտօնները յանձնուին անզգամ և ամենից առաջ իրենց գլուխն առաջ տանող մարդկանցը:

Ոչ Լեոյտհօլդն իր տասն և երկու զաւակներով, ո՛չ Բիւտիհօֆ Բաուէրը և ոչ էլ Հազէլբէրգէրն ստիպուած չէին լինի աճուրդի հանել իրենց ունեցածը, եթէ Վայրէլ Հումէլը գրագրի հետ միասին չաշխատէր, որ աճուրդի ծախսերն իրենց ձեռքն անցնեն:

Այդ աճուրդից մինչև այժմ բսան տարուց աւելի է անցել, բայց դրանից առաջացած թշուառութիւնն այժմ ևս շարունակուում է և դեռ էլի երկար կտևի, մինչև որ մեզնից ոչ ոք կենդանի չի լինի: Իմ ժողովրդի երեսուն և հինգ մուրացկաններից տասն և չորսն այդ աճուրդով աղքատացածներն են. բացի դրանցից չորսն էլ գողութեան համար են բանտարկուած, հինգ աղջիկ և եօթը տղայ էլ թափառում են մի կտոր հացի համար:

Իբրև Վայրէլ Հումէլն այնքան մարդ բանտարկել տուեց, որ մեր մէջ այլ ևս ոչ ոք չէր կարողանում պատուաւոր կերպով ապրել: Առաջ շատ ընտանիքներ կային, որոնք ուրախ էին և իրենց համար պատիւ էին համարում, որ հարիւրաւոր տարիների ընթացքում իրենցից ոչ ոք չէր բանտար-

կուել. բայց նա բանն այնտեղը հասցրեց, որ դրանով էլ ոչ ոք չէր կարող պարծենալ: Ա՛խ, կարծես թէ իր ծառայութեան միջոցին Հումէլը մեր սերունդն ու ժողովուրդը թունաւորել էր, այնպէ՛ս ոչնչացրեց նա մեր մէջ մնացած ամօթի ու պատուոյ զգացման վերջին հետքն անգամ: Հարուստները կոնծում և թղթախաղով էին պարապում բանտերում, իսկ աղքատներն ապականւում:

Իր վայրէջութեան եօթներորդ տարին նա գնեց պանդոկն ու ջրաղացը և կարողացաւ 4500 Փլորին կանխիկ փող վճարել՝ առանց հաշուելու նրա մնացած կարողութիւնը:

Սակայն անկարելի է խօսքերով արտայայտել այն թըշուառութիւնը, որ պատճառեց գիւղին՝ Հումէլի պէս մարդը պանդոկապետ և ջրաղացպան դառնալով: Երեւակայեցէք, որ նա յարգուած է դղեակում, փող ունի, Վայրէլի իշխանութիւն ունի, ժլատ ու խորամանկ է, ճանաչում է բոլորի ընտանեկան հանգամանքները. երեւակայեցէք — մի՞թէ կարող էր ուրիշ տեսակ լինել. ամբողջ գիւղը նրա գերին էր:

Ա՛խ, ինչպէս որ ջրի մէջ եղած ձուկը սահանքի մէջ է ընկնում՝ երբ ուրիշ ճանապարհ չունի, ինչպէս որ օդի մէջ եղած թռչունը խճրճւում է ցանցի մէջ՝ երբ նրա ճանապարհը կտրում են, ինչպէս որսի կենդանին փոսի մէջ է ընկնում՝ երբ այնտեղ կերակուր գնելով՝ գրաւում են նրան — այնպէս էլ մեր ժողովուրդը Հումէլի ձեռքն ընկաւ, երբ նա պանդոկապետ և ջրաղացի տէր դարձաւ:

Նա գիտէր կեանքի հանգամանքներից առաջացած ուրիշների անբաւականութիւնը՝ յօգուտ իւր գործ դնել և պատճառներն իմանալով ու թոյլ կողմերից բռնելով՝ իր ճանկն էր գցում նրանցը:

Նա կարողանում էր թէ երեսաների, թէ ծառաների և թէ ծնողների հետ խօսել և նրանց հաւատարմութիւնը գրաւել:

Յամառ երեսայինն նա ասում էր. ինչո՞ւ ես մօրդ խօսքը լսում:

Սնապարծին ասում էր. հայրդ չէ՞ ամաչում, որ քեզ չէ տալիս այն, ինչ որ ուրիշներն ունին, չէ՞ որ նրանք քո հօրից շատ պակաս կարողութիւն ունին:

Աշխատասէրին ասում էր. խենթ ես, որ այդքան աշխատում ես և փոխարէնը մի դատարկ ջնորհակալութիւն էլ չես ստանում:

Հասակնդիրներին ասում էր. օտարութեան մէջ տասն անգամ աւելի կաշխատես, քան այստեղ:

Ծոյլերին. ինչո՞ւ պէտք է սայլին լծած ձիու նման առաւօտից մինչև երեկոյ աշխատես:

Խորթ որդուն ասում էր. սարսափելի՛ բան է, ծնողներդ ի՞նչպիսի խտրութիւն են անում քո և միւսների մէջ:

Բարի տէր ունեցող ծառային. իշին ծառայելը թէպէտ լաւ է, բայց ոչ միշտ:

Խիստ տէր ունեցող ծառային. եթէ սատանայի մօտ ծառայէիր, աւելի վատ չէր լինի բանդ:

Եւ այդպէս ասում էր նա թէ իր տիրոջը գովող և թէ վատաբանող աղախնին. թէ ամուսնուն գովող և թէ վատաբանող կնոջը:

Բայց ամեն անգամ, երբ նրանք մտերմանում էին, նրա վերջին խօսքը լինում էր. դու խենթ ես, որ ինքդ քեզ չես օգնում. եթէ ես քո տեղը լինէի, կծիծաղէի և այս ու այն կանէի—այս նշանակում էր թէ. «գողացի՛ր, ինչ որ քեզ չեն տալիս և ինձ մօտ բեր»:

Ա՛խ, նրա ասածներն ա՛յնպէս լաւ հասկացուեցան, որ մեր ժողովուրդը խաբեբայ դարձաւ և մեր ընտանիքները թշուառացան: Դպրոցական մանուկները գողանում էին ծնողներից, ինչ որ կարող էին և նրա մօտ տանում: Ամուսինները միմեանցից գողանում և նրա մօտ էին տանում: Ծառաները գողանում էին իրենց տէրերից, ինչ որ կարող էին և նրա մօտ էին տանում:

Այսպիսով նա իր նպատակներին էր ծառայեցնում թէ՛ ստահակների տենչանքը և թէ՛ չքաւորների կարիքը: Նա մոլորեցնում էր նրանցը կերակրով, խմիչքով և փողով, որ նրանց փոխ էր տալիս և յանկարծ ստիպում էր վճարել, երբ նրանք չունէին: Այդ պատճառով խեղճերը գողանում էին և նրան տալիս:

Այդ հանգամանքներում ուրիշ տեսակ չէր էլ կարող լինել—մարդկանցն երջանկացնող սէրը, հաւատն ու խաղաղութիւնը բոլոր բնակարաններից անյայտացան. ծնողների ու

զաւակների, եղբայրների ու քոյրերի, մարդու և կնոջ մէջ ամեն տեղ պառակտման սաղմն էր սերմանուած: Իսկ պառակտման սաղմը մոլութեան ու դժբաղդութեան սաղմն է:

Ամեն տեղ մոլութիւնն աճում էր՝ աղբի մէջ եղած պտղի նման: Թէև բոլոր եղածների հարիւրերորդ մասը հազիւ իմացուեց, բայց այնուամենայնիւ այդ ժամանակամիջոցում ապաշխարողների ցանկում և ոճրագործների դիւաններում գրուած անունների թիւը կարելի չէ ասել: Նրանց գործերն այս դժբաղդ մարդու ցանած սերմերի պտուղներն էին. շատերն էլ գանգատուում էին նրանից:

Իսեղճ Ուլին կախաղանի տակ ասում էր. որքան Հուլմէլն ինձնից խեց, նրա տասներորդ մասն էլ չեմ գողացել: — Եւ այդ ճշմարիտ էր: Հուլմէլը նրա ամենալաւ հողը խըլեց՝ արժէքի երրորդ մասից պակաս վճարելով. և այդ ուղորմէին մի կոպէկի բան էլ չէր գողացել, քանի որ Հուլմէլը նրան բոլորովին չէր ծծել և աղբատացրել:

Լիսմէրգրիտէն նոյնպէս նրա տանը բամբաղդացաւ. և երբ իր երեխային ոչնչացնելուց յետոյ նրա տանը բանտարկուեցաւ՝ շատերի ներկայութեամբ Հուլմէլին ասաց. եթէ դու մի անգամ արդէն ինձ այստեղ փակած չլինէիր, այժմ ես այստեղ չէի լինիւ: — Եւ իսկապէս նա իր ձեռքով էր այն ննջարանի դուռը բանալիով փակել, որտեղ նրան բռնաբարեցին: — Ի՞նչ փակել, ի՞նչ ես ասում, պատասխանեց Հուլմէլը: Նա ասաց. դու ես իմ դժբաղդութեան պատճառը: — Իմ պանդուկում պարողներից ու խմողներից ամեն մէկն էլ կարող է ասել այդ, եթէ յետոյ բո արածն անէ, պատասխանեց Հուլմէլը, դուռը փակեց ու դուրս գնաց:

Նրա մօտ ծառայողներից շատերն էլ նրա տունը թողնելով՝ գողութեան համար ստիպուած են եղել իրենց երկրից փախչել: Ուրիշ տեսակ էլ չէր կարող լինել. նրանք նրա տանն այդ էին սովորել: Քանի որ Հուլմէլը ջրաղացի տէր էր, նրա ծառաներն իրենց յաճախորդ կանանցից, երեխաներից ու ծառաներից գողացուած պտուղներն էին հաւաքում: Նրանք բոլոր ցաքուտներում և անկիւններում որոշ տեղեր ունէին, ուր դատարկում էին գողացուած բաւկները:

Քրիստօֆը, որ երկար ժամանակ Հուլմէլի մօտ էր ծառայում, բայց այժմ փախստական է, բնան տարի առաջ

փոքր մնաց որ սպանուէր: Բիւտիբաուէրն իր սնանկանալուց առաջ նկատեց, որ իր ցորենը պակասում է և որովհետեւ կասկածում էր արբեցող կնոջ վրայ, երկար ժամանակ հետեւում էր նրան և մի առաւօտ տեսաւ, որ պարկը լցրած ցորենը շալակած՝ տանից դուրս է տանում: Նա մի կողմնակի ճանապարհով հետեւեց նրան ցանկի տակից և տեսաւ, որ կինը ցորենի պարկը ջրաղացի ճանապարհի վրայ եղած թփերի մէջ թագցրեց. առանց մի խօսք ասելու նա կնոջը թոյլ տուեց կրկին տուն վերադառնալ և սպասում էր թփի ետեւը՝ տեսնելու թէ ո՞վ կգայ պարկը տանելու: Հազիւ կէս ժամ անցնելուց յետոյ եկաւ ջրաղացի ծառան և թփի միջից ուրիշ երկու այդպիսի քսակներ էլ հանեց: Բայց երբ ուզում էր Բիւտիբաուէրի քսակն էլ վերցնել, վերջինս ցանկի ցցով աշնպէս խփեց նրան, որ նա ուշաթափուեց և մի քառորդ ժամ փողոցի մէջ տեղն ընկած մնաց, մինչև որ ջրաղացում իմացան այդ և տարան նրան: Այդ ժամանակից սկսած Քրիստօֆն այլ ևս առանց իր մեծ շան՝ տնից չէր դուրս գալիս:

Հուլի վայրէջումը երրորդ տարին վախճանուեց նրա տասնամեայ միակ որդին, որ միշտ հիւանդ ու թոյլ, բայց միևնոյն ժամանակ բարի ու երկիւղած տղայ էր: Նա շարունակ Աստուածաշունչ էր կարդում և աղօթում: Նա աշխատելու ոյժ չունէր, բայց նկատում էր իրենց տան մէջ տիրող անարդար վարմունքը. թէպէտ նա դեռ պատանի էր, բայց յաճախ արտասուք էր թափում և պարզ ասում՝ թէ սիրտս ճմլում է, երբ տեսնում եմ այդ բաները:— Հայրն ատում էր նրան և անուանում վաղամեռուկ ու լալկան կին, իսկ կոնծած ժամանակը ծաղրում էր մինչև անգամ նրա սրտանց աղօթելը: Երեկոյի ննջարանում քնող աղախինը նրա մեռնելու ժամանակ վկայեց, որ տղան ամբողջ գիշերներով լալիս ու ողբում էր և մի բոպէ աչքը չէր փակում, երբ լսում էր թէ իր հայրը մէկին ճնշել ու դժբաղդացրել է: Իր մահուանից մի քանի օր առաջ նա քահանային խոստովանեց, որ իր հօր արարքը ճնշում է իր սիրտը և խընդրեց, որ իր մահուանից յետոյ այդ մասին խօսէ հօր հետ: Քահանան կատարեց նրա խնդիրը, բայց հայրը պատասխանեց. ինչպէս երևում է, տղաս մինչև մահն էլ յիմար է

մնացել, ինչպէս որ էր և իր ամբողջ կեանքում: Բայց այս նուամենայնիւ մանկան մահուան շաբթին նա աղքատներին ճակնդեղ և գետնախնձոր բաժանեց իբրև ողորմութիւն:

Հուլիսին իննը տարի արդէն Վայրէջութիւն էր անուամբ, երբ ծեր տանուտէրը մեռաւ: Թէև իշխանը բարեհաճ էր դէպի Հուլիսը, բայց սկզբում նրա մտքովն էլ չէր անցնում տանուտէրի պաշտօնը նրան տալ: Նրան յայտնի էին դրա մի քանի պակասութիւնները, օրինակ խմելն ու սուտ երգութիւնը և չէր կարծում, որ նա լաւ տանուտէր կ'լինի, բայց Վայրէջը շատ բարեխօսներ ունէր դղեակում՝ գրագրից ու վիճակից սկսած մինչև այգեպանը, որոնք ազդեցութիւն կարող էին ունենալ իշխանի վրայ: Հուլիսը կարծում էր թէ ամբողջ գիւղն էլ իրեն ձայն կտայ: Բայց բոլորն էլ քսուներ էին և Վայրէջն ամբողջ գիւղում հինգ ձայն չէր ունենայ, եթէ խղճմտանքով գործէին: Բայց, կարճ ասենք, իշխանին հաւատացրին՝ թէ նա հաճելի է բոլորին—և նա տանուտէր եղաւ:

Այժմ նա իբրև իշխանաւոր ա՛յն էր անում—թէև խիստ է ասածս, բայց ճշմարիտ—ինչ որ անում էր իբրև խաբեբայ: Հէնց որ տանուտէր դարձաւ, նրա առաջին գործն եղաւ Բամբէրգէրին բոլորովին ոչնչացնել, որովհետև գիտէր, որ քանի նա իր տեղումն է, ինքը չի կարող ապահով կերպով իր ուղածն անել: Եւ շուտ հասաւ իր նպատակին: Միւս բոլոր առաջաւորների հետ նա կարողանում էր համաձայնել, որովհետև գիտէր այնպէս վարուել, որ նրանք ստիպուած էին լինում նրա ուղածն անել:

Նա միջամտեց նոյնպէս իշխանի ընտանեկան գործերում և ազդեցութիւն ձեռք բերելով՝ այնպէս էր գործն առաջ տանում, որ իշխանը չէր նկատում այդ հետզհետէ, ժամանակի ընթացքում, Հուլիսը դղեակում ա՛յնքան կարևոր մարդ դարձաւ, որ առանց նրան գրեթէ ոչինչ չէր կատարում: Եւ մի երկու անգամ էլ Հուլիսն այդ բանը զգացնել տուեց իշխանին: Մի անգամ խոտհարքի միջոցին, միւս անգամ էլ հողերը տասանորդով վարձու տալու ժամանակ՝ ութն օր դղեակը չգնալով:

Նա աշխատում էր, որքան կարող էր, բոլոր պաշտօնեաներին, ամենաստորինից սկսած, միաբան պահել: Իրեն

Համար դրանցից վերցնում էր ինչքան կարող էր և միւս-
ների համար էլ հոգում էր, որ իրեն հաճելի մարդիկ լի-
նեն կամ թէ առ սակաւն պարզամիտ լինեն: Մինչև ան-
գամ լուսարարի և վարժապետի պաշտօնների համար իր
մարդկանցն էր առաջարկում և իբրև տանուտէր ամեն բան
անում էր շատ համարձակ և ապահով կերպով, ինչ որ ա-
ռաջ, իբրև Վայբէլ, բանտի և աւելի մեծ պատիժների եր-
կիւղով էր անում:

Խաբեբայի և խաբեբայ տանուտէրի մէջ եղած տարբե-
րութիւնն այս է. իր և իր ստորագրեալների երգումը մի
վահան էր տանուտէրի համար, որով ծածկում էր բոլոր
յանցանքները. ուր որ նա այս վահանն էր առաջը բռնում,
նրա ստութիւնները ճշմարտութիւններ էին դառնում իսկ
հակառակորդների ճշմարտութիւնները — ստութիւններ:

Այս վահանի արժէքն անգնահատելի է այն բռնա-
դատ և անարդար մարդկանց համար, որոնք գիւղերում
պատիւ ու յարգանք ունին. այդ վահանը գործ են դնում
նաև մեծապատիւ տղուկներն՝ որչափ երկար ժամանակ,
այնչափ անամօթաբար: Հարցրու աջ ու ձախ և կլսես. ե-
թէ հասարակ մարդիկ, ամեն տեղ, աւելի սիրով անարդար
պատիժ ու վիշտ են կրում, քան թէ գործն երգման հասց-
նում, ընդհակառակն առաջաւորներն ամեն բանի համար,
նոյն իսկ հարբած միջոցին խօսածի համար, անպէս
շուտ և առանց մտածելու երգում են, որ մարդ սարսա-
փում է:

Եւ այդ է գլխաւոր պատճառն այդ մարդկանց բազմա-
թիւ թշուառութիւնների, վշտերի և ընտանեկան դժբաղդու-
թեան, որով շատերն են ապրում և դեռ իրենց զաւակնե-
րից շատերն էլ կրնկնեն: Որովհետեւ նրանց երգման պատ-
ճառով կարելի չէ իմանալ նրանց արած խաբեբայութիւն-
ները և նրանց կանայքն ու երեխաներն ամեն օր տեսնում
են, որ ամենքն էլ իրենց ստերը պէտք է հօրն ասեն իբրև
ճշմարտութիւն, այդպիսով իրենք էլ դառնում են բռնա-
բարոյ ու անարդար և մոռանում են իրենց մերձակաների
հետ հաւասար մարդու նման վարուելու եղանակն ու կեր-
պը. այդ պատճառով ամեն տեղ, ուր այդպիսի մարդկանց
որդիքը տանուտէր չեն դառնում կամ թէ պաշտօններ չեն

ստանում, որ կարողանային իրենց անհոգութիւնն ու ընտանեկան արատները պաշտօնական զգեստով և երդումով սքողել, ստահակներ են դուրս գալիս. իսկ աղջիկներն էլ եթէ հասարակ ընտանիքի հարս են դառնում և աշխատելու ստիպւում՝ ամենահարուստ ընտանիքն անգամ հիմնադատակ են անում:

Բայց ես չաղակրատում եմ. ժամանակն անցնում է, իսկ ես դեռ շատ քիչ բան եմ ասել:

Երբ Հումէլը հաստատուեց իր պաշտօնում, սկսեց իր սահմանակից անտառի ու դաշտի տէրերի հետ կռուել ու պահանջներ անել: Եթէ նրա ուղածը չէին տալիս, դատարանի հետ պէտք է գործ ունենային կամ թէ ամեն ըոպէ երկիւղ կրէին՝ տանուտէրի լարած դարանի մէջ ընկնելու: Նա ամբողջ համայնքը մի անձի պէս իր ձեռքն էր առել: Բայց որտեղ որ այսպիսի մի տանուտէր է իշխողը, այնտեղ այլ ևս համայնք չկայ: Համայնքը մինչև անգամ ստիպւում էր կնիքով և վաւերաթղթով հաստատել տանուտէրի վրայ այն, ինչ որ ինքը հաստա գիտէր թէ գողացուած է իրենից: Այդպէս էլ արին Հումէլի արտի սահմանի վերաբերմամբ, որ այժմ էլ դեռ կոչւում է «կցուած արտ»: Արտի երրորդ մասից աւելին, ըստ երկարութեան, համայնքի արօտից խլուեց և տանուտէրին յատկացուեց: Բոլոր ծերերը գիտէին, որ առաջուայ սահմանաքարը յիսուն քայլ աւելի ցած էր դրուած, քան տանուտէրի դրած նոր սահմանաքարը. բայց հին սահմանաքարը չկար և ոչ որ չգիտէր՝ թէ ի՞նչ եղաւ: Համայնքն առանց հակառակելու՝ սահմանաքարը նրա ուղած տեղը դրեց: Եւ երբ նա շինութիւններ էր անում, նոյնն էր լինում. նա անտառից վերցնում էր ցանկացածը և երբ տախտակներն արդէն իր տան առաջն էին, այն ժամանակ միայն համայնքի մէջ ձայներ հաւաքելով՝ իրաւունք էր ստանում և ապահովութեան համար գիւղական մատեանի մէջ գրել տալիս:

Հանգուցեալ ծեր Մեօնխհեօֆլէրը չէր կարողանում մարսել այդ և բարձրաձայն ասում էր. հին ժամանակը գողերը գոհ են մնացել, եթէ թոյլ ենք տուել գողացածը տանել, բայց այժմ պէտք է մի վկայաթուղթ էլ տալ՝ թէ ընծայում ենք:— Բայց ամենքն էլ այնպէս էին ձեռացնում,

իրբե թէ չեն լսում նրան. մինչև անգամ հէնց իր որդին մի կողմը քաշեց նրան ու ասաց. լռի՛ր, ի սէ՛ր Աստուծոյ. եթէ ոչ մի ըոպէ էլ ապահով չենք կարող լինել, նա կարող է մեր տունն ու տեղը քանդել: Տանուտէրն էլ չլսելուն էր տալիս և այնպէս անում, որ առաջաւորները ստորագրեն վկայութուղթը և թուականը երկու ամսով առաջ դնեն:

Հասարակաց արդարադատութիւնն այժմ նրա ձեռքին էր և նա համարեա՛ւ թէ միշտ այդ գործ էր դնում յօգուտ անարդարների, որ կարողանայ իր կողմը գրաւել այնպիսի մարդկանց, որ իրենից երկիւղ ունենան և ինքն էլ դրանց միջոցով իր հակառակորդներին ճնշէ:

Ո՛չ մի տեղ այնչափ գողութիւններ չէին պատահում, որչափ մեզ մօտ. բայց նրա տանուտէրութեան միջոցին ոչ ոք չէր պատժուում — այդ բանով նա պարծենում էլ էր: «Եթէ նա հինգ տարի առաջ տանուտէր լինէր, հարկաւ Ուլիին և միւսներին պատահած դէպքերը տեղի չէին ունենալ»: Նա դժուարացնում և արգելք էր լինում, որ մեռաւորներն ապացուցանէ գողի յանցանքը, թոյլը՝ բռնադատողի և յափշտակուածը՝ յափշտակողի արարքը: Նա բռնում էր գանգատողին մինչև որ գողը փախչում ու թափառում էր: Եթէ գանգատողն ամբողջ օրն էլ սպասէր նրան, նա կրկին տանը չէր լինում, իսկ ամբողջ գիշերը նրա տանը խաբեքանների խորհրդատեղին էր: Ինչ որ աչքովդ տեսնում էիր, ճիշտ չէր և եթէ գողին տանդ բռնէիր էլ, դեռ պէտք է ներողութիւն խնդրէիր, որ գանգատուել էս նրա մասին:

Այս հանգամանքից առաջացաւ այն, որ ամեն մարդ էլ իր ձեռքով էր դատաստան անում: Շատ անձինք ծեծուելով մեռել են, որովհետև գանգատուելուց քաշում էին. հէնց այդ պատճառով էլ Կրումհօլցն իր գողացած խաղողի բեռն տակը խեղդուեց: Լեոյտհօլզն ու ծեր Հիւգին նրան իրենց այգում պատահելով՝ սանդուղքի վրայից ցած գլորեցին: Նրանք լսեցին, որ նա ներքեւն օգնութիւն է կանչում, բայց չմօտեցան և թողին նրան այնտեղ, որովհետև դատ չէին ուզում բանալ և վախենում էին, որ եթէ իրենք օգնութեան հասնեն, նա կճանաչի իրենց և տանուտէրն էլ նրան կօգնէ ապացուցանելու՝ թէ ինքը խաղող չէ գողացել:

Եւ ճշմարիտ որ ոչ մի դէպքում կարելի չէր կրած անիրաւութիւնն ապացուցանել: Տանուտէրն իր ուղած կողմն էր արդարացնում: Սուտն ու ճիշտը նրա համար միւսնայնն էր: Ինչ որ նա կամենում էր՝ այո՛ էր, իսկ ինչ որ չէր կամենում՝ ոչ: Գաղտնի խօսակցութիւնը նրա պահանջմամբ յայտնուում էր, իսկ հրապարակաւ, համայնքի մէջ ասածներն ուրանում էին, եթէ նա կամենում էր, որ ուրանային: Ինչ բանի համար էլ որ վիճէր, միշտ իր ասածի համար վկաներ ունէր. եթէ բանը նոյն իսկ երգման և խղճի դէմ գործելուն հասնէր, նրանք կրկին պատրաստ էին:

Ես չեմ կարող այս թշուառ երգմահարների մասին երկար խօսել. դուք գիտէք թէ ո՞վքեր էին նրանք և նոյնպէս թէ՛ ինչպէս տանուտէրը նրանց այն տեղը հասցրեց՝ որ նրանք—ինչպէս որ նրանցից մի բանիսը յետոյ հրապարակաւ ասում էին—իրենց մարմինն ու հոգին սատանային պէտք է վաճառէին, երբ նա պահանջէր այդ նրանցից: Հարկաւ նա որքան կարողանում էր՝ քաղցրացնում էր նրանց կուլ տուած դեղհատները և մինչև անգամ անբաղդ փոխանորդին համոզեց, որ քնացնէ նրանց խղճատանքը:

Հատ անգամ էլ նրան յաջողում էր այնպէս անել, որ իր վկաները չերգուեն, որովհետեւ յաճախ անմեղները տեսնելով, որ նա այդպիսի վկաներ է առաջ բերում, թողնում էին դատը և զրկանք կրում՝ առանց երգումն տալու վկաներին: Այդպիսի դէպքերում տանուտէրն ասում էր այդ քամբաղդներին. ձեր տուած վկայութիւնը միմայն հասարակ սուտ է, ինչպէս որ ամեն օր և ամեն անկիւններում հարկւրաւոր ստեր են խօսւում, բայց երգմահարութիւն չէ: Դրանք էլ հաճութեամբ հաւատում էին նրա ասածին: Բայց երբ բանն այնտեղն էր հասնում, որ վկաները պէտք է երգուէին, նրանք այնպէս ծռմուում էին երգման խօսքերը, որ բաւական էր լինում տանուտէրի գործը տանելու, բայց իսկապէս այդ երգման խօսքերն ամբողջովին սուտ չէին, այլ ծռմուած ու յեղաշրջուած ճշմարտութիւններ էին երևում: Այս երգման ձևն այնքան յայտնի եղաւ, որ մօտակալքից մի պարոն՝ Կայբակէրին նկարել տուեց տանուտէրի պատկերն այդպիսի մի գործի համար վկայութիւն տալիս և պղնձի վրայ փորագրել տուեց: Պատկերը շատ յաջող դուրս ե-

կաւ. նրա մազերը վայրենի խոզի սոււի նման ցցուած են պղնձի վրայ. ԳԺՈԽՔԻ երկիւղը, երգութիւն անպիտան սիրտը և դրա համար ստանալիք վարձատրութեան անկաշու-թիւնը՝ արտայայտուած են նրա հայեացքի մէջ. նա հէնց բերանը բաց է արել և այնպէս է թւում՝ թէ մարդ տեսնում է, որ նա սրտի բաբախումից հազիւ կարողանում է շունչ բաշել և բթով պէտք է խռմփացնէ: Աչքերը կիսաբաց են, ճակատի խորշոմները հաւաքում են դէպի բիթը. նա բարձրացնում է երեք մատը և ձեռքն էլ (տեսնողին թւում է թէ գողում է) թանաքոտ է, որովհետեւ մի խաբելայական թղթի վրայ, ստորագրելու տեղ, խաչ է դրել: Այս պղնձի փորագրութեան տակ գրուած է. «Բօնալի վկայ»: Հազիւ թէ կարելի լինէր այս ստորագրութիւնից մի աւելի զզուելի արձան կանգնել մեր գիւղի ապականութեան համար:

Աերջին ձմեռը, երբ մեր իշխանն այդ փորագրութիւնը տեսաւ, ասաց. ես աւելի սիրով կալուածքս կծախեմ և հեռու տեղ կերթամ, քան թէ այստեղ կմնամ, եթէ այդ նըկարը չորս կամ հինգ տարուց յետոյ կրկին կյարմարուի մեր գիւղին ու ճամբրիտ կլինի: Բայց փա՛ռք Աստուծոյ, նա էլ չի գնայ, այդ թշուառութեան օրերն արդէն անցան մեզ համար:

Ես կրկին դառնում եմ տանուտէրի պատմութեանը և իշխանի հրամանով՝ առանց ծածկելու, խօսում եմ այդ երկարատեւ թշուառութեան պատճառների մասին:

Իշխանի ընդունարանում տանուտէրն էր իշխում, գրագիրը, Վայրէջն ու նա մի ձեռքի երեք մատներն էին կամ թէ երգեհոնի երեք շուփները: Ցանուտէրը հիմնաւորապէս գիտէր՝ թէ ո՞ր ժամին ինչ գործ պէտք է ներկայացնել իշխանին՝ այժմ կամ ոչ պատասխանը ստանալու համար. և վարպետութեամբ գիտէր՝ իր բանն աջողեցնելու համար նըպաստաւոր հանգամանքներ առաջ բերել նոյն րոպէին: Իսկ եթէ ուզում էր, որ մի բան չիրագործուի, այնքան շատ էր խօսում այդ բանի մասին, կամ այնպէս յիմար ու յեղաշրջած էր խօսում, որ ապահով էր թէ իր ասածի հակառակը պէտք է լինի: Իսկ եթէ ուզում էր մի բան ստիպելով անել տալ, մեծ մասամբ այդ մասին չէր խօսում, բայց

այնպէս էր անում, որ ուրիշները խօսեն և հարկւրաւոր հանգամանքներ էր առաջ բերում, որոնք իր ուզածը յաջողեցնում, իսկ չկամեցածն արգելում էին: Օրինակ՝ երբ չորս տարի առաջ Էլսբէթ Միւլլէրը Ռինհարդէնի տանուտէրի որդու դէմ գանգատուեց՝ և ցոյց տուեց թէ նա խոստացել էր ամուսնանալ իր հետ և իշխանն էլ զայրացած էր յարգելի տանուտէրի որդու դէմ, Հոլմէյն, իբրև թէ պատահամբ, իշխանի սեղանի վրայ թողեց պատժագիրքը և բացեց այն էջը, որի վրայ գրուած էր թէ մի Էլսբէթ Միւլլէր գիշերային շրջագայութեանց և արգելուած պարը պարելու համար՝ հինգ ֆունտ արծաթ վճարելու պատժի է ենթարկուել: Ի հարկէ դա բոլորովին ուրիշ Էլսբէթ Միւլլէր էր, բայց այդ ոչինչ: Երբ միւս առաւօտն իշխանը գրագրին հարցրեց թէ այդ նոյն Էլսբէթ Միւլլէրն է, նա պատասխանեց. այո՛ — և տանուտէրի որդին գանգատուող աղջկան հազիւ այն գումարի կէսը վճարեց, որ իշխանի հրամանով կվճարէր, եթէ այդ գիւղում ուրիշ Էլսբէթ Միւլլէր կամ թէ երգմնահար պաշտօնեաներ չլինէին:

Տանուտէրն այդպէս էր վարւում այն դէպքերում, երբ չէր ուզում գործի մասին անձամբ խօսք բանալ իշխանի մօտ: Եթէ վերջինս երբեմն ճշմարտութեանը վերահասու էր լինում, տանուտէրը կարողանում էր նրան նորից սխալեցնել: Նա իր տեսածներն էլ ուրանում և հաւատացնում էր իշխանին, թէ սխալ է հասկացել՝ նոյն իսկ իր սկանջով լրսածը. և երբ, այսպէս ասած, ճշմարտութիւնը նրա առաջն էր կանգնած, տանուտէրը կարողանում էր այնպէս անել, որ իշխանը կռնակն էր դարձնում նրան: Բայց Հոլմէյն աշխատում էր նոյնպէս, որ նա ոչինչ չտեղեկանայ և այնպիսի տեղ չգնայ, ուր կարող էր իրեն աննպաստ բան լսել կամ տեսնել:

Հինգ տարի առաջ, մի անգամ աշնանը, երեկոյեան, Հերցաուրից տունն էի գալիս. երբ զառիվայրին մօտեցայ, ճանապարհից մի քանի բայլ հեռուից լսեցի մի որսորդի անէծքը. նա անիծում էր, որովհետև իր ընկերը շներին շատ էր դէպի Բօնալ հալածել: Եթէ սատանան, ասում էր որսորդը, այժմ իշխանին այստեղ բերէ, տանուտէրն ինձ կը բարկոծէ. այս սիրուն խօսքերի պատճառը հետևեալն էր.

այդ միջոցին ջրի վէճի տաք ժամանակն էր և տանուտէրը զգուշանում էր, որ իշխանն արօտի կողմերը չգնայ, ուր կարող էր իր աչքով տեսնել անիրաւութիւնը: այդ պատճառով որսորդներն ու շներն էլ այն կողմերում որսալու իրաւունք չունէին:

Այդ վէճը հարուստ գիւղացիները տարան. թէև հաւաակորդներն էլ միասին նոյնքան արօտ ունէին, որքան սրանք և նրանք էլ ուրեմն նոյնքան ջուր պէտք է ունենային՝ բայց միայն երրորդ մասը ստացան և գոհ պէտք է լինէին, որ բոլորից էլ չզրկուեցան, որովհետև այդպէս էին սպառնում նրանց և ասում. ջուրը մեծ արօտինն է և տաւանորդին կ'իջասէ, եթէ մանր մասերի բաժանուի:

Բայց ես պէտք է շարունակեմ և մէկ բան ասելիս, հարիւրաւորները թողնեմ:

Տանուտէրի պատմութեան մէջ միայն մի բան չեմ կարողանում ըմբռնել. աղքատ մարդիկը շարունակ խաբուելով նրանից, կրկին միշտ նրա մօտ էին վազում՝ խորհուրդ հարցնելու: Բայց ի՞նչ եմ ասում: Երբ մարդս երկիւղի և կարիքի մէջ է ու հալածւում է, ինքն էլ չգիտէ թէ սարսափից ո՛ւր է վազում՝ օգնութիւն խնդրելու: Երբ կենդանուն հալածում են, նա ջրի մէջն էլ է ընկնում և խեղտւում, թէև ազատուել էր ուզում:

Նա խորհուրդ էր տալիս թէ՛ նրանցը, ում ուզում էր խորխորաւ գցել և թէ՛ նրանցը՝ ում կամենում էր այնտեղից ազատել: Նա իշխանի մօտ գանգատի գնացողներին աշխատի խօսքեր էր սովորեցնում նրան ասելու, որ անպատճառ ի վնաս ասողի էր լինում և գերազանցում էր Դաւիթ արքային, որ խեղճ Ուրիասի գրպանը նամակ դրեց և ոչ թէ բերանը խօսքեր:

Եւ երբ խեղճ մարդիկն իրենց ասած խօսքերով՝ իրենց գործը փչացնում էին կամ աւելի բարդում ու խճճում՝ կարծելով թէ բացատրում են, նրանց խորհուրդ տուողը գալիս էր իշխանի մօտ և ասում. ես գիտեմ, որ այդ մարդիկն արդէն ձեզ մօտ եկած կ'լինեն և այսպէս ու այնպէս ասած, բայց այդ բոլորն էլ սուտ ու յեղաշրջած է. գործն ահա այսպէս ու այնպէս է: Եւ նա այդ այնպէս լաւ էր հաղորդում, որ ճշտութեամբ կարողանում էր նոյն իսկ

նրանց ձայնով խօսել. նրանց ձեռքերը շարժելու, գլուխը դէս ու դէն ծռելու, ձեռքերը կցելու, ուէիւ կախելու, լեզուն կծելու, աչքերը չռելու, մի խօսքով նրանց կանգնելու և խօսելու բոլոր ձևերն աշխատէ էր օրինակում, որ իշխանը յաճախ ասում էր նրան. կարծես թէ այդ մարդկանց մէջն ես եղել, աշխատէ լաւ գիտես՝ թէ ի՞նչպէս են անում նրանք և ի՞նչ են ասում:

Բայց նրա ամենագորեղ միջոցը, որով գիւղացիների արդար գործը փչացնում էր իշխանի առաջ, այն էր, որ ինքն ամեն դէպքում իր հակառակորդների վատ կողմերը չէր յայտնում, այլ այնպէս էր անում, որ իրենք իրենց երեւային: Եւ դժբաղդարար շատ դէպքերում այդ շատ հեշտ էր, որովհետեւ նա գիւղի ընտանիքների մեծ մասն ապականել էր արդէն և մուրացիկների ու խաբեբանների ամբողջ արձրել, այժմ էլ նրանց խայտառակութիւնը ծածկելու համար՝ իր ուղածն էր անում: Բայց դրանց հետ էլ եր ուղածի պէս էր վարւում: Միևնոյն մարդու համար այսօր ասում էր թէ մուրացիկ, խաբեբայ ու անպէտքի մէկն է. իսկ երբ միւս օրն այդ մարդու կինը կամ հայրը գալիս էին նոյնն ասում նրա մասին և չափաւորել ու խնամակալութեան տակ էին ուղում գցել նրան, նա բոլորովին այլ կերպ էր խօսում և հաստատում՝ թէ նա այնքան էլ վատ չէ, ինչպէս ասում են և եթէ երբեմն անշնորհք բան է անում, դրա համար նրան չի կարելի խնամակալութեան տակ ձգել: Նա ասում էր. եթէ դրան և դրա նման յիմարութիւններ անողներին պատժենք, անվերջ տանուտէրներ պէտք է պահենք. շատերը հարիւր անգամ արդէն կրկնում են՝ ինչ որ մի անգամ եղել է և եթէ հաշուենք տանուտէրի վարձատրութեան չափը և տնտեսութեան մէջ յառաջանող ապականութիւնն, երբ օտարն է այնտեղ բուն դրնում, կտեսնենք, որ խնամակալութիւնից առաջացած վնասն աւելի մեծ է, քան թէ շատերի գործած անպիտանութիւնների հետևանքը: Կարճ ասենք, նա միշտ հակառակ էր՝ երբ վատնող մարդու ծախքերն ուղում էին սահմանափակել: Այդ պատճառով շարունակ հակառակ խնամակալութեան էր խօսում և հարիւր անգամ պատմում, թէ ինքը պաշտօնով իշխանի ունկնդրութեանը ներկայ էր միանգամ, երբ երիտա-

սարգ, հարուստ Տրոյբէլին իր խնամակալի հաշիւը քննեց: Փողը, ասում էր նա, մի քանի հազար գուղէնով պակասել է. Տրոյբէլին ոչինչ չէր ուզում հասկանալ իր առաջը կարգացածներից և պակասորդն էր պահանջում: Վերջապէս իշխանը հարցրեց նրան՝ թէ ի՞նչ ունի ասելու այս հաշուի դէմ: Ինձ թուում է, պատասխանեց Տրոյբէլին, որ եթէ սատանան խնամակալութեան տակ ընկնի, դժոխքից կզրկուի: Այդպէս է, Աստուած է վկայ, ամեն տեղ խնամակալութեան բանը, ասաց Հոմէլը: Նա իր փորձառութիւնից էր խօսում և ես կարիք չունիմ ձեզ պատմելու թէ ի՞նչպէս էր վարւում նա որբերի ստացուածքի հետ, ինքներդ էլ գիտեք այդ: Նա խնամակալութեան դէմ էր խօսում, որովհետեւ նրա բարձրագոյն նպատակն էր միշտ՝ հարստահարել բոլորին՝ քանի որ միջոց ունին. իսկ այդ նպատակի համար ամենից օգտաւէտ էին անպիտան ու փչացած մարդիկը: Այդ պատճառով նա ոչ մի ընտանիք չթողեց խաղաղ. չափաւոր, պատուաւոր հանգստութեան և առանձնութեան մէջ, որ այնքան երջանկացնում էր մեր նախնեացը: Եթէ մի ընտանիք դեռ այդպիսի կեանքով էր ապրում, նա չէր հանգստանում մինչև որ վէճ ու շփոթութիւն չէր առաջացնում այնտեղ և հրապարակաւ ասում էր. ուր որ խաղաղութիւն է տիրում և ամենքն էլ միմեանց հետ լաւ են վարւում, այնտեղ իշխանաւորը միայն կիսով չափ է տիրում:

Այս անիծեալ խօսքի ոչ մի կէտն էլ ճիշտ չէ. և եթէ իշխանաւորն այդպէս է հասկանում, կոյր է և ոչ իր օգուտն է տեսնում, ոչ երկրինը: Բայց երբ այդպիսիներն իշխանաւորի մասին են խօսում, իրենց են հասկանում միայն. և այն իշխանութիւնը, որի մասին խօսում են, այնքան մօտիկ է նրանց սրտին, որքան հովուի սրտին մօտ է այն ծառի բունը, որի վրայ բարձրանալով՝ գողանում է նրա պըտուղը: Երբ այդ հովիւն իր քսակը լցնում է ծառի վրայ, բնի վրայից կրկին ցած է գալիս, պառկում է ծառի ստուերում և բնի խռոչի մէջ կրակ վառում՝ խնձոր խորովելու համար: Բայց որ այդպիսով այդ ծառը կչորանայ և այլ ևս պտուղ չի տայ, նոյնչափ հոգացողութիւն է պատճառում հովուի սրտին, որչափ Հոմէլի նման տանուտէրին հոգս են պատճառում իշխանութեան օգուտները:

Ո՛չ, ով որ խաբեբայ, գող, անարդար ու խտասիրտ մարդ է՝ նրա սրտին մօտ չի կարող լինել ոչ մի իշխանաւորի օգուտը. և Հուսէին այդ անունը տալով՝ ուզում էր նրա պաշտպանութեամբ խեղճ, թոյլ և անօգնական մարդկանցը քամաղդացնել:

Մի օրինակով պարզեմ թէ ի՞նչպէս էր նա մարդկանցը թակարդի մէջ ձգում: Օտար տեղից եկած երիտասարդներին իր տուն էր կանչում և թոյլ տալիս, որ խաղան ու խմեն, իսկ եթէ որսը թակարդի մէջ չէր ուզում ընկնել, նա մի կողմն էր քաշում նրան և իբրև տանուտէր տեղեկութիւններ հարցնում. երբեմն էլ նրանց անցագրերը ճշդելով՝ ա՛յնպիսի լեզու էր բանեցնում, որ կարծես թէ շա՛տ մեծ եռանդ էր ցոյց տալիս երկրի ու իշխանութեան օգտին: «Դու փախստական ու ստահակի մէկն ես», ասում էր նա, «խաբեբայութեամբ ես ապրում, չես ուզում թագաւորիդ ծառայել, ծնողներիդ հետեւել և աշխատել. այդ պատճառով էլ չես ցանկացել ձեր տանը մնալ և մեր երկրում մուրացկանութեամբ և խաբեբայութեամբ ես ուզում գլուխդ պահել: Այո՛, մեր երկիրն ազատ ու գոված երկիր է, բայց ո՛չ թէ բեզ նման փախստականների ու անգործների համար: Յետոյ նա սպառնում էր ծեծով, բանտարկութեամբ, բարձրագոյն դատարանով, մինչև որ խեղճ ողորմելին ծառայում էր նրան կամ թէ իր ապրանքի մի մասը նրան տալով՝ ազատում էր նրա ձեռքից:

Երբ ուզում էր ամենախիստ կերպով կեղեքել, իշխանութեան անունով էր խօսում: Նա իր գարշելի կեանքով ամենեւին չէր հարցնում՝ թէ արդեօք իրեն շրջապատող մարդիկն էլ ապրելու կարիք ունե՞ն, թէ ոչ: Երբ նրա հետ խօսում էին աղքատների կարիքի և պրիւների թշուառութեան մասին՝ նա միշտ պատասխանում էր. աղքատ մարդիկ միշտ եղել են և միշտ էլ կլինեն: Աստուած շա՛տ լաւ գիտէ՝ թէ ինչու մէկին շատ է տալիս, իսկ միւսին ոչինչ: Նա իր սատանայական կեանքի ընթացքում յաճախ Աստուծոյ անունն էր յիշում և սիրում էր մինչև անգամ կրօնից խօսել և երկնքի ու դժոխքի սարսափների մասին պատմել և լսել: Օրինակ՝ թէ միւս կեանքում ի՞նչ պէտք է անել և ինչ չանել. ի՞նչով պէտք է ուրախանալ ու ժամանակ անցկացնել

և թէ ի՞նչպէս կարելի է միմեանց ճանաչել. գուցէ կարելի լինի ճանաչել պապերի հայրերին և այնպիսի մարդկանց, որոնց յարգել ենք, բայց աչքով չենք տեսել. խօսում էր դժոխքի մասին, թէ արդեօք երկրի՞ս վրայ է գտնուում, գուցէ կրակ և Հռենոսի մեծութեամբ ծծումբի առուակներ ժայթքող սարի մօտ: Երեկոները նա շատ յաճախ էր այդպիսի բաների մասին խօսում և փոխանորդն էլ գինու և ստացած փողի փոխարէն ափսոսի բաներ էր հաղորդում նրան, որ մարդ չի հասկանում, թէ տանուտէրի նման խելօք մարդը ի՞նչպէս էր կարողանում ականջ դնել նրան ու հաւատալ: Բայց նրա խելքը միայն խաբեբայութիւնների մէջն էր և միւս բաներում երեխայի պէս էր. կարելի էր ամեն սուտ պատմել ու հաւատացնել նրան: Իր արհեստում նրան ոչ խելք էր պակասում և ոչ խօսք: Նա կարողանում էր բաճարայի պէս միսթարել ամբաստանեալին, բայց ամենքն էլ գիտէին, որ լրջօրէն չէ անում այդ: Եւ իր սենեակում մենակ լինելիս՝ ինքն իրեն ասում էր. այդպէս էլ պէտք է լինի, իր նման մարդը պէտք է ցոյց տայ իբրեւ թէ շատ բարկացած ու նեղացած է, եթէ նոյն իսկ ծիծաղը հազիւ զսպելիս լինի:

Եւ այն անպիտաններն էլ, որոնց հետ խօսում էր ունկնդրութիւնից ու դատաստանից մի փոքր առաջ, իրենց այնպէս էին պահում՝ կարծես թէ կատակերգութիւն են խաղում. նրանք փայտի պէս կանգնում և ոչ մի խօսք չէին ասում, բացի անգիր սովորած հետեւեալ բառերից. «Ճշմարիտ չէ՛, ասացէ՛ք ինչ որ կամենում էք»: Նրանք լաւ էին կատարում իրենց դերը, որովհետեւ տանուտէրն առաջուց ասում էր նրանց, որ ինքը հրապարակով հակառակը կխօսէ, բայց այդ չի վնասի նրանցը՝ եթէ միայն համարձակ լինեն և տոկունութեամբ ժխտեն իր և միւսների ասածները: Երբեմն նա ափսոսանքով համարձակ էր լինում, որ երբ, չնայելով այդպիսիների ժխտման. յանցանքը պարզ նկատելի էր, առաջինն ինքն էր լինում, որ խորհուրդ էր տալիս՝ թէ պէտք է խիստ լինել և դրանցը բանտարկել, որպէս զի խոստովանեն իրենց յանցանքը:

Բայց այդ էլ կատակերգութիւն էր միայն, որովհետեւ այդ մասին էլ առաջուց պայմանաւորւում էր նրանց հետ, ծիծա-

շուժ նրանց վրայ, եթէ բանտից վախենում էին ու առում. «դուք բանտ մտնողների ոչ առաջինը և ոչ էլ յետինը կլինէք» և բացատրում էր թէ քանի՞ օր և ժամ նրանց այնտեղ կպահեն ու թէ ի՞նչ կանեն։ Նրա վերջին խօսքն էր. «եթէ կարողացար դիմանալ, նրանք դարձեալ առաջուանից լաւ դրուժեան կհասցնեն բեզ»:

Այդպիսի մարդկանցը նա շատ յաճախ պատմում էր Լեօբախի Ռուդիի օրինակը, որին այժմ պահում էին Կատցենշտուլի տէրերը, որովհետեւ նա իրեն տուած հարկերաւոր հարցերից ոչ մէկին դրական պատասխան չտուեց։ Դա մի կարծահասակ ու քաջ մարդ էր, ասում էր տանուտէրը. ես հէնց իր բերանից եմ լսել, որ տանջանքի ժամանակ, դրանից առաջ ու յետոյ էլ միշտ կարողանում էր մտածել ու ասել. «ոչը բերանից աւելի արագ է դուրս թռչում, քան այրն»:

Ասելն աւելորդ է, թէ օրէնքի այսպիսի գաղտնի յեղաշրջմամբ՝ ի՞նչպէս արմատացաւ մեր մէջ խստասրտութիւնը, որ մեր թշուառութիւնն իր գաղաթնակէտին հասցրեց։ Ա՛խ, նախկին երկիւղած ամօթից կարմրելը, մարդկային խոստովանութիւնը, լացը, աղաչանքը, որ խստասրտութեան առաջն առնում էին և բնականաբար մտքի փոփոխման ու բարելաւութեան նպաստում, արտաքսուած է մեր ժողովրդի միջից. մինչև անգամ յայտնի առած կայ մեզանում թէ. նա մարդ չէ, ով երեք կամ չորս մարդկանց առաջը չի կարող ուրանալ իր արած ու նրանց տեսած գործը։ Բոլոր ժողովուրդը՝ երիտասարդ ու ծեր, կին և մարդ, ծառայ ու աղախին և նոյն իսկ դպրոցի աշակերտներն այժմ մեզ մօտ, բացի իրենց յանցանքն անամօթաբար ուրանալուց, ոչինչ չգիտեն. յաղթուածներն էլ չեն ամաչում և այնպէս են խօսում՝ իբրև թէ իրենց վրայ ճնշումն են գործ դրել ու ստիպել։ Գուցէ այս անամօթութիւնը մեր գիւղի ամենամեծ դժբաղդութիւնն է, որ տանուտէրն իր վարած կեանքով ներմուծեց մեր մէջ։

Շարունակեմ կրկին այդ մարդու պատմութիւնը։

Հումէլն ինչպէս որ անում էր այն ամենը, ինչ որ չար, փնասակար ու ապականող էր, այնպէս էլ արգելում ու խանգարում էր այն ամենը, ինչ որ լաւ և օգտակար էր։ Նա չէ՛ր ուզում թոյլ տալ, որ ուսումնարանը բարեկարգուի և

ասում էր. «այժմ կարևոր չէ, որ ամեն մուրացիկ երեխայ իրենից լաւ կարգալ ու գրել իմանայ»: Նա արգելք էր լինում միշտ, որ գիւղացիները դաշտերի հողը պարարտացնեն և երբ նրան ասում էին՝ թէ այդպիսով գիւղացիք կարող են կրկնակի թուով անասուն պահել և աւելի արգիւնք ստանալ, նա պատասխանում էր. «կարևոր չէ, որ ամենքն էլ հարուստ լինեն», որպէս զի ինքը կարող լինի արժան գրնով արտեր ձեռք բերել:

Նա ամեն կերպ աշխատում էր նոյնպէս, որ գիւղում օտար մարդիկ բնակութիւն չհաստատեն: Եթէ նրանք պատուաւոր մարդիկ էլ էին լինում և պարզ երևում էր, որ փող ու աշխատանք կբերեն գիւղը, այնուամենայնիւ չէր թուլ տալիս: Գիւղացիներին արգելում էր միշտ գիւղից դուրս, դաշտի վրայ նոր բնակարաններ կառուցանել և երբ համայնքում նրան ասում էին թէ՛ այդտեղ աւելի լաւ կլինի և հրդեհից ապահով՝ նա պատասխանում էր. «դեռ ևս ոչ մի գիւղ չէ այրուել, իսկ այրուած տները նորից են շինում. և ինչո՞ւ պէտք է մեր նախնիքներից տարբեր բան ցանկանանք»: Բայց միւսնոյն ժամանակ նա իր տունն առանձնացած տեղ էր կառուցել և մուսների չափ վտանգի ենթարկուելու երկիւղ չուներ: Նա այժմ ինքն էլ խոստովանում է, թէ երբ Լայբախի ու Հիրցինգէնի—այս երկու գիւղերն էլ նրա ժամանակ այրուեցան—պանդոկապետներն իր մօտ գալով պատմում էին՝ թէ իրենք ի՞նչ լաւ օրեր են անցկացրել այդ հրդեհներից յետոյ, միշտ մտածում էր. երանի՜ թէ ինքն էլ այդ բաղդին արժանանայ:—Այսինքն իրենց գիւղն էլ այրուի՛:—

Ես արդէն յոգնեցի տանուտէր Հումբլի մասին խօսելուց, մի փոքր էլ պատմեմ պանդոկապետ և ջրաղացպան Հումբլի մասին:

Նա ոչ ոքի հետ պարզ հաշիւ չուներ և իր հաշուետետրի հետ առնչութիւն ունեցող անձանց հետ շարունակ կուռում էր: Նա այնպէս էր անում, որ իրեն հետ հաշիւ ունեցողը ճիշտ չկարողանայ իմանալ թէ ի՞նչպէս է իր պարտքն աւելանում: Նրա ընտանեկան հանգամանքներն էլ այնպիսի անկարգ դրութեան մէջ էին, որ եթէ կամենար էլ՝ չէր կարող այդ մարդկանց հետ կանոնաւոր հաշիւ ունենալ. յա-

Ճախ պատահում էր, որ մեկի պարտքն ինքը տետրի մէջն էր գրում, կինը պատի վրայ, իսկ շաբաթ օրը պատի վրայ գրածը ջնջելու համար՝ նոյնը բնականաբար կրկին գրում էր տետրի մէջ:

Եթէ երեւակայութեամբ մտաբերում էր՝ թէ այս ու այն մոռացել է գրել, (և այդ շատ յաճախ էր պատահում, նա մանաւանդ այն գիշերները, երբ լաւ չէր կարողանում քնել), իր տետրի մէջ գրած 0 դարձնում էր 8, 7-ը 9. Կամ թէ մի տասնաւոր էր թուի առաջը գրում կամ 0 ետևը, ինչպէս որ յարմար էր գտնում: Տետրի ու ձեռագրի մէջ դատարկ տեղ էր թողնում, որպէս զի կարողանայ աւելացնել ու կեղծել իր ցանկացածը: Հին ու վճարուած պարտամուրհակները չէր վերադարձնում, ուրանում էր և պնդում՝ թէ պատուել են, այրուել կամ թէ կորել: Բայց յետոյ, երբ մեկի հետ վէճ էր ունենում, այդ թղթերը նորից հրապարակ էր հանում և իր ստանալիքը կրկին պահանջում:

Աւելի խստութեամբ ճնշում էր այն մարդկանցը, որոնց մասին մի վատ բան գիտէր և որոնք վախենում էին թէ հրապարակ կհանէ իր գիտեցածը. ով որ կամենում էր նրան խաբել կամ մի բան ժխտել, նոյնպէս ճնշում էր: Այդպիսի մարդկանց պարտքը կրկնակի գրելն ու մի պըտղունց բլթախոտ վերցնելը մի տեսակ աշխատանք էր նրա համար: Եթէ մեկը կամենում էր գանգատուել, նա պատասխանում էր. «խաբեբա՛, գո՛ղ, երեկուայ նման ես ուզում անել կրկին, դու կարծում ես թէ ստորագրած թուղթը կորցրե՞լ եմ»:

Եթէ մեկին անիրաւութիւն էր անում, իր սիրտը հանգըստացնելու համար երեւակայում էր՝ թէ անիրաւութիւն կրող մարդը խաբեբայ է և իրեն էլ անիրաւութիւն է արել կամ թէ կամեցել է անել:

Մի անգամ, երբ նա պանդոկի մատակարար Կնիպէր-չիլչին մի գումար վճարելիս խաբել էր նրան ու յիսուն գուլդէն պակաս տուել, տուն վերադառնալիս ամբողջ ճանապարհին պատմում էր իր ընկերներին՝ թէ ի՛նչպիսի շուն է մատակարարը և ընդունակ՝ մեկի արիւնն եղունգների տակից դուրս ձմելու և թէ ի՛նչպէս ինքը քսան տարուայ

ընթացքում նրանից տոկոսով փող է վերցնում, բայց նա գոնէ մի անգամ մի բաժակ գինի էլ չէ խմեցրել իրեն և այժմ ուզում է ապացուցանել՝ թէ հաշուի մէջ ինքը սխալուել է:

Այդպէս էր նա ամեն դէպքում: Ում հետ էլ որ գործ ունենար, միւսնոյն էր, նա դարձեալ ասում էր. նրա այս ու այն, — եթէ ինձ իր ձեռքը ձգէր, ուրիշ կերպ կվարուէր ինձ հետ — այո՛, եթէ մի ուրիշը լինէր, նրա հետ այդպէս չէի վարուի. մէկ խօսքով ում որ ատում էր, մեծ խաբէ-բայ էր հռչակում նրան. և եթէ ուզում էր մէկին հարստահարել, ամեն անգամ հարիւրաւոր պատճառներ էր գտնում՝ այդ խաբէբային ու ստահակին հալածելու:

Բայց այնուամենայնիւ նա ամենից քիչ վէճ խաբէբաների ու անպիտանների հետ ունէր: Թէև պէտք է խոստովանեմ, որ նա մի քանի ազնիւ մարդկանց հետ էլ կարողանում էր առանց վէճի ապրել, բայց եթէ աւելի մօտիկից զննենք թէ ի՞նչ մարդիկ են եղել դրանք, կտեսնենք որ դրանք միշտ թողլ ու զիջող արարածներ են եղել և նրանցից մի քանիսն էլ անհոգ և առ սակաւն անձիշտ տնարարներ: Սրանց հետ նա կրկնակի լաւ էր վարւում, հարստահարում էր և միւսնոյն ժամանակը պարծենում, որ ինքն անքան երկար ժամանակ նրանց հետ առանց վէճի է ապրել. իսկ գինի խմելու ժամանակ գովում էր իր ընկերներին ու ասում՝ թէ երկնքում ու երկրի վրայ դրանց նմանները չկան, շատ բարի են և այլն: Իսկ եթէ այնպէս էր պատահում, որ նրանց հետ էլ էր կռւում, իսկոյն նրանցն էլ ուրիշների նման խաբէբայ ու խենթ էր անուանում:

Ամենից շատ Հումէլը հակառակում էր այն մարդկանցը, որոնք կարգ ու կանոն էին սիրում, հանգիստ ու մշտախոհ իրենց գործով էին զբաղւում, կռպէկ վճարելիս երկու անգամ շրջում էին, հաւատարմութիւն ու հաւատ էին պահանջում, որովհետև իրենք էլ հաւատարիմ էին ու իրենց խօսքի տէրը: Այդպիսի մարդկանց վրայ նա միշտ բարկացած էր և չէր հանգստանում, մինչև որ չէր ոչնչացնում նրանցը: Այդ կողմից այնպէ՛ս հռչակուած էր նա, որ գիւղում ամենքն էլ հրապարակաւ ասում էին. հրա՛ջք է, որ Հումէլը չկարողացաւ Բաումփօլէն Մայերին յաղթել:

Եւ իսկապէս դրան չկարողացաւ ձեռք ձգել: Բամբակի գործով փող աշխատելը, որ Մայերի շնորհիւ մուտք գործեց մեր գիւղը, շատ դուր եկաւ Հումելին, բանի որ բանուորներն իրենց աշխատանքն ամբողջապէս պանդոկուսն էին թողնում. բայց երբ նկատեց, որ Մայերն ուզում է հարստանալ և ուրիշներն էլ սովորում են իրենց վաստակածը խնայել՝ սկսեց Մայերի հետ թշնամանալ և ամեն տեղ բամբակագործութիւնը հայհոյել՝ թէ մեր երկրի համար ժանտախտ է այդ և միայն հաշմանդամներ ու վաղահաս մահ է առաջացնում:

Եւ այդ ճշմարիտ է. ուր որ պանդոկը գիւղի հայրերից ու մայրերից խաբեքաների ամբողջ է պատրաստում, այնտեղ նրանց զաւակներն էլ հարկաւ բամբակ մանելիս հաշմանդամ կլինեն և վաղահաս մահով կմեռնեն: Մեր գիւղը տարաբաղդաբար մի կենդանի օրինակ է այդպիսի մի մեծ դժբաղդութեան. բայց կարող էր և այլ կերպ լինել: Գերտուղի զաւակները, որ մեր գիւղում ամենամաքուր մանուածքն են պատրաստում, ամենաուժեղներն ու ամենաառողջներն են. բայց այժմ, եթէ տանուտէրը յաղթանակը տանէր, կարելի է, որ այդ երեխաներն էլ բամբակ մանելիս՝ ուրիշ շատերի նման ժամանակից առաջ մեռնէին:

Մայերը տեսնում էր, որ նոր աշխատանքի արդիւնքի ոչնչացման պատճառը պանդոկն է և ամեն օր գանգատւում էր՝ թէ ոչ ոք փող չէ խնայում և փերութեան օրերի կամ որդոց ու թոռների համար ոչինչ չէ պահում: Բայց ով այսպէս էր խօսում, նշանակում է թէ տանուտէրի սրտին էր դիպչում: Այդ պատճառով էլ նա կատաղած էր Մայերի դէմ և նրա գործաւորներին գրգռեց, որ ուրանան իրենց տալիք պարտքը: Մայերը ստիպուած եղաւ միանգամից երեք բանուորի մասին գանգատուել, որոնք ուրանում էին իրենց պարտքը: Նա կարճ և ազդու պատասխաններ էր տալիս դատաւորի հարցերին և հիմնւում էր իր հաշուետեւորի վրայ: Իշխանին կասկածելի թուաց այն հանգամանքը, որ երեք բանուորներն էլ միատեսակ պատասխաններ էին տալիս. դատը յետաձգուեց և տանուտէրն աջ ու ձախ ասում էր բարձրաձայն. երբ մարդ թանաք ու գրիչ ունի ձեռքին, կարող է ամեն բան գրել թղթի վրայ. Մայերը լաւ

կանէ, եթէ ի չարը չգործ դնէ գրեւու արուեստը. երբ նրանք երեքն էլ միենոյն բանն են ասում, գրեթէ ապացուցուած կարելի է համարել նրանց ասածը. իսկ այդ դէպքում Մայերի ամբողջ հաշուեմատեանը կարելի է ոչնչացնել:

Տանուտերի ասածներից առաջացած ընդհանուր բլրթմընջիւնն ա՛յնպէս գրգռեց Մայերին, որ նա տասնից աւելի գիւղացիների ներկայութեամբ պատասխան ուղարկեց թէ. ես ճիշտ և անխառնա՛հ հաշուետետր եմ պահում և եթէ հարկւր խաբեքաներ էլ վիճեն դրա դէմ, իմ մատեանը հարկւրի դէմ էլ կարող է անընկճելի մնալ. հակառակ դէպքում ես մի բառ էլ չեմ գրի նրա մէջ — և աւելացրեց. այո՛, եթէ ես էլ իմ հաշուեմատեանը տանուտերի հաշուետետրերի պէս պահէի, հարկաւ բոլորովին այլ բան կլինէր. այդ դէպքում ես արժանի կլինէի, որ ո՛չ թէ միայն մատեանս ոչնչացնէին, այլ որ նաև կախաղան բարձրացնէին ինձ:

Մայերի խօսքերն անմիջապէս հաղորդեցին տանուտերին՝ իբրև պատասխան իր ասածներէ: Ո՛չ մի խօսք չէր կարող նրա թոյլ լարերին այնպէս ուժգին դիպել, որչափ Մայերի ասածները. նա այնպէս վախեցաւ, որ համարեա թէ պատասխանել չէր կարողանում, բայց զսպեց իրեն, այնպէս ձևացրեց՝ իբրև թէ միայն կիսով չափ հասկացաւ և պատասխանեց՝ «երևի Մայերն այնպէս չէ ասել, ինչպէս որ իրեն հաղորդեցին»:

Բայց Մայերն անյողդողդ մնաց ու ասաց, որ ինքը հէնց այդպէս է ասել, ինչպէս որ իրեն հաղորդել են և եթէ կարծում է՝ թէ իրեն անիրաւութիւն է հասցրել, պատրաստ է դատարանում էլ միենոյնը պնդել:

Տանուտերին ձեռնտու չէր, որ բանն այդտեղ հասնի. նա ստիպուած եղաւ այդ հայհոյանքը մարսել: Այն երեք բանուորներն էլ յետ կանգնեցին իրենց գանգատից և խոստովանեցին Մայերին, որ տանուտերն առաջ իրենց գրգռել, բայց այժմ խորհուրդ է տուել՝ գործը դադարեցնել:

Իշխանը շա՛տ զարմացաւ հետեւեալ ունկնդրութեան օրը, երբ նրանցից ոչ մէկը չներկայացաւ և հարցրեց տանուտերին՝ թէ ի՞նչ է պատճառը:

Երևում է, պատասխանեց տանուտերը, նրանք խաբեքաներ են և իրանց ասածին էլ չեն վստահանում: — Բայց

նրանց կողմն էիր, ասաց իշխանը.— Այո՛, ես էլ կարծում էի թէ նրանք երեքն էլ ճիշտ են ասում, պատասխանեց տանուտէրը:

Բայց ես պէտք է նրա հաշուեմատեանի հարիւր հազարաւոր գործերն և նրա պաշտօնի հարիւր հազարաւոր արարքները մի կողմը թողնեմ, իբրեւ չեղած և ձեզ պատմեմ թէ այս բոլոր բաներն անող մարդն ի՞նչպիսի վերջ ունեցաւ:

Ես չգիտեմ թէ ինչո՞ւ է այսպէս, բայց այսպէս է.— առհասարակ մեր վիճակի մեծ փոփոխութիւններից առաջ ա՛յնպիսի դէպքեր են տեղի ունենում, որ զօրեղ կերպով պաշարելով մեր զգացմունքները, կարծես թէ մենք նախագուշակում ենք մօտալուտ գալիքը:

Յունիսի տասն և վեցին վեց տարին կըրանայ այն օրից, երբ մի սիրուն առաւօտ տանուտէրը դաշտը գնաց:

Հասունացած խոտը բուրում էր նրա շուրջը. գեղեցիկ սերմը ալիքաճման ծածանւում էր բարձր հասկերի մէջ. աջ ու ձախ, բաւականին տարածութեամբ, նրա սեպհականութիւնն էր: Նա ամբարտաւանութեամբ երգել սկսեց և խայտում ու խրխնջում էր՝ առատ արօտի մէջ թողած ձիու պէս:

Մինչ նա այդպէս կանգնած՝ գլուխը հպարտութեամբ այս ու այն կողմն էր թեքում, մի բարձրաձայն աղաղակ լսեց. նա տեսաւ, որ մի կին և հինգ մանուկ կաղնու ծառի տակ գետին են թաւալւում: Նրանց գլխի վերեւը, ծառից կախուած էր ընտանիքի հայրը: Նա իսկոյն ճանաչեց կախուած Շտիխէլբերգերին, որ դեռ երէկ հաշիւ էր տեսել իր հետ և հեռանալիս կէս յուսահատութեամբ այս խօսքերն էր արտասանել. «Ցանուէր, ես հրաւիրում եմ քեզ Յովսապատի հովիտը՝ մի ուրիշ հաշուի համար»:— Ցանուտէրը սարսափով յիշեց այժմ այդ խօսքերը և այդ վայրկեանից ոչնչացաւ նրա սրտի բոլոր արիութիւնն ու ուրախութիւնը: Բայց նա մազաչափ անգամ չփոխուեց, այլ առաջուանից աւելի տրտնջող ու քմահաճ դարձաւ:

Մի տարուայ վրայ Հումէլը հիւանդացաւ և սաստիկ գլխացաւ ունէր: Նա բաժակներով լի օղի էր ածում գլխին՝ ցաւը հանգստացնելու համար և միմեանց վրայ չորս

անգամ այնքան արիւն թողնել տուեց երակից, որ քիչ մնաց թուրութիւնից գերեզման իջնէր:—Բայց մահուան մասին ոչինչ չէր ուզում լսել. օրական քսան, երեսուն անգամ ասում էր, եթէ ոչ որ էլ չհարցնէր, «միայն գլուխս է ցաւում և անդամներս թոյլ են. իսկ սիրտս Ռայնէգլիի (մի փոքրիկ ձուկն է, որ առողջ ու երկար է ապրում) պէս առողջ է: Նա ոչ կարողանում էր կանգնել և ոչ մանգալ, բայց ուժով ամեն օր անկողնից դուրս էր գալիս և եթէ չէր էլ կարողանում խօսել, մէկին կամ միւսին կանչել էր տալիս, որ հետը կռուի:

Նրա հիւանդութեան միջոցին, ի հարկէ, ամենքն էլ լաւ խօսքեր էին ասում նրան, բայց ամենքն էլ աշխատում էին, որքան կարելի է շուտ, հեռանալ նրանից: Ամենքն էլ գիտէին, որ նա կգրգռուի, եթէ ասեն. «սաստիկ լղարել ես», կամ թէ «գեռ հիւանդ ես». բայց և այնպէս մի օր չէր անցնում, որ այդ չասէին նրան՝ մեծ մասամբ չարամտութեամբ: Հիւանդութիւնից յետոյ էլ եօթը շաբաթ ստիպուած էր գաւազանով մանգալ և առաջուանից տաս տարով ծերացած էր երևում:

Ամենքն էլ հաստատ կարծում էին թէ կազատուեն նրանից և նրա հիւանդութեան սկզբում գիւղացիներն օրը տասը-քսան անգամ հարցնում էին միմեանց թէ ի՞նչպէս է տանուտէրի առողջութիւնը: Բայց առաւօտները թէ ծեր և թէ երիտասարդ ուսերը բարձրացնում էին՝ լսելով որ նա գիշերը լաւ է անցկացրել և գեռ կենդանի է: Յետոյ աւելի վատ էին խօսում. «ես լսեցի, որ նա առաջուայ նման գոռում էր»,—«բանը վատ է գնում»—«ի զուր իր ատամները ցոյց տուեց մեզ»—«որովմը չէ փչանում, աւելի շուտ անձրև է գալիս նրա վրայ»—«ինչ որ թռչուններին է պատկանում, ձկներինը չի կարող լինել»—«հա՛ այսպէս էին խօսում ծերերն ու պատանիները, երբ տանուտէրն սկսեց առողջանալ: Երբ առողջացաւ և կրկին համարձակ երևում էր դաշտ ու անտառում, եկեղեցում ու դղեակում, գիւղացիներն այնպէ՛ս լուռ ու վշտահար էին, կարծես թէ գիւղին ամենամեծ դժբաղդութիւնն էր պատահել:

Տանուտէրն երևակայում էր թէ մեծ ու փոքր իրեն ձեռք կմեկնեն և կշնորհաւորեն իր առողջանալը, բայց ոչ

որ չմտածեց էլ այդպէս անել և նա իր աչքով տեսնում էր, որ կանանց ու մարդկանց հանդիպելու ժամանակ նրանք քայլերն արագացնում էին ու իրենից խոյս տալիս: Նրա հիւանդանալուց առաջ նոյն իսկ այն մարդիկը, որոնց արիւնը ծծում էր, հետը լաւ էին վարում, մօտը հանգիստ կանգնում, ձեռքը սեղմում և այն էին խօսում, ինչ որ նրան գովասանք ու պատիւ էր բերում և ուրախացնում, թէ և նրան տեսնելիս նրանց սիրտը սաստիկ բաբախում էր երկիւղից: Բայց այդպիսի աղդեցութիւն ունենալու համար պէտք է առողջ և ամեն վայրկեան նրանց աչքի առաջը լինել և հալածել. առանց այդ հանգամանքի ո՛չ մի բռնակոր չի կարող բռնադատել, որ իրեն մահուան չափ ատող ժողովուրդը միշտ քաղցր խօսքեր ասէ իրեն ու ժպտայ:

Տանուտէրը հիւանդանալով՝ մի առ ժամանակ գիւղացիների աչքին չէր երևացել. և այդ երեք ամսուայ ընթացքում նրանք այնպէ՛ս լաւ էին զգում իրենց, որ այժմ էլ ցոյց էին տալիս՝ թէ իրենց համար աւելի լաւ կլինի, եթէ տանուտէրը հեռու մանգայ իրենցից:

Այդ անիծածներն ի՛նչպէս են համարձակում այդպէս վարուել ինձ հետ, ահա՛ այն խօսքը, որ այժմ համարեա՛ ամեն մի բառորդ ժամանցնելուց յետոյ ուղղում էր կրկնել տանուտէրը:

Նա ծեր իշխանին էլ բոլորովին փոխուած դտաւ. երբ Հումէլը առաջին տեսակցութեան ժամանակ, դղեակում, նախկին ձևով հարցրեց նրան. ի՛նչ կասէիք, եթէ ես գերեզման իջնէի. իշխանը պատասխանեց. հա՛, ես կասէի՝ թէ աշխարհիցս մի անպիտան պակասեց:—Հա՛, ասաց տանուտէրը. ճիշտ այդպէս, պատասխանեց իշխանը, երբ հիւանդացար՝ կարծես բոլոր վէճերն ու կռիւներն էլ վերմակիդ տակ ծածկեցիր:

Բայց դուք էլ ա՛յնպիսի գործեր ունեցաք, որ առողջ ժամանակս չունէիք, ասաց տանուտէրը:

Ճշմարիտ է, ասաց իշխանը, բայց այդ աշխատանքի ժամանակ ինձ աւելի լաւ էի զգում, քան երբ դու էիր առնում այդ գործերը:

Այս արդէն շատ պարզ էր, տանուտէրը լաւ հասկացաւ, հայհոյեց անիծեալ ջերմը, որ իրեն այդ օրը գցեց և ամեն առիթով բարձրաձայն ասում էր. թէ և մեծ ու

փոքր ցանկանում էին ինձ դետնի տակ տեսնել, բայց ես էլի այստեղ եմ. լա՛ւ որ այդ առիթով կարողացայ ճանաչել մարդկանց և այժմ գիտեմ՝ թէ ո՞վ ինչ կարծիք ունի իմ մասին: Յետոյ նա անիծում էր ու ասում. մեծ ու փոքր անհաւատարիմներին ոչինչ օգուտ չի բերի իրենց վարմունքը: Հիւանդութիւնը Հումէլին աւելի մեծ համարձակու-թիւն ներշնչեց:

Այդ ժամանակից առհասարակ նա սկսեց սարսափելի շատ խօսել և ամբողջ երեկոները խօսում էր մի քանի ստահակների հետ և պարծենում զանազան ծրագիրներով. պատմում էր թէ ինքն ո՞վ է, ի՞նչ է արել և էլի ինչե՛ր ունի անելու:

Չորս տարի առաջ, խոտհարք ամսի ութին, այդպէս նստած էր նա իր ստահակների հետ, սեղանի շուրջը և գի-նի էր խմում: Այդ միջոցին մեր սարի ետեւը խիստ մրդա-բեր ամպեր հաւաքուեցան և Հիրցաուի հովտից դէպի մեղեկան: Պայծառ օրն սկսեց խաւարել: Նոյն իսկ վախեցած կոնծողներն ասացին տանուտէրին. սարսափելի փոթորիկ կլինի. բայց նա պատասխանեց. եթէ տաս ժամ հեռաւո-րութեամբ էլ բոլոր ցորենի կէսը ոչնչանայ, վնաս չէ:— Չնայելով որ այդ մարդիկը սաստիկ գինով էին, բայց կըր-կին գլուխները թափ տուին այդ խօսքերի վրայ, իսկ տա-նուտէրը կրկնում էր նոյնն ու անիծելով ասում. վնաս չի լինի, ամբողջ երկիրը ծանրաբեռնուած է պտղով, իր տունը լի է դեռ ևս երկու տարուայ ցորենով և ոչ ոք էլ չի գնում իրենից:

Բայց դո՛ւ էլ կվախենաս, եթէ փոթորիկը մեր կողմը գայ, ասաց Քրիստէնը:

Ես չեմ սիրում որոտի ձայնը, փոթորիկն ինձ ուրիշ ի՞նչ պէտք է անէ, պատասխանեց տանուտէրը:

Տասն այսպիսի փոթորիկներ էլ ոչինչ չեն կարող ա-նել քեզ, դու հարուստ ես—բայց հապա՛ թող մէկ ուրիշն էլ ասէ նոյնը, պատասխանեցին նրա հետ կոնծող ստահակները:

Հէնց այդ է առաւելութիւնը, ասաց տանուտէրը և բաժակը ձեռքին կապկի նման ժպտալով հեգնեց:

Դեռ խօսքը նրա բերանումն էր, երբ կայծակի մի հա-րուած, որի նմանը չէին լսել նրանք, անցաւ նրանց գլխի

վրայով: Նրանք բոլորն էլ սփռվեցին, տանուտէրը ձեռքին բռնած բաժակի գինին թափեց, իսկ Բրիստէնն ասաց. այժմ դու էլ վախեցար: Ճշմարիտ է, պատասխանեց նա, ես սարսափելի վախենում եմ որոտից և խնդրեց, որ մինչև փոթորկի անցնելն բոլորն էլ իր մօտ մնան:

Բայց միայն բշերն ուղեցին մնալ: Ինչ ուղում է թող լինի, պէտք է տուն գնալ. եթէ մի դժբաղդութիւն պատահի, փողով էլ չեմ ցանկանայ որ ինձ վրայ խօսեն՝ թէ այդ միջոցին գինետանն եմ եղել, ասացին այդ անփոյթ անպիտանները, վախեցած տուն գնացին և իրենց սենեակներում պատմեցին թէ ի՞նչ սարսափելի խօսք էր ասել տանուտէրը՝ մեծ շանթից մի վայրկեան առաջ: Վանայք, երեսայքն ու ծառաները, որ սովոր էին փոթորկի ժամանակ սուրբ գիրք ու աղօթագիրք կարդալ՝ անիծեցին այդ անաստուած մարդուն: Այդ միջոցին հետզհետէ մթնում էր, շարունակ փայլատակում ու որոտում. ընկոյզի մեծութեամբ կարկուտ եկաւ և դրան հետեւեց սարսափելի տարափ: Անտառից վազող առուակը քանդեց ջրաղացի առուի պատուարը և նրա հետ միանալով՝ մտաւ կիրճը: Հետզհետէ ջուրն աւելանալով՝ բարձրացաւ գիւղի առաջն և կամուրջի մօտ մի լիճ կազմեց:

Տանուտէրը հազար գուլդէն էր առաջարկում նրան, ով սիրտ կանէր կամուրջը գլխի և ջրին ընթացք տալ: Այդ կարելի կլինէր, եթէ սկզբուն իսկ վճռէին՝ ուժեղ ձիերով ջրի միջով կամուրջին մօտենալ և երկաթէ ճանկերով սկսէին գործը. բայց չնայելով որ հազար գուլդէնը ոչինչ ունեցողի համար շատ մեծ գումար էր, այնուամենայնիւ ոչ ոք չէր կամենում յանդգնել՝ ջրի մէջը մտնելու: Տանուտէրը շարունակ աղաչում և գովում էր իր ձիերը՝ թէ ի՞նչպէս լաւ և ուժեղ են նրանք ու սիրով ջրի մէջն են մտնում. բայց ներանց խօսելու և խորհրդակցելու միջոցին ջուրն աւելի ու աւելի բարձրանում էր և աւելի ևս ոչ ոք չէր ցանկանում տանուտէրի առաջարկութիւնն ընդունել: Լինդէնբերգերը վերջապէս ասաց տանուտէրին. ամենից լաւն այն կլինի, որ ինքդ մի ձի վերցնես և առաջ գնաս: Տանուտէրը չէր կարող հետեւել այդ խորհրդին ու հետզհետէ աւելացնում էր իր առաջարկած գումարի քանակութիւնը: Բայց վտանգը հետզհետէ մեծանում և ամեն մէկն ասում էր. ի՞նչ օգուտ

նրա տուած փողից, բանի ու ջուրը մտնողը խեղդամահ
կ'լինի:

Անկարելի է, որ կամուրջը կէս ժամուայ մէջ խորտա-
կուի, ասաց տանուտէրը, որովհետեւ կաղնեայ և մարդու
հաստութիւն ունեցող նոր սիւների վրայ է կանգնած: Այդ
ասելու միջոցին կամուրջը խորտակուեց և հոսանքն այնպէ՛ս
յանկարծակի վազեց, որ եթէ կամուրջի ետեւը հարիւր ձիա-
ւորներ էլ լինէին, ջուրը բոլորին կ'քշէր, կտանէր:

Տանուտէրի տունն էլ այժմ այնպէ՛ս յանկարծակի շըր-
ջապատուեց հոսանքով, որ նա հազիւ ժամանակ ունեցաւ
տուն վազել և փողն ու նամակներն ազատել: Նա աղաղա-
կում էր. ի սէ՛ր Աստուծոյ, եկէ՛ք, օգնեցէ՛ք, որ գոնէ
ամենաթանկագին իրերը տանից դուրս բերենք: Քանի դեռ
ստորին կամուրջը կանգուն էր, թէև բոլորովին վտանգաւոր
չէր նրա տուն մտնելը և ետևի կողմից, ուր ջուրը խորը
չէր, իրեղէններն ու անասուններ դուրս բերելը, բայց այդ-
տեղ էլ ոչ ոք չօգնեց. նրան: Այն մարդիկը, որ ջրի և
հրդեհի կարիքի ժամանակ ոչնչի տեղ էին դնում իրենց կեան-
քըն ու մարմինը, այժմ վախկոտ կանանց նման անշարժ
կանգնել էին: Նրանք մինչև անգամ կօշիկ ու գուլպայ էլ
չհանեցին՝ փորձելու թէ արդեօք կարելի է՞ ջրի միջով անց-
նել: Նրանք միմեանց ասում էին փոթորկից առաջ տանու-
տէրի արտասանած այն անաստուած խօսքերը և աւելացնում,
որ եթէ մէկը տանուտէրի համար իր կեանքը վտանգի են-
թարկէ, Աստուած նրան էլ նրա հետ միասին կ'ապտօէ: Տա-
նուտէրն ինքն էլ փողն ու նամակները վերցնելով՝ տանից
փախաւ և էլ չփորձեց կրկին վերադառնալ:

Սարսափելի տեսարան էր: Քսան և հինգ հատ խոշոր
անասուններ չհաշուելով ոչխարներն ու հորթերը, բառաչում
էին ախոռներում և կէս ժամ անցնելուց յետոյ առուակի
նման սկսեց հոսել ամբարից: Շուտով տունն էլ կործանուեց՝
կայծակի հարուածի նման որոտալով և հէնց այդ վայրկեա-
նին մի մարդ, որ տանուտէրից տասը քայլ հեռու էր կանգ-
նած, աղաղակեց. — մինչև այժմ էլ ոչ ոքի յայտնի չէ թէ
ո՞վ էր այդ մարդը — ի՞նչպէս է այժմ, տանուտէր, այժմ
է՞լ կարծում ես՝ թէ տասն այդպիսի փոթորիկներ ոչինչ
չեն կարող անել քեզ: Տանուտէրը սարսափեց, յետ նայեց

ու ասաց. Աստուած, ներեր ինձ, ես մի խեղճ, դժբաղդ մարդ եմ:

Զուրը կրկին նստեց, բայց գիւղի տներն ու բակերը լի էին փլատակներով ու աւազով: Զրի տեղը հազարամեայ անտառավտակի փոսի նման էր: Զանգահարութեան վրայ ամեն կողմից օգնութեան հասան և կանգնած էին աւերման տեղը: Պարզ գիշեր էր: Ամբողջ շինութեան աւերակի մէջ կանգուն էր մնացել դրան կաղնեայ մարդակը: Տանուտէրը փաթաթուեց այդ մարդակին և ողբում էր իր կորցրած հազարաւոր գուլգէնները: Եօթը համայնքի գիւղացիներ շըրջապատել էին նրան, բայց ոչ մէկի բերանից մի ցաւակցական խօսք չէր լսուում: Ամեն տեղ մրթմրթում էին թէ ի՞նչ պտուղ է նա և արժանի է աւելի մեծ պատժի. ամեն անկիւններում այն զարհուրելի խօսքն էին պատմում, որ ասել էր նա փոթորկից առաջ և ամբոխը խմբով վազում էր դէպի կամուրջը՝ տեսնելու թէ ի՞նչ հրաշքով Ալաուզէնի աղբատ խրճիթը կանգուն է մնացել, չնայելով որ ամբողջապէս լըցուել էր ջրով: Ամենքն էլ խօսում էին տանուտէրի բամբազութեան մասին, ինչպէս որ ամեն տեղ էլ լինում է, երբ մի չար մարդու դժբաղդութիւն է պատահում: Մի քանիսը մինչև անգամ ասացին. եթէ ճիշտ է, որ նա այն խօսքն ասել է փոթորկից առաջ, լաւ կլինէր, որ նրան տանը փակէին և չթողնէին որ դուրս գար, մինչև տունը գլխին քանդուէր:

Ո՛չ մի մարդ էլ կամաւ նրան գիշերելու տեղ չառաջարկեց և ԱինՏօլցն էլ ստիպուած էր զիջանել նրա խընդրին, որովհետեւ երկու անգամ ասաց. ուրիշ տեղ չեմ կարող գնալ. ես ուզում եմ այս շաբաթ ննջարանս ուրիշ կերպ կարգաւորել:— Եւ այսպէս ամենքն էլ քաշուում էին այդպիսի մարդուն իրենց երթիկի տակը պատսպարել: Բայց այլ կերպ էլ անկարելի էր: Տանուտէրը տարիների ընթացքում իր բոլոր գործերով այնպէ՛ս խստասիրտ ու հրեշ էր դարձել, որ ով նրա նման չէր՝ սարսափով էր մտածում նրա մասին:

Չէնց այդ գիշերը նրա բունը չտաննելով՝ կռուեց կնոջ հետ. «ինչո՞ւ ես լալիս, այժմ հօ քո ողբով տունը չե՞ս վերականգնի» այս էր նրա ասած առաջին խօսքը, և որով-

հետև կինը չդադարեց լալուց և չէր կարողանում մոռանալ իր վիշտը, տանուտէրն սկսեց կոպիտ խօսքերով յանդիմանել թէ չէ թողնում իրեն գոնէ հանգիստ մտածելու՝ որ մի ելք գտնէ։ Այդ անբուն գիշերն էլ նա անցկացրեց՝ մըտածելով միմայն թէ ի՞նչ եղանակով ամեն կողմից մեծաբանակ տուրք ժողովէ։ Ժամը չորսից առաջ նա արդէն անկողնից վեր կացաւ, թուղթ, թանաք ու գրիչ պահանջեց և առաւօտից մինչև մթնելը հաշուեց՝ թէ ինչքան դրամ կարող է հաւաքել՝ եթէ ստանայ իր բոլոր պարտքերը, ի՞նչքան փայտ կստանայ իշխանից, համայնքից և դրացի գիւղերից և ի՞նչքան կարող է անտառից բերել և թէ ի՞նչպէս ստիպէ սրան ու նրան՝ որ իր համար ձրի աշխատեն կամ բեռը կրեն։

Տուրք հաւաքելու ժամանակը նա բոլորովին խոնարհ ու կորացած էր ման գալիս, կարծես թէ ուտելու հաց չունէր և թշնամիների ու բարեկամների հետ մեղմ էր խօսում, համբերում էր կոպիտ պատասխաններին, եթէ դրանք նոյն իսկ նրա սիրտը ծմլում էին։ Երբ բամբակ մանող Մայէրը նրան տասը դուբլօն տուեց և տանուտէրը շնորհակալութիւն էր ուզում յայտնել, նա ասաց. տանուտէր, ես լաւ գիտեմ, որ դու շնորհակալ չես ինձնից և չեմ է՛լ ցանկանում. այդ բամբակի փող է։ Միայն թէ ապագայում այլ ևս ամեն օր չասես՝ թէ կցանկանայի, որ աշխարհիս բոլոր բամբակը սատանան տանէր. այդ ասաց և կռնակը շրջեց։

Այս պատասխանն այնպէ՛ս վշտացրեց տանուտէրին, որ նա մի վայրկեան ձեռքին բռնած դուբլօնները չկարողացաւ համարել։ Տուն գնալով իր կնոջը գանգատուեց՝ թէ ի՞նչ համբերութիւն պէտք է ունենայ մարդ՝ ուրիշներից բան ուզելիս։ Բայց իրեն մտիթարում էր ասելով թէ՛ չորս շաբաթից յետոյ եթէ Մայէրի պէս շները այդպիսի խօսքեր ասեն իրեն, հարկաւ առանց պատասխանի չի թողնի։

Եւ իր խօսքը կատարեց։ Տուրք հաւաքելու ժամանակը լրանալուց հազիւ բան և չորս ժամ անցնելուց յետոյ, նա աւելի անամօթաբար էր խօսում, քան իր ամբողջ կեանքում խօսել էր, որովհետև հրապարակաւ ասում էր. մի՛ թէ կարծում եք, որ այս աղբատիկ տուրքով իմ փնսքը ծածկուեց. ես ա՛յնքան բան եմ կորցրել, որ ուրիշ տեղ ե-

Թէ երեսուն-քառասուն տուն պրուէր՝ այդքան փնաս չէր լինի — և հարկւարւոր պոսպիսի փեղցփեղ բաներու

Բայց այդ չէր ամենից վատը: Տուրք ժողովելը վերջացնելուց երեք օր յետոյ, նա դատարանով ամենքից լիովին պահանջեց իրենց պարտքը, բայց շատերից ոչ թէ փող էր ուզում ստանալ, այլ նորից հաշուել էր կամենում: Եւ եթէ մէկը ճշտապահ էր ուզում լինել և հարցնում էր թէ ինչպէ՞ս, ե՞րբ և ո՞րտեղ է նա իրեն փող տուել, ողբում ու գանգատուում էր թէ՛ իր թղթերի մեծ մասը ոչնչացել է և չի կարող ամեն բան գրաւոր ապացուցանել, իսկ պարտպաններն ուզում են ուրանալ՝ այն ինչ ինքը շատ լաւ յիշում է, որ պարտ են: Նա առաջուց գիտէր, որ շատ շատերը չեն կամենայ խօսակցութեան առարկայ դառնալ՝ թէ մի դժբաղդացած մարդու պարտքն ուրանում են և կստորագրեն իր պահանջածը: Միայն քչերը, որ այդպէս զիջող չէին և հեշտութեամբ չէին ուզում խաբուել ու կողոպտուել նրանից, այնուամենայնիւ վիճելի պահանջի տեղ խոստացան նրա համար մի բանի օր աշխատել կամ թէ մի բանի բեռը կրել:

Հաշուի ժամանակ նա այդ միջոցով կարողացաւ 75 բեռը և աւելի բան 300 մշակ ձրի վաստակել և այդ բոլորն իր հաշուեմատեանի մէջ գրելով՝ պէտք եղած ժամանակը պահանջում էր իբրեւ իսկական պարտք:

Ամենքն էլ այդ հաշիւը կոչեցին ստիպողական տուրք: Բայց այդ ստիպողական տուրքն աւելի մեծացրեց նրա դէմ եղած ընդհանուր դժգոհութիւնը: Բանն այնտեղ հասաւ, որ տարիների ընթացքում նրա ջրաղացն աղալու ցորեն տանող չէր լինում՝ և մի առ ժամանակ էլ պանդոկը յաճախող չկար. միւս երկու ջրաղացները շարունակ գործ ունէին. և շատ ընտանիքներ էլ շատ բան խնայեցին, բանի որ պանդոկ չկար: Սակայն այս ամենն ոչինչ ազդեցութիւն չէր ունենայ նրա վրայ, եթէ շինութեան համար կարւոր դրամը չպակասէր. իսկ երբ նա ըստ հնոյն շատ դրամ էր ուզում փոխ առնել՝ ամենքն էլ մերժում էին:

Ջրի տուած փնասը նրան շատ ճնշեց. նոր չէնքը նա շատ շքեղ էր սկսել կառուցանել, բայց շուտ տեսաւ, որ սխալուել է և շատերն էլ հրապարակաւ ասում էին, որ նրա բանը

շատ վատ է, թէև նա պարծենում է: Թէև փող չունէր, բայց իր մեծամուլութիւնը չէր թոյլ տալիս, որ ծախքը պակասցնէ. ջգրու աւելի շքեղ սկսեց շինել և որովհետև ոչ ոք առանց գրաւականի դրամ չէր ուղղում տալ նրան, իր կալուածքն ու տունը գրաւ դրեց:

Թէև իր նախկին պարտատէրերին ապահովացրել էր՝ թէ առանց դրանցն իմաց տալու իր տունն ու կալուածքը գրաւ չի դնի, բայց այնուամենայնիւ այդպէս արեց՝ առանց նրանցը մի խօսք ասելու. նրանք իմացան ու յանդիմանեցին տանուտէրին. նա պատասխանելու փոխարէն սկսեց բարձրաձայն ծիծաղել ու ասաց. միայն մի երկու տարուայ համար է այդ պարտքը, շուտով կվճարեմ և կրկին այնպէս կլինի, ինչպէս որ առաջ էր: Բայց իր ասածին ինքն էլ չէր հաւատում, որովհետև տեսնում էր, որ շատ է պարտքերի տակ ճնշւում: Այդ միջոցին նա մի շաբաթուայ մէջ տասը տասներկու անգամ հաշուեց՝ թէ ի՞նչքան կարողութիւն և ի՞նչքան պարտք ունի. բայց, չնայելով որ իր տունն ու կալուածքը թանկ էր գնահատում և ամեն բան իր օգտին հաշւում, այնուամենայնիւ վերջը դուրս էր գալիս, որ պարտքը գերազանցում է իր կարողութեանը: Եւ իսկապէս նա գինու և պտղի անյնքան պարտք ունէր, որ չգիտէր թէ իր ժամանակին այդ բոլորը ինչպէս պէտք է վճարէ:

Սակայն այս հանգամանքները նրան չկարողացան ստիպել՝ որ հոգացողութեամբ, չափաւորութեամբ և խնայողութեամբ գոնէ կարողանայ ունեցածը պահել և նոր հանգամանքներ ստեղծելու տեական հիմքը դնել: Որովհետև մեծամուլութիւնն ու յանցանքը վատ մարդոց արգելում են նորից ուղիղ ճանապարհի վրայ կանգնել՝ երբ նրանք ընտանեկան խառնաշփոթութեան մէջ են լինում. իսկ տանուտէրը չէր էլ մտածում այդ մասին:

«Պէտք է նորից ձեռքի մէջ թքել». այս էր տանուտէրի սիրած խօսքը, որով նա այդ հանգամանքներում սիրտ էր տալիս իրեն՝ աւելի անմիտ բաներ անելու: Նա հաստատ համոզուած էր, որ եթէ շարունակէ իրեն հարուստ ձեւացնել, կարճ միջոցում նորից կհարստանայ: Նա չէր էլ երազում, որ հէնց այդպէս ձեւանալով՝ անկարելի է դարձնում երբ և իցէ նորից ոտքի կանգնելը: Նա կարողանում էր,

եօթը տարեկան երեխայի նման, իր և իր հարստութեան մասին ինքն իրեն խօսել և հարիւր անգամ ասել, յիսուն տարիները չե՛ն կարող ինձ նման մարդուն արգելել՝ նորից ձեռք բերել կորցրածը. չե՞ որ ես ոչնչով պանդկապեալ, ջրաղացի տէր և տանուտէր դարձայ. մի թշուառ արարած պէտք է լինեմ, եթէ այժմ նորից փողի տէր չդառնամ, իմ նախկին տունը չվերականգնեմ՝ ու ամբոխին առաջուայ նման չընկճեմ:

Նա յոյսն իր ճարտարութեան վրայ էր դրել, բայց մոռանում էր, որ այդ ամենն ոչինչ չի օգնի, որտեղ կարգ ու կանոն և հիմնաւոր բան չկայ:

Ճարտարութեամբ չկարողացաւ իր նոր ու գեղեցիկ ջրաղացի պէտքերը լրացնել և ամեն տեսակ սատանայական միջոցներ էր գործ դնում իր հարիւրաւոր պարտատէրերին խօսքերով կերակրելու:

Հանգամանքների փոխուելն և իր այն հաստատուն համոզման չերագործուիլը՝ թէ ինքը կարող է եղած դրութիւնը շուտով փոխել, կատաղեցնում էին նրան:

Աստծուն հաճելի էր այդ թէ անհաճոյ, միևնոյն է, նա կամենում էր նորից հարստանալ և այլ ևս չէր աշխատում թագցնել՝ այդ նպատակին հասնելու համար գործած յանցանքները: Նա կուրօրէն յոյսը դրել էր այն երկիւղի ու սարսափի վրայ, որով մինչ այժմ սանձահարել էր մեծ ու փոքրին և չնայելով նրանց գէպի ինքն ունեցած ատելութեանը՝ նրանց բերանը փակել էր. բայց այժմեան ամբոխն այլ ևս առաջուայ այն բարի ու յիմարացող ամբոխը չէր, որի սնմեղութիւնը նա ի չարն էր գործ դնում:

Ուր որ նրա նման մարդը յիսուն տարեկան է դառնում և այդպէս երկար կառավարում, ժողովուրդը նոյնը չէ մնում: Մեր երիտասարդներն էլ այժմ նրա պէս խարդախ, յանդուգն ու բռնաւոր էին, այդ պատճառով անկարելի էր, որ դրանց թշնամութիւնն ի նկատի ունենալով՝ նա կարողանար յաղթանակը տանել: Ծերերն ի հարկէ դեռ ևս գողում էին նրանից և բոլոր ալեւորներն ասում էին՝ թէ իրենք փորձել են և թող ուրիշները չփորձեն նրա հետ գործ ունենալ: Բայց շատ պատանիներ էլ հակառակում էին իրենց հայրերին և պնդում—եթէ մենակ էին և

նրանց ոչ որ չէր լսում—[Թէ իրենց յանցանքն էլ այդ է եղել, որ լաւ չեն նրա հետ բան բռնել, «եթէ ես այսօր նրա հետ այնպիսի գործ ունենամ, ինչպիսին որ ունեցել են սա և նա, կտեսնէին Թէ արդեօք այնպէ՞ս կ'լինէր, ինչպէս որ եղել է»։ «եթէ նրանք չորքոտանի լինէին՝ դրանից աւելի յիմարաբար չէին կարող նրա ծափով պարել»։— Այսպէս էին խօսում ընդհանրապէս խելք ու սիրտ ունեցող երիտասարդները, երբ խօսք էլ լինում տանուտէրի հին գործերի մասին։

Ոմանք աւելի հեռու էին գնում։ Արդէն երկու տարի է անցել, երբ պատանի Շայլէրը, որին տանուտէրը մի քանի խօսք էր ասել, իր տանը բարձրաձայն ու տանուտէրին լսելի կերպով, ասաց նրա մօտը նստողներին. «եթէ այդ ծեր անպիտանը մի անգամ էլ ինձ այդպիսի խօսքեր ասէ, գետին կտապալեմ նրան»։ Մինչև անգամ դէպք եղաւ, որ մի քանի երիտասարդներ ուրացան այն, ինչ որ նրան իսկապէս ասել էին և միւսներն էլ ծիծաղում էին նրա վրայ, երբ գանգատուում էր նրանց մասին և չէր կարողանում ապացուցանել։

Նա յաճախ գանգատուում էր երիտասարդներից, որ նրանք յանդուպն են, բերանն եկածը խօսում և ուրանում են այն, ինչ որ ինքն իր աչքով տեսել ու իր ականջով լսել է։

Աւագ Լինդէնբէրգէրը մի անգամ նրան մի խումբ սեւ զանակիցների ներկայութեամբ ասաց. արժանի ես ինչ որ անում են քեզ. քեզից առաջ ոչ որ չէր կարող այստեղ այդպէս ուրանալ իր ասածը, այդ մասին գանգատուելու տեղիք չունիս, դու ես մտքիւն այդ սովորութիւնը մեր մէջ և հազարաւորների դէմ գործադրել, այժմ էլ քո դէմ են այդպէս անում։ Արտսեր Աիլլէրը, որ մի մեծ կռուի ժամանակ իր խօսքն ուրանալով ազատուել էր պատժից՝ նոյն ժամին և այն բոլոր մարդկանց ներկայութեամբ, որ նրա հետ միասին ունկնդրութեան էին կանչուել, տանուտէրին մէկ թալէր ուսման վարձ առաջարկեց։ Ի՞նչ ուսման վարձ, ասաց տանուտէրը։ Ներկայ եղողներից մէկը բարձրաձայն ասաց. կարծեմ ճշմարիտն ուրանալը սովորեցնելու համար է վարձ առաջարկում։ Ո՛չ, ո՛չ, ասաց Աիլլէրը, միմիայն գործը տանելու արհեստը սովորեցնելու համար։ Բայց հէնց ու-

րանայու արուեստն է, որ տանում է գործը, ասաց միւսը: Այդպիսով սուտ խօսել սովորեցնելու վարձատրութիւնն ընդհանուրի ծիծաղի առարկայ դարձաւ. տանուտէրը բարկութիւնից ուզում էր ոտքերը գետին խփել, բայց չարեց: Գրեթէ մէկ տարի շարունակ՝ տանուտէրին բարկացնել ցանկացողն այդ վարձատրութեան մասին էր խօսում. այնուհետեւ առած դարձաւ հետեւեալ խօսքը. եթէ նա սուտ խօսել սովորեցնելով մէկ թալէր է աշխատել, գողութիւն սովորեցնելով դուռններ աշխատած կլինի:

Կիւմէրլինգի հետ ունեցած վէճի ժամանակ տանուտէրը կարծում էր թէ նա հէնց առաջին շաբաթն անցնելուց յետոյ գործը կդադարեցնէ, ծախքերի պատճառով և երկար ժամանակ չէր կարողանում ըմբռնել՝ թէ ինչպէս է այդ աղքատ մարդը ծախքերին դիմանում ու միշտ էլ փող է կարողանում գտնել և վերջապէս իմացաւ, որ գիւղացիք են նրան փող տալիս իր ջգրու. Հումէլը ստիպուած եղաւ վէճը թողնել և ծախքերը վճարեց:

Այսպիսով դէպքերը մէկը միւսի ետեւից ցոյց էին տալիս նրան, որ իր ոյժը պակասել է և ինքն էլ ոչինչ չի կարող անել, որովհետեւ հրապարակաւ ու գաղտնի ամենքն էլ թշնամացել էին նրա հետ: Բայց այնուամենայնիւ մեծ մասամբ դեռ քաշուում էին նրանից, թէև ժողովրդի մէջ առաջուայ երկիւղը չկար այլ ևս: Նրա երեսին ծիծաղում էին ու կոնակը դարձնում, երբ բարկանում էր: Նա իր բռնաւոր ուժով էլ նպատակին չէր հասնում և իր ժլատութեամբ ու գողութեամբ չէր կարողանում հարստանալ: Նրա ընտանեկան շփոթութիւնը հետզհետէ աւելանում էր, այնպէս որ մինչև անգամ իր ծառաները նրան ոչինչ չէին հարցնում, ուզածն անում և կարողացածին չափ գողանում էին նրանից: Բայց հէնց ինքը Հումէլն էլ առաջուայ նման չէր: Դատարանին ներկայանալու դէպքում թէև վախեցնում էր, բայց իրեն այնպէս էր ձեռացնում, որ կարծես թէ աշխարհիս երեսին դրանից աւելի սիրելի բան չկայ իրեն համար. այդպիսով բնականաբար ամեն ըրպէ մի բան էր նկատուում, որ նրան ճնշում, վիրաւորում էր և նրա կեանքը թշուառացնում:

Այն միտքը, որ ինքը կարող է շուտ մեռնել — հիւան.

դուծիւնից յետոյ նա բոլորովին սպիտակել էր—նոյնպէս շատ էր անհանգստացնում նրան: Թէեւ ծեր գրագիրն ուզում էր նրան հանգստացնել և ասում էր. երբեք մահուան մասին չպէտք է մտածել. մահը գալիս է իր ժամանակին և առաջուց նրա մասին մտածելը յիմարութիւն է, որովհետեւ երբ մարդ մեռնում է, ամեն բան վերջանում է, ինչպէս որ լինում է անասունի մահուամբ: Բայց, — զարմանալի է այս — հէնց այն ժամանակ, երբ գրագիրը մահուան ու յաւիտենականութեան մասին խօսելով՝ ուզում էր հանգստացնել նրան, տանուտէրն երկու գիշեր միմեանց վրայ երազում տեսաւ իր հանգուցեալ հօրը, որ ասում էր. ինչպէս է, տղաս, եկե՛ք է քեզ համար էլ այն ժամանակը, որ մարդիկն ասեն քեզ. «ծեր, արբեցող մուրացիկ, հետս դղեակ կգաս»: Տես, եկել է արդէն այն ժամանակը, ինչպէս որ ես մարգարէացայ քեզ համար: — Երբ տանուտէրը մտածում էր գրագրի ասածների վրայ՝ թէ մարդու մահուամբ ամեն բան վերջանում է, ամեն անգամ իր հայրն էր աչքին երևում այնպէս, ինչպէս որ ինքը կանգնած էր նրա անկողնի առաջ՝ ձեռքերը ցած գցած, մազերը ճակատին թափուած և բուռն կերպով խօսելիս. կըրկնում եմ, երբ տանուտէրը մտածում էր գրագրի ասածների վրայ, միշտ իր հայրն էր աչքին երևում, որ իր առաջը կանգնած ասում էր. ի՛նչպէս է տղաս, քեզ համար էլ հասա՛ւ այն ժամանակը... և նա այնպէ՛ս էր վախենում, որ սիրտը բաբախում էր և չէր ուզում հաւատ ընծայել գրագրի ասածներին:

Այդպիսի մի թշուառ ոչնչութիւնից կախումն ունէր այժմ Հումէլի ունեցած հաւատը՝ յաւիտենական կեանքի մասին: Նա գրագրի նման հաճութեամբ չէր հաւատայ այդ կեանքի գոյութեանը՝ և աւելի սիրով յաւիտեան մեռած մնալը կգերադասէր, բայց չէ՛ր համարձակում յուսալ և դողում էր այդ մասին մտածելիս:

Երկրիս բոլոր անաստուածութեան և անարդարութեան թշուառութիւնն էլ հէնց այդ է, որ մարդս իր վախճանին մօտենալով՝ ցանկանում է յաւիտեան մեռած լինել, բայց չի՛ կարողանում յուսալ:

Ա՛յ սիրելիներ. առհասարակ սարսափելի է բռնաւոր

ու անարդար մարդու ծերութիւնն և ուժասպառ լինելը: Ամեն մի նոր արգելք, որ նրա անմիտ ցանկութեանն ու կատաղութեան ձգտմանը սահման է դնում, աւելի է ուժեղացնում այդ կատաղութիւնը և յիմարութեան ու յանցանքի արգելքներն օր ըստ օրէ մեծանում են: Ուրիշ տեսակ չի էլ կարող լինել:

Կեանքի փորձառութիւնը պէտք է ազատէ մեզ ամեն տեսակ անխելք ու յանցաւոր էութիւնից: Այդ դէպքում միայն մեր ծերութիւնն էլ խաղաղ ու երջանիկ կլինի և նրա թուլութիւնը կնմանուի այն ճրագի լոյսին, որի զուտ իւզը մինչև հանգչելը պայծառ է վառւում. իսկ եթէ այդպէս չէ լինում, յիմարութիւնն ու յանցանք գործելու ցանկութիւնները վառւում են դեռ մեզանում, երբ նոյն իսկ կեանքի դժն անյայտանում է. նրա կրակը փթող տղմի մէջ վառուող կրակի նման՝ հոտած ծուխ է արձակում: Այդ ծխի հոտը իսկապէս աւելի շուտ է տարածւում մեր շուրջը, քան թէ մենք սպասում ենք:

Այդպէս եղաւ և տանուտէրի հետ: Նա դեռ յիսուն տարեկանից աւելի չէր, բայց ամեն տեսակէտից մաշուել էր. նոյն իսկ նրա յիշողութիւնն ու դատողութեան զօրութիւնն էլ պակասում էր ակնյայտի կերպով: Նա ինքը խոստովանեց այդ ծեր իշխանի մահուան ժամանակ և այդ շաբաթ գրեթէ ամեն մի քառորդ ժամ անցնելիս ասում էր՝ որ իրեն այնպէս է թւում, թէ մի նոր երկիր է իջել ինքը: Եւ նա շատ էր գանգատւում այդ նոր երկրի մասին և յաճախ ասում, որ եթէ ինքը սկզբից այդ նոր երկրում սկսէր իր գործը՝ հազիւ թէ խողարած դառնար, ո՛ր միայն թէ տանուտէր:

Արդէն ժամանակն էր, որ նա առաքաստները հաւաքէր և ձեռք վերցնէր իր բռնաւոր ընթացքից: Ինքն էլ նրկատում էր այդ և եթէ հարստութիւն ունենար ու պարտքերով ծանրաբեռնուած չլիներ, հանգստութիւնը կգերազասէր. — մարդիկ, ի նկատի ունեցէ՛ք այդ հանգամանքը, եթէ դուք էլ նրա յանցաւոր շաւղով էք ընթացել, բայց նրա հետ միասին կախաղանի չէք դատապարտուել. — այո՛, եթէ նա հարստութիւն ունենար և պարտքերով ճնշուած չլիներ՝ չէր փորձի այնպիսի՝ գործեր անել, որ նրան դէպի կախա-

ղան տարան. նա կհանգստանար և իրեն նման հարկւրաւոր-
ների պէս պատուով գերեզման կիջներ: Բայց որովհետեւ
պարտք ու կարիք ունէր, այդ պատճառով էլ չէ՛ր կարող
մտածել, որ հեռանայ իր արդիւնաւոր պաշտօնից:

Այսպիսով նրա արած վերջին գործերի ներքին պատ-
ճառն իր հարստութեան ոչնչացմանը հետեող աղքատու-
թիւնն ու կարիքն էր:

Կարիքի ու աղքատութեան խառնաշփոթութիւնը, որ
յաճախ մարդկանց յանցաւոր կեանքի վախճանն է լինում,
ամեն տեղ էլ սովորական աղբիւրն է այն անմիտ արարքների,
որոնք մի քանիսին դահճի ձեռքն են մատնում, իսկ աւելի
շատերին զրկում՝ կեանքի հանգստութիւնից, վերջին օրերի
ուրախութիւնից և մահուան անկողնի խաղաղութիւնից. նը-
րանք դառնում են մարդկութեան ժանտախտը, իրենց ըն-
տանիքի անէծքը և նոյն իսկ իրենք զգում են իրենցից:
Այդ պատճառով, ո՛վ մարդիկ, եթէ հանգստութիւն, խա-
ղաղ և ուրախ օրեր էք ցանկանում ունենալ, եթէ կամենում
էք մահուան րոպէն մերձենալիս՝ ուրախ սրտով ձեր երե-
խաներին ձեր կրծքին սեղմել՝ սովորեցէք հետեւեալը.

Ով իր ընտանիքը կարգին չէ պահում, ով իր
ապահոյի արդիւնքից աւելի է ծախսում և աւելի է
ուզում ունենալ, ով որ ապրելով՝ դէպքերի է սպա-
սում, ով որ ուժով այնպիսի եկամուտներ է ուզում ունե-
նալ, որոնք էլ հեշտութեամբ և բնական ճանապարհով չեն
ստացւում և այդ պատճառով էլ պէտք է մոռացուէին. կարծ,
ով բնական ու դիւրին ճանապարհով ձեռք բերածով չէ
բաւականանում և պատահական հարստութիւնից կախումն
ունի, նա պէտք է խաբեբայ ու քամբաղդ մարդ դառնայ՝
եթէ հանգամանքները նպաստեն. նա պէտք է կարիքից ստի-
պուած, գրեթէ հակառակ իր կամքի, խաբեբայ ու անբաղդ
մնայ՝ մինչև իր կեանքի վերջը:

Հուժէն այժմ, համարեա՛ թէ հակառակ իր կամքի,
պէտք է այն աղբի մէջ թաղուած մնար, որի մէջ յանդուգն
կերպով մտել էր՝ իր կեանքի անկանոնութեամբ:

Այժմ զուր տեղն էր նրան նախազգուշացնում իր
սիրտը:

Զուր տեղն էր այժմ նրա խիղճը ճշմարտութիւնը վկայում:

Զուր տեղն էր ամբողջ մարմնով դողում՝ վերջին հաղորդութեան միջոցին:

Ի զո՛ւր էր երգմնահարութեան սարսափը ցնցում նրան, երբ խեղճ Վիւստին յուսահատուած էր տեսնում:

Ի զո՛ւր սարսուռ պատեց նրան, երբ Բուդիի պատուհանի տակով անցաւ և մեռնող կնոջ անկողնի մօտ ողբացող երեխաների ձայնը լսեց:

Ի զո՛ւր երեւաց նրան և պայծառ արեւը, երբ Մայերի բլրի վրայ նրա վերջին ճառագայթները տեսնելով՝ ապշած մնաց, մինչև որ բլրից իջաւ.—նա տեսնում էր միայն իրեն շրջապատող ստուերը, գիշերն ու սարսուռը. նոյն իսկ արեւին նայելիս՝ բացի ատամները կրճտացնելուց ոչինչ չէր կարող անել, նա չէ՛ր կարող այժմ յուսալ Տիրոջ գթութեան վրայ, որ փոշուց հանում և անդունդից փրկում է. նա միայն ատամներն էր կրճտացնում:—

Ի զո՛ւր էր նրան իր կինը նախազգուշացնում:

Ի զո՛ւր էր նրան ցոյց տալիս՝ թէ ո՛ւր է հասել և ո՛ւր կտանի նրան իր վարած կեանքը:

Ի զո՛ւր էր խնդրում նրան, որ աւելի խորը չընկրկմուի:

Ի զո՛ւր ինքն էլ զգում էր, որ կինն իրաւունք ունի.—նա այժմ վայրենացել էր. իր անմտութեան և չար ցանկութիւնների կատաղութիւնը բոլորովին կուրացրել ու խլացրել էին նրան՝ ամեն խոհական գործի համար. նա տեսնում էր՝ թէ ո՛րչափ խորն էր ընկրկմուել, բայց տղմի միջից էլ կատաղում էր առանց մտածելու՝ թէ իրեն ո՛ւր կտանեն իր արածները:

Բայց երբ մարդ այդքան հեռու է գնում, նշանակում է, որ մօտեցել է իր վախճանին: Ցանուտէրն այժմ մի խեղճ որմնագրի հետ գործ ունենալով՝ վրիպեց, այն ինչ առաջ ամբողջ համայնքի հոգին հանում էր:

Ես չե՛մ ուզում նրա կեանքի վերջին պատմութիւնը կրկնել, դուք ամենքդ էլ գիտէք այդ. միայն այս էլ ասեմ, որ իշխանի սահմանաքարը տեղափոխելու միտքը՝ հաղորդութեան ժամանակ ծագեց նրա գլխում. իր այդ արար-

քից մի քանի վայրկեան առաջ նա չէր ել կարծում, թէ կարող է անել այն, ինչ որ արեց իսկապէս: Նա դեռ այժմ էլ ասում է. «Եթէ մէկը մի քառորդ ժամ առաջ ինձ ասած լինէր, որ ես իմ ամենասիրելի մարդուն դանակով կը հարուածեմ կամ թէ ունկնդրութեան սենեակում կսպանեմ իշխանին, այդ հարիւր անգամ աւելի կարելի կհամարէի, քան թէ գիշերը տասն և երկու ժամին անտառը գնալ և սահմանաքարը տեղափոխել, ա՛յնքան մեծ երկիւղ էր ազդում ինձ վրայ վերջին հանգամանքը»: Բայց այնուամենայնիւ նա արեց այդ և այժմ կրում է այն յանցանքի պատիժը, որ մի փոքր առաջ չէր կարծում թէ կարող է գործել:

Սիրելի ժողովուրդ:

Այդ պատիժը տրուեց նրան, որ ուրիշները տեսնեն և յետ կանգնեն իրենց փեսասկար ուղղութիւնից. գոնէ մեր որդիքն ազատ լինեն մեր կրած փեսաներից:

Տա՛ Աստուած, որ նրան տրուած պատիժը նրա և մեր սրտից արմատախիլ անէ այն յանցանքների սաղմերը, որ այդպէ՛ս թշուառացրին ու անբաղդացրին նրան:

Այժմ նա մի խեղճ ու ողորմելի մարդ է՝ ճնշուած իր գործած յանցանքների ծանրութեան ներքոյ: Նրա պատիժը ծանրացնողն իր վարած անցեալ կեանքն է, որ ամեն տեղ հալածում է նրան:

Դուք տեսաք թէ ի՛նչպէս ուշագնաց եղաւ նա՝ իր վերջին պատիժը ստանալով:

Նա գլխաբաց ու բոկոտն էր, բայց այդ այնքան էլ չազդեց նրա վրայ:

Նրա ձեռքը կապուած էր կախաղանի փայտին, բայց նա չգունաթափուեց դրանից:

Դահճի սուրը փայլեց նրա գլխին, բայց նա չղողաց դրանից:

Այն ժողովուրդը, որի հետ նա ապրում էր, կանգնած էր նրա շուրջը և տեսնում այդ ամենը, բայց այդ էլ ուշաթափութիւն չպատճառեց նրան: Սակայն նրա վարած կեանքի պատկերը, նրա գործերի աչքին երեւացող ստուերները պատճառ դարձան, որ նա դողաց, գունաթափուեց և ուշագնաց եղաւ:

Նա իր կանգնած տեղը տեսնում էր խեղճ Ուլիին,

որի մարմինը ագռաւների կուր դարձած՝ կախուած էր իր մօտ — նա տեսնում և լսում էր՝ թէ ինչպէս այդ զարհուրելի՝ կմախքը դէպ իրեն դարձաւ և հեգնելով մանրամասն պատմեց իր արարքները:

Լիսմերգրիտէն նոյնպէս երեւաց նրա աչքին. չէ՞ որ նա էլ Հուսէլի ներկայութեամբ, մահուան քրտնքի մէջ մը տած, գունատ շրթունքներով իր անունն արտասանեց — նոյն իսկ սրի հարուածի րոպէին — և սարսափելի գանգատներով՝ գլուխը դէպ երկինք բարձրացրեց:

Բայց ո՞վ կկամենայ նկարագրել այն կեանքի պատկերը, որ այժմ երեւում էր նրա աչքին. ո՞վ կարող է արտայայտել ու նկարել այդ ժամի սարսափը:

Իս չէ՞մ ուզում նկարագրել, արտայայտել և պատկերացնել այդ, իս կամենում եմ միայն իբրեւ մի մանուկ պատմել՝ թէ ինչե՞ր երեւացին նրա աչքին այդ ժամին:

Նա պարզ տեսնում էր վիրաւորուածների արտասուքը, քաղցածների վիշտը և վախեցածների երկիւղը:

Նա որոշ լսում էր կատաղածների անէծքը և յուսահատների հեծկլոցը:

Նա նորից տեսնում էր իր հանգուցեալ հօրը և կըրկին լսում նրա սարսափելի խօսքը. «տղաս, տղաս, մօտեցե՛լ են այն օրերը, երբ բեզ էլ կասեն՝ ծե՛ր, արբած մուրացիկ»:

Տեսնում էր որդուն՝ մեռնելու միջոցին իր ձեռքը բռնելիս ու ասելիս. «հայր, հայր, այլ ևս ոչ ոքի վատութիւն մի՛ անի»: — Նա տեսնում էր վշտի կաղնին, որ ամենից առաջ խանգարեց իր կեանքի հանգստութիւնը: — Նա լսում էր Շտիխէլբերգերի զարհուրելի խօսքը. «Յովսապատի հովտում մի ա՛յլ հաշիւ կունենանք»:

Նա լսում էր այն սարսափելի գիշերուայ փոթորիկն ու որոտը, տեսնում էր կատաղի հոսանքը և մրթմրթող ու օգնութեան չհասնող ժողովրդի զգուանքը. տեսնում էր իր կործանուող տունը և նոր տան պատճառած ծանրութիւնն ու բեռը. տեսնում էր իր հեազհեատ մեծացող թըշուառութիւնը, Կատարինէի մահուան անկողինը, վերջին հաղորդութեան սարսափը և զգում իր անմտութեան վերջութանը՝ կէս գիշերին սահմանաքարը տեղափոխելու երկիւղը:

Այն սարսափելի վայրում, երբ նա ձեր առաջ ուշա-
գնաց եղաւ, Հումէի աչքին երևում էր նրա կեանքի ահա-
այս պատկերը, որ ոչ որ կարող չէ պատկերացնել ու նկա-
րագրել: — Եւ այդ պատկերը հալածում է այժմ նրան ուր
որ գնում է. նա ամեն միանցած ժամից յետոյ աւելի՛ ևս հա-
մոզւում է թէ ո՛րքան ճիշտ է իր կեանքի այդ պատկերը,
և ո՛րչափ շատ՝ իր թշուառացրած մարդկանց թիւը:

Նա իր յաջողութեան միջոցին երբեք չէր մտածել այդ
մասին և դժբաղդութեան վայրագութեան մէջ նոյնպէս ու
որիշների թշուառութիւնը բանի տեղ չէր դրել: Միայն այն
ժամանակ զգաց որիշների թշուառութիւնը, երբ ինքն ան-
դարձ թշուառացաւ և իր հին կեանքի չարութեամբ ու խո-
րամանկութեամբ չկարողացաւ ազատուել այն անդունդից,
որի մէջ ընկել էր:

Նա այդ ժամանակ կարծում էր՝ թէ ամենքն էլ միայն
զղւում են իրենից և երկրիս վրայ ոչ որ չէ խղճում իրեն: Բայց
այդ դէպքումն էլ բոլորովին հակառակը տեսաւ: Աղ-
բատ Բուդին իր ունեցածից բաժին հանեց նրան և ուշա-
դրութիւն չդարձրեց անցեալ վշտի վրայ. նա իսկական բրիտ-
տոնէի նման ո՛չ միայն խօսքով մտիթարեց նրան, այլ և
գործով ցոյց տուեց, որ բարութիւն անելն ու թշնամուն
ներելն աւելի՛ մեծ բաղդաւորութիւն է համարում, քան թէ
ախռում մի կով աւելի ունենալը:

Ո՛վ մարդիկ, Բուդիի բարութիւնը կասկածող տանու-
տէրին ապացուցեց՝ մարդկային սրտի բարութիւնը. այդ
յուսահատեցնող և մարդկային սիրտը վայրենացնող հան-
գամանքների մէջ, Ռուդին ազատեց ու պահպանեց Հումէ-
լին. նա կրկին հաւատաց Աստծուն ու մարդկանցը և իր
սրտի վայրագութիւնը թողեց. այժմ ես կարող եմ ձեզ ներ-
կայացնել թախծալի սիրտ ունեցող տանուտէրին և ինքս էլ
հիմա ամենաչնչին դժկամակութիւն անգամ չունիմ նրա դէմ:

Այո, երբ ես նրա բոլոր արածները վերցնում եմ միա-
տեղ և միևնոյն ժամանակ մտածում՝ թէ ի՞նչպէս է ա-
րել, ինչպէս է դարձել այն, ինչ որ է, և թէ վերջապէս ի՞նչպէս
է այն չար մտքերից նորից յետ կանգնել, ես կարողանում
եմ միմիայն այն ասել՝ թէ նա էլ մեզ նման մի մարդ է:

Ես պէտք է կրկնեմ տասն և չորս օր առաջ ձեզ ա-

սած խօսքերս. թող ոչ որ մեզնից չկարծէ՝ թէ այս դժբաղդութիւնը չէր կարող և իրեն պատահել:

Բարձրացրէ՛ք ձեր աչքերը և տեսէ՛ք ինչո՞ւ է նա ձեր առաջը կանգած:—Որովհետեւ նա մեծամիտ, ժլատ, խստասիրտ և անշնորհակալ էր, — ուրիշ ոչինչ: Այժմ ասացէ՛ք, ես կրկին հարցնում եմ. կա՞յ մէկը ձեր մէջ, որ մեծամիտ, ժլատ, խստասիրտ և անշնորհակալ չլինի: Եթէ կայ այդպիսին՝ թող վեր կենայ և մեր ուսուցիչը լինի, որովհետեւ ես, ո՞վ տէր, մեղաւոր եմ և իմ սիրտը զերծ չէ այն բոլոր չարութիւններից, որոնց համար այս խեղճ մարդը պատժոււմ է:

Եւ յիշափ աւելի եմ մտածում նրա կեանքի մասին, այնչափ ևս աւելի ուրիշ ոչինչ չեմ կարողանում ասել իմ վերաբերութեամբ, քան թէ՛ շնորհակալ պէտք է լինիմ Աստուծոց, որ նա ինձ այս խեղճ մարդու կրած փորձանքներին չէ ենթարկել:—Շնորհակալ պէտք է լինեմ Աստուծոց, որ նա ինձ այնպիսի հայր ու մայր է տուել, որոնք ինձ պատուով դաստիարակել և սովորեցրել են՝ աշխատանք և կարգ ու կանոն սիրել: Պէտք է շնորհակալ լինեմ Աստուծոց, որ ես էլ այդպիսի հանգամանքներում նրա նման տանուտէր կամ Վայրէլ չեմ դարձել և ստիպուած չեմ եղել մի կտոր հացի համար այնպիսի պաշտօն վարել, որ ուրիշներին ճնշելով գործն առաջ տանէի: Ես պէտք է շնորհակալ լինեմ Աստուծոց, որ մանկութիւնիցս սկսած աւելի լաւ ու բարեպաշտ մարդկանց մէջ եմ ապրել և երեսայ ժամանակից աչքովս չեմ տեսել յիմարութեան, անկարգութեան, անմտութեան և ստորութեան բազմաթիւ օրինակներ:

Ո՞վ Աստուած, ծնկաչոր աղօթում եմ և շնորհակալ լինում, որ քո ստեղծած աշխարհն իմ աչքին աւելի մաքուր և պարզ լուսով է երևացել և ինձ աւելի հանդարտ, բաղդաւոր ու երջանիկ է արել, քան այս մարդուն, որ նոյն իսկ ծերութեան և ուժասպառ լինելու օրերում, իր յիմարութիւնների ու սխալանքների պատճառով, յուսահատութեան սահմանն էր հասել:

Ո՞վ մարդիկ, էլ ի՞նչ պէտք է ասեմ: Սիրտս գթաշարժուած է, սրտանց ցաւակցում եմ նրան և աւելի ոչինչ չեմ կարող ասել. թող ձեզնից ո՞չ սք նրա հետ այն

պէս չվարուի, ինչպէս որ սովորաբար վարուում են՝ իշխանութեան ձեռքն ընկած դժբաղդների հետ:

Ահ, մարդկային սերունդներն արդար չեն վարուում այսպիսի թշուառների հետ: Նրանք առաջ մասնակցում են նրանց չար արարքներին, իրենց կեանքի խաղը նրա հետ խաղում, գրգռում են նրանց՝ յանցանք գործելու, սերմանում են նրանց մէջ իրենց սովորութիւնների անմտութիւնը և յանցանքի սաղմերով կերակրում նրանց — բայց յետոյ, երբ նրանք անբաղդանում են և իշխանութեան ձեռքն ընկնում՝ երեսի վրայ են թողնում նրանց և թշուառութեան միջոցին նրանց դէմ գործում՝ կարծես թէ էլ չէ՛ն ճանաչում նրանց և նրանց հետ միասին չէ՛ն արել այն յանդիմանութիւնները, որոնց պատճառով այդ թշուառներն ողնչացել են: — Ա՛յ մարդիկ, չէ՞ որ այդ անբաղդներն իրենց սրտում կկատաղեն այդպիսի խոտասիրտ սերնդի վրայ, կարհամարհեն, կատեն մարդոց ու վրէժխնդրութեան մասին մտածելով՝ առաջուանից տասն անգամ աւելի զգուելի կը դառնան:

Սիրելի ժողովուրդ, ես յաճախ ու սիրով չեմ խօսում ձեզ հետ մարդկային ցեղի կամ թէ իմ հօտից դուրս գտնուող ուրիշ մարդկանց մասին. բայց այժմ այլ կերպ չեմ կարող անել, ինձ այնպէս է թւում՝ թէ իշխանութիւնից պատժուած հարիւր հազարաւոր յանցաւորներ եմ տեսնում աչքիս առաջ և թէ ամեն տեղ էլ մարդկային սերունդը խիստ և անիրաւ է վարուում այդ դժբաղդների հետ: — Ես ուզում եմ ձայնս բարձրացնել և երկրիս ժողովուրդներին ասել, խղճա՛յ այդ թշուառներին: Ես ուզում եմ ձայնս բարձրացնել և ասել ստորերկրեայ խրճիթներում բնակուող ժողովրդին. խրճիթաբնակ ժողովուրդ, դու կարո՞ղ ես այդ դժբաղդներին անել այն, ինչ որ չի կարող անել ո՛չ մի իշխանութիւն. դու կարո՞ղ ես նրանց կրկին մարդ դարձնել, նորից իրենց և ուրիշների հետ հաշտեցնել, դու կարո՞ղ ես նրանց թշուառութեան ու յանցանքների առաջն առնել և քո ձեռքով նրանց այնպէս առաջնորդել՝ որ խաղաղ նաւահանգիստը հասնեն: Ես ուզում եմ երկրիս ժողովրդին, որի կրծքում մարդկային սիրտ է բաբախում, կանչել ու ասել. ո՛չ մի ժամերգութիւն աւելի վսեմ ու ազնիւ չէ, քան այն

մարդկանց ցոյց տրուած բարութիւնը, որոնք իրենց յանձններէ պատճառով շփոթուած, խայտառակութեամբ ստորացած և իրենց կրած պատժով վայրենացած են. դրանք ամենից շատ կարօտ են մարդավարութեան, ներողամտութեան և սիրալիր վարմունքի՝ նման այն ամենավտանգաւոր հիւանդներին, որոնց պէտք է օգնել իրենց ուժով խանգարուած առողջութիւնը և աւերուած գոյութիւնը վերականգնելու:

Բայց ահա՛ ես սթափուում եմ. երկրի ժողովուրդը չէ կանգնած իմ առաջը և մարդկային սերունդները չեն լսում ինձ: Դո՛ւք, սիրելիներ, որոնց հետ ես խօսում եմ, անգլթաբար և անզգայաբար մի՛ վարուէք այս անբաղդ մարդու հետ, այլ ընդհակառակը օգտուեցէք նրա կեանքի պատմութիւնից՝ միմեանց աւելի քիչ չարչարեցէք, զգուշացէք միմեանց դժբաղդացնելուց ու փչացնելուց և այդպիսով միայն մեր մէջ եղած անբաղդութիւնն օրէցօր կպակասի:

Այս թշուառութիւնն ա՛յնքան ճնշող էր, որ ես էլ մինչև այսօր համարեա՛ թէ ոչինչ չկարողացայ անել դրա դէմ, բացի ձեզ վշտակցելուց և լռելուց:

Բայց թող վկայ լինի Աստուծոյ սուրբ սեղանը, թէ ի՛նչպիսի խորին ցաւ էր պատճառում ինձ ձեր թշուառութիւնը:

Իմ աւելի մեծ վկան է ահա՛ այս սուրբ աւազանի մեռած բարը, որի մէջ արդէն բսան տարուղ ի վեր մկրտում եմ մեր մէջ մեծացող նոր սերունդը. այդ բարը վկայ է՝ թէ ի՛նչ տանջանք էր կրում իմ հոգին, երբ ձեր մանուկներին աւազանից հանելով՝ մտածում էի թէ ի՛նչպիսի կեանք պէտք է ունենան նրանք:

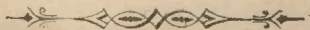
Բայց այժմեանից յոյսս կրկին արթնանում է. ուրախութեան արցունքներ հոսեցին աչքերիցս, երբ, տանուտէրի դարձից յետոյ, առաջին մանուկը մկրտեցի: Նրա անունը «Եսթէր» դրի և սովորականից աւելի մեծ տառերով ու կարմիր թանաքով գրեցի. անուան շուրջը պսակ նկարեցի և պսակի տակը միացրի, ինչպէս ժապաւէնի վրայ, յուսոյ խարիսխը. պսակի վերևը գրեցի. «սեպտեմբերի տասն և ութին», որ օրը դուք մեծարում էիք ձեր իշխանին և արցունքներս թափուում էին այն թերթի վրայ, որի

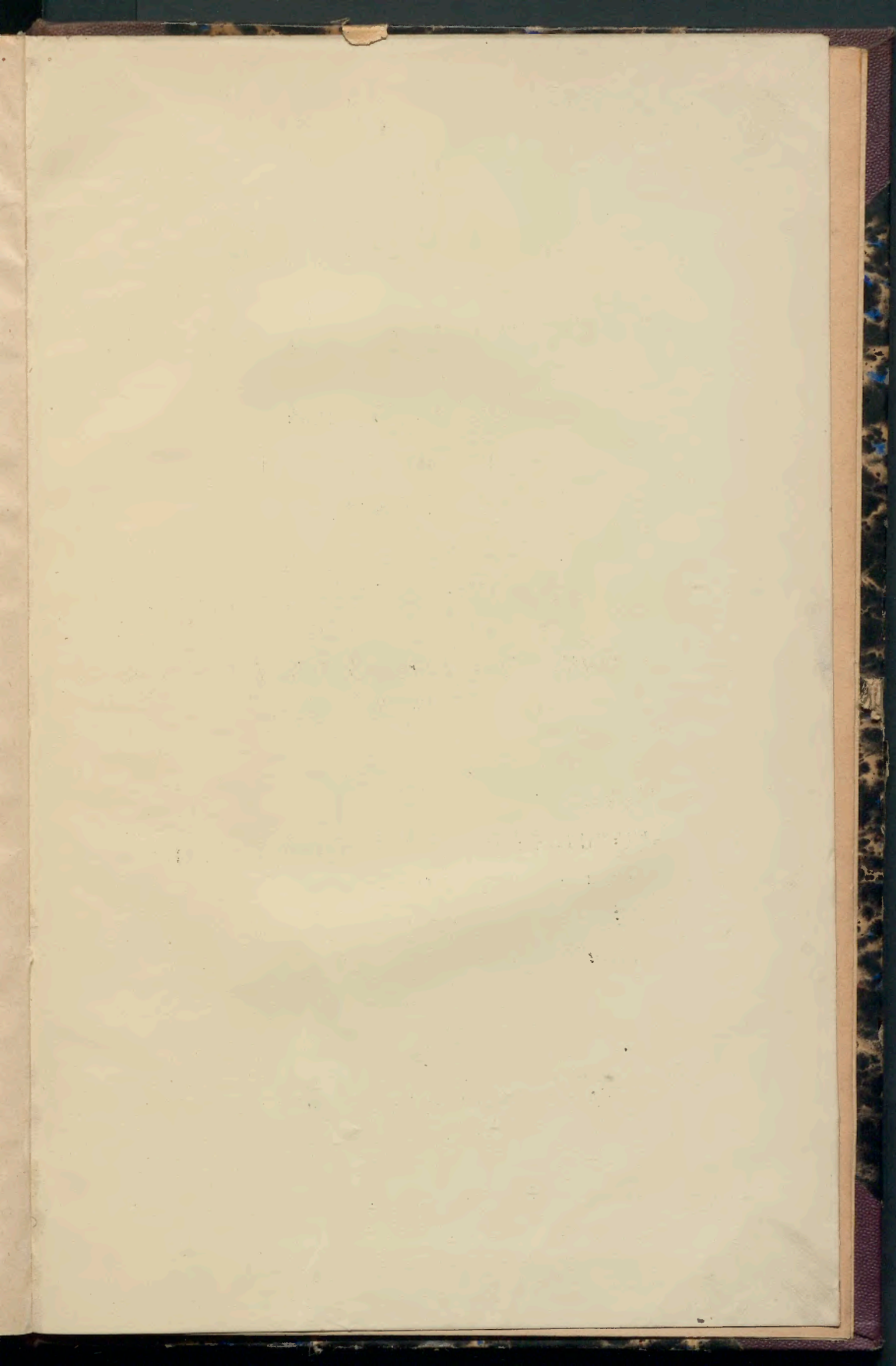
հետ խաղալով սիրտս թեթեւացնում էի:

Սիրելիներ, գո՛ւր էլ մի մոռանաք այդ ամսի տասն և ութը և ձեր որդոցն ու թոռներին սովորեցրէք, որ այդ օրը ձեր երջանկութեան վերանորոգման սկիզբը համարեն:

Սիրելիներ, Աստուծոյ առաջ վկայում եմ և չե՛մ շողորթում. ձեր տէրը ձեր երջանկութիւնն է ցանկանում և աշխարհի հիմքի վրայ է դնում գործը, որ թէ ձեր և թէ ձեր որդոց ու թոռների բարեկեցութիւնն է ապահովում: Նրա նպատակն է վերականգնել ձեր նախկին, բարեպաշտ պարզութիւնը, պատուաբեր և օրհնութիւն բերող ուրախութիւն պատճառել ձեզ, ձեր բնակարաններում երջանկացնել ձեզ, ձեր կեանքի պահանջներն առանց տրտմութեան ու ստիպման ձեռք բերելու օգնել, անհոգութեան և անկարգութեան առաջն առնել, բռնադատութեան և ամեն տեսակ ճնշողութեանց վերջ դնել և առհասարակ ձեր կրած թշուառութեան պատճառներն արմատախիլ անել ու ոչնչացնել և ընդհակառակը՝ վերականգնել, զտել և ձեզ դարձնել այն բոլոր բարիքների ու օրհնութեան աղբիւրները, որ պակասում էին ձեզ: Այս է ահա՛ ձեր իշխանի նըպատակը. դէպի այդ նպատակն է ուղղում նա իր հոգացողութիւնն, որի համար ցերեկով աշխատում է, գիշերով տքնում:

Թող Աստուած սուրբ հոգու շնորհիւ օգնէ մեզ՝ հասնելու այդ նպատակին: Ամէն:

ԼՈՒՄԱՅ

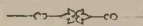
ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

(ԵՐՐՈՐԴ ՏԵՐԻ)

Առաջիկայ 1898-ին կը հրատարակուի երկու գիրք:

Առաջին գիրքը յունուաւրի 1-ին, իսկ երկրորդը՝
յուլիսի 1-ին:

«ԼՈՒՄԱՅ» հանդիսի բաժանորդագրին է տարեկան 3 ռ.
Իւրաքանչիւր գիրքն առանձին արժէ 2 ռուբլի:

Հասցէն՝ Тифлисъ, протоіерею Гюту Аганьяницъ.

Հրատարակիչ՝ Գիւտու ու. քահ. Աղսանեանց

